

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

ALMATY, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

15 MARCH 2026

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

15 марта 2026 г.
Almaty, Kazakhstan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19275763>
УДК 574

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ EKOLOJİ TƏDBİRLƏR

ƏLİYEV AĞAXƏLİL ƏLƏSGƏR OĞLU

Fizika üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU, Bakı, Azərbaycan

***Annotasiya.** Məqalədə müasir dövrün ətraf təbiət mühitinin ekoloji vəziyyətinin bəşəriyyət üçün çox təhlükəli həddə çatması və dünya ölkələrinin Konvensiyalar təşkil etməsi və əməli tədbirlər görməsi qeyd olunur. Bununla yanaşı, məktəblərdə ekoloji maarifləndirmə və praktik tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyi göstərilir. Bu məqsədlə, ekoloji tədbirlərin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilməklə şagirdlərin yerinə yetirəcəkləri çox saylı praktiki işlərin siyahısı verilir. Onların müntəzəm görülməsi isə şagirdlərdə ətraf mühitə məsuliyyətli münasibəti və ekoloji problemlərin həlli yollarını formalaşdırmağa kömək edir.*

***Açar sözlər:** Ekoloji təhlükə, ekoloji istiqamətlər, praktiki aksiyalar, ekoloji təhsil, ekoloji maarifləndirmə, oyun formatları, yaradıcılıq formatları, könüllülük, maarifçilik tədbirləri*

Müasir dövrdə atmosferin ekoloji çirklənməsinin yüksək həddə çatması, Yer planetində iqlimin istiləşməyə doğru inkişafı, səhrələşmənin daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin azalması, ətraf təbiət mühitinin çirklənməsi səbəbindən müxtəlif xəstəliklərin artması bəşəriyyəti ciddi narahat edən global ekoloji problemlərdəndir. Onların həll edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi dövrümüzün əsas tələbatlarından birini təşkil edir.

1992-ci ildə Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş beynəlxalq konfrans bu nəticəyə gəlmişdir ki, dünyanın gələcək inkişafı ilk növbədə ekoloji problemlərin əsaslı olaraq həll edilməsindən asılı olacaqdır. Eyni zamanda mötəbər məclisdə yaranmış ətraf mühit problemlərinin həlli yolları ətraflı nəzərdən keçirilmiş və beynəlxalq ekoloji təşkilatların proqram sənədinə çevrilmiş. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası qəbul edilmişdir.

Dayanıqlı inkişafın 2030-cu ilə qədər məqsədləri: 4.7 məqsədi birbaşa qarşıya vəzifə qoyur: 2030-cu ilə qədər dayanıqlı inkişafa kömək üçün bütün şagirdlərin bilik və vərdişlər əldə etmələrini təmin etmək.

Bu sahədə Azərbaycan Respublikası da öz töhfəsini verməkdə davam etməkdədir. Belə ki, ölkə Prezidentinin 2003-cü ildə verdiyi Sərəncamla “Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair “Milli Proqram” təsdiq edilmişdir. “Milli Proqram”ın “Tədris və təbliğat” bölməsində “Meşələrin mühafizəsi, təbliği və tədrisinin gənc nəsil üçün ailədən, uşaq bağçasından, ibtidai məktəbdən başlaması, ali təhsil müəssisələrində davam etdirilməsi, tədris vəsaitlərinin (dərsləklər, əyani vasitələr, stendlər, fotomontajlar və s.) hazırlanması, mühazirələrin oxunması, seminarların təşkili, ... təbiəti sevənlər dərnəklərinin və mərkəzlərinin proqramlarının təkmilləşdirilməsi, gənc nəslin ekoloji tərbiyəsində məktəb meşəbəyliklərinin təşkili, təbiəti sevənlər dərnəklərinin və mərkəzlərinin yaradılması”... nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumtəhsil məktəblərində ekoloji tədbirlər şagirdlərdə praktiki fəaliyyət və maarifləndirmə vasitəsilə təbiətə qayğı və məsuliyyətli münasibətin tərbiyəsinə və formalaşmasına istiqamətlənmişdir. Bu özünə əsas etibarilə iməcilikləri, bitki və ağacların əkilməsini, yararsız kitab və kağızların, batareyaların plastik əşyaların ayrı-ayrılıqda yığılmasını, ekoloji xəzinədarı, mövzulu dərsləri, fotomüsabiqələri, viktorinaları, ikincili xammaldan hazırlanma müsabiqələrini, materialların emalı üzrə ustad-sinifləri daxil edir ki, bunlar da şagirdlərdə ekoloji mədəniyyəti tərbiyə edir.

Ekoloji tədbirlərin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

Praktiki aksiyalar:

Yaşıllaşdırma: Bitkilərin, ağacların və güllərin əkilməsi, məktəb çiçək ləklərini qadaya salmaq.

Təmizləmə: Məktəb ərazisinin təmizlənməsi, meşə zonalarının təmizlənməsi, iməciliklər (“Təmiz həyəət”, “Yer günü”)

Ekoloji yığılma: Yararsız kağızların və kitabların, batareyaların, plastik qapaqların yığılması üzrə aksiyalar (“Ayrı-ayrı yığılma”).

Heyvanlar haqqında qayğı: Yem qutularının hazırlanması və asılması (“Quşları yemləyin”).

Təhsil və maarifçilik tədbirləri:

Ekologiya dərsləri: Mövzulu sinif dərsləri (“Plastik butulkanın səyahəti”, “Ekologiya ustəgəl...”)

Müsabiqələr və sərgilər: Rəsmlərin, ekoloji əyani vasitələrin, şəkillərin müsabiqəsi (“Təbiətin möcüzəli anının şəklini çək”).

Düzəltmələr: ikinci xammal və ya təbii materiallardan olan məmulatların sərgiləri (“Təbiət və fantaziya”).

Oyun və yaradıcılıq formatları:

Kvestlər: Ailə eko-oyunlar, kvest-oyunlar (“Xəzinələr adası”)

Viktorinalar: “Təbiət bilikləri” yarışları

Teatr: Təbliğat briqadalarının, ekoloji nağılların çıxışları

Məktəb məişətinin ekologiyalaşdırılması

Ekoloji vərdişlərin tətbiqi: su, lançboksar üçün çoxdöfəli butulkaların istifadə olunması

Ehtiyatların qənaət edilməsi: kağızdan səmərəli istifadə olunması, elektrik enerjisinin qənaətlənməsi.

Bu tədbirlər şagirdlərdə ətraf mühitə məsuliyyətli münasibəti və ekoloji problemlərin vacibliyini formalaşdırmağa kömək edir.

Məktəbdə ekoloji tədbirlər məktəblilərdə təbiətə qayğılı münasibətin formalaşmasına istiqamətlənmişdir və özünə həm təhsil, həm də praktiki fəaliyyət formatlarını daxil edir.

Praktiki aksiyalar və könüllülük

İkinci xammalın yığılması: Kağızın, plastik qapaqların (“Xeyirxah qapaqcıqlar”) və işlənmiş batareyaların yığılması üzrə müntəzəm aksiyaların təşkil edilməsi.

Yaşılanna: Məktəbyanı sahədə bəzək ağaclarının və kolluqların əkilməsi, çiçəklənmələrinin yaradılması və otaq bitkilərinə qulluq edilməsi.

Heyvanlar haqqında qayğı: “Quşları yemləyin!” aksiyası çərçivəsində məktəblilər qış dövründə yem qutuları hazırlayır və hündür ağaclardan asırlar.

İməciklər və “Təmiz oyunlar”: Məktəb ərazisinin və ya ona yaxın təbiət zonalarının (parkların, su tutarlarının sahillərinin) zibillikdən təmizlənməsi.

İntellektual və yaradıcılıq formatları

Ekodərslər və sinif saatları: Zibilin ayrı-ayrılıqda yığılması, su ehtiyatlarının qorunması və iqlimin dəyişmələri mövzularına həsr edilmiş interaktiv məşğələlər.

Müsabiqələr və sərgilər: Rəsmlərin, “Təbiəti müdafiə edək!” əyani vasitələrin, təbiət və ya atılan materialdan (apsayklinik) düzəlmələrin müsabiqəsi.

Ekoloji kvestlər və viktorinalar: “Ekodrom”, “Yaşıl ölkə” və ya “Ekoloji fristayl” kimi oyun yarış formatları

Layihə fəaliyyəti: Ekoloji sahibkarlıq və ya yerli ekosistemin vəziyyəti haqqında tədqiqat layihələrinin işlənilməsi və biznes-planların müdafiəsi.

Təqvim ekoloji tarixlər

Məktəblər çox vaxt tədbirləri beynəlxalq bayramlar ərəfəsi yerinə yetirirlər:

Yer saati (mart) – enerji qorunması haqqında dərslər

Beynəlxalq su günü (22 mart) – su ehtiyatları haqqında praktiki məşğələlər

Yer günü (22 aprel) – ümumməktəb festivalları və konfransları

Beynəlxalq ətraf mühitin mühafizəsi günü (5 iyun) –, düşərgələrdə yekun eko-növbələr.

Məktəb məişətinin ekologiyalaşdırılması

Faydalı ekoloji vərdişlərin şagirdlərin gündəlik həyatına tətbiq edilməsi: su üçün çoxdöfəli butulkaların istifadə olunması, yeməkdə birdöfəli qabdan imtina və kağızdan ağıllı istifadə olunması.

Müntəzəm olaraq ümumtəhsil məktəblərində ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsinin monitorinqi təsdiq edir ki, bu fəaliyyət növləri məktəblilərdə təbiətə qayğılı münasibəti və ekoloji mədəniyyəti tərbiyə edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rio-de-Janeyro Konvensiyası. Rio-de-Janeyro – 1992.
2. Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram. Bakı – 2003.
3. Əliyev A.Ə. Respublika elmi konfransın materialları. Lənkəran – 2023.
4. Виноградова Н.Ф. Окружающий мир в начальной школе. М. – 2003.
5. Дежникова Н.С., и др. Воспитание экологической культуры у детей и подростков. М.-2009.
6. Зверев Н.Д. Экология в школьном обучении. М.-2003.
7. Проп В.Я. Экологические сказки для детей. М.-2012.
8. Минаев В.М. Внеклассная работа по природоведению. Минск-2009.
9. Цветкова И.В. Экологические задания маленьким хозяевам нашей планеты. М.-2008.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19275892>

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF INCLUSIVE ENGLISH LESSONS

KISMETOVA GALIYA NAGIMOVNA

PhD in pedagogical Sciences, Associate Professor

MAKHANBETALINA GULIM TEMIRBEKKYZY

Master's student Faculty of Philology, Department of Foreign Languages

Makhambet Utemisov West Kazakhstan University

Uralsk, Kazakhstan

Annotation: *This study explores the organization and implementation of inclusive English lessons in secondary education, with a focus on students with special educational needs. The research was conducted at the Regional Complex “Boarding School–College” for Children with Intellectual Disabilities under the Department of Education of the Akimat of the West Kazakhstan Region. An experimental design was employed with 60 students divided into control and experimental groups. Over a three-week period, the experimental group worked with individually adapted tasks, text-to-speech platforms, visual supports, and interactive exercises, while the control group received traditional instruction. The findings indicate that the combination of inclusive methods and digital technologies leads to improved educational outcomes, including notable gains in listening, reading, and pronunciation skills, as well as higher levels of student engagement and motivation. The article discusses contemporary approaches to designing inclusive English lessons and highlights effective strategies for adapting digital platforms and selecting tools to develop key language skills.*

Keywords: *inclusive education, English language teaching, digital technologies, special school, pedagogy, inclusion.*

Introduction

In the context of modern globalization, mastering the English language is an important factor in the social adaptation of students. However, traditional teaching models do not fully take into account the capabilities of all students. The principles of inclusive education provide for equal opportunities for students, regardless of their level of ability. This is especially important for children with cognitive features. In recent years, the problem of inclusive education has been widely considered in international and national studies. Kazakhstani scientists note that in the context of the transformation of the education system, Professional Training and methodological flexibility of teachers play a decisive role.

Inclusive learning is not only a pedagogical issue, but also closely related to the principle of social justice. Especially in teaching a foreign language, language barriers are affected by additional cognitive and sensory difficulties. Therefore, the use of digital technologies in modern research is given special attention. Digital tools allow you to take into account the individual characteristics of students and personalize the learning process [1,47].

Materials and Methods

The study was conducted at the Regional Complex “Boarding School–College” for Children with Intellectual Disabilities under the Department of Education of the Akimat of the West Kazakhstan Region. A total of 60 students with special educational needs took part in the experiment. According to the logic of the study, the participants were divided into two groups: 30 students were assigned to the control group and 30 to the experimental group. The intervention lasted for three weeks and targeted three core academic areas: listening skills, reading comprehension, and pronunciation. The selection process took into account students' age characteristics, cognitive level, and baseline language proficiency, with particular attention paid to ensuring minimal initial differences between the groups. A combination of pedagogical observation, survey methods,

pedagogical experiment, and comparative analysis was used, which increased the reliability of the findings. To quantify the magnitude of the intervention effects, effect sizes were calculated using Cohen's d for the overall language competence score and interpreted in line with Cohen's conventional benchmarks for small, medium, and large effects. In the experimental group, the effect size for the overall language competence reached approximately $d = 0.80$, which is typically interpreted as a large effect and indicates a substantial practical impact of the intervention.

The quantitative data obtained from the pre- and post-tests were analyzed using both within-group and between-group comparisons. Paired-samples t -tests were applied to examine changes in listening, reading, and pronunciation scores within the experimental and control groups over time, while independent-samples t -tests were used to compare post-test performance between the experimental and control groups. The level of statistical significance was set at $p < .05$. In line with current recommendations for reporting in educational research, effect sizes (Cohen's d) were calculated for the key comparisons in order to complement p values and provide information about the practical significance of the observed differences.

In the experimental group, digital learning tools based on inclusive methods were systematically implemented. In the course of the training, text-sounding platforms, elements of visual support, interactive exercises and tasks adapted to individual characteristics were used. Especially the presentation of the text in audio format and visual accompaniment facilitated cognitive perception and contributed to the active participation of students in the lesson. In addition, abbreviated texts and multichannel tasks were used in accordance with the level of students. And in the control group, traditional teaching methods were preserved, and the educational material was mastered by the teacher's interpretation and standard exercises. Educational achievements were evaluated in four main components of language skills: listening, reading, writing, and pronunciation, which made it possible to comprehensively assess the impact of inclusive methods on language competence.

Results

In the consideration of the theoretical foundations of inclusive education, modern pedagogical research forms a comprehensive methodological base. The works of recent years characterize inclusion as a structural transformation of the pedagogical system, and not just a social initiative. Kazakhstan studies show that the effectiveness of inclusive education depends primarily on the professional training and psychological flexibility of teachers. In scientific papers analyzing the experience of special teachers, it is noted that the formation of an inclusive environment is closely related to institutional support, methodological resources and a harmonious policy at the administrative level. Such conclusions prove that the internal culture of the educational organization and professional confidence of teachers directly affect the quality of inclusion. Studies devoted to the analysis of the experience of teachers of Special Education show that inclusive barriers can be overcome through systematic support and suggest the conclusion that "the implementation of inclusion is directly related to the professional credibility of teachers" [1, 70]. This vision determines the strategic importance of Personnel potential in inclusive education.

Research that has examined inclusive practices in Foreign Language Teaching shows the crucial role of methodological choice. In the works that analyzed the practical activities of English teachers, it is noted that in an inclusive environment, the effectiveness of flexible and adaptive approaches prevails over universal methods. In such studies, it has been proven that the differentiation of tasks, the introduction of multichannel learning and visual support tools increase the activity of students. The individualization of tasks, especially focused on language communication, strengthens students' confidence in their capabilities and stabilizes learning motivation. In works that analyzed the practice of teaching English, the opinion is suggested that "adapted tasks increase the student's language Activity" [2, 3], which indicates the need to rethink the structure of inclusive lessons and determines the importance of flexible organization of teaching content.

Modern research, which analyzed the dynamics of the development of inclusive foreign language education in Kazakhstan, shows that qualitative changes are taking place in the education system. In recent years, the expansion of inclusive practice is considered in connection with digital

transformation along with methodological modernization. In scientific analysis, it is noted that new approaches to teaching a foreign language are implemented by updating the content of education and making the forms of teaching more flexible. Especially the replenishment of inclusive education with digital resources is valued as a factor that increases the effectiveness of training. In studies in this area, it is shown that the interaction of educational content and technologies is important, and the conclusion is proposed that "inclusive language education will be effective in combination with modern pedagogical Innovations" [3, 5]. Such a conclusion makes it clear that the future of inclusive learning is associated with integrative models.

In the works that systematized the methodology of teaching inclusive English, differentiation of the content of teaching is considered as the main condition. Methodological research proves that the individualization of educational material, the level presentation of tasks and the introduction of elements of visual support increase the activity of students' participation in the educational process. At the same time, multichannel learning approaches make it possible to take into account the peculiarities of students' perception. In the works that analyzed inclusive methods, it is shown that the use of digital tools makes the learning process more flexible and activates the independent work of students. Such methodological conclusions suggest that "adapted learning models increase the level of student participation" [4, 60], which indicates the need for a differentiated approach to the design of an inclusive lesson structure.

International works that have studied the professional confidence and sense of self-efficacy of teachers prove that the quality of Inclusive Education directly depends on the human factor. In such studies, professional reliability and inclusive competence of a teacher are considered as one of the main indicators affecting the stability of learning outcomes. It is established that with a high level of methodological training of teachers working in an inclusive environment, educational achievements and social adaptation of students improve. In scientific conclusions in this direction, it is proposed to conclude that "the inclusive competence of a teacher directly affects the learning outcome" [5, 4], which determines the importance of Personnel Training and professional development programs in the inclusive education system.

In Russian scientific works, the role of digital technologies in the process of inclusive education is widely considered. In research in this area, digital tools are described as a key factor that changes the structure of learning, and not just an additional resource. Especially in the context of teaching a foreign language, the possibilities of interactive platforms in increasing cognitive and communicative activity are especially named. In such works, it is shown that the flexibility of the digital educational environment creates conditions for taking into account the individual characteristics of students. Studies that analyzed digital tools in inclusive English teaching have shown that interactive tasks and adaptive platforms enhance students' involvement in the learning process, suggesting that "interactive platforms increase students' cognitive activity" [6, 2]. This opinion scientifically substantiates the potential of digital technologies in inclusive learning and demonstrates their importance in personalizing the content of training.

In studies that have considered methods for students with sensory features, special attention is paid to the problem of adapting educational material. It is especially noted that in the process of organizing audition tasks, the variety of channels of information reception should be taken into account. In special methodological analyzes, it is shown that supplementing audio materials with visual elements facilitates the perception of information by students and increases memory. At the same time, visualization tools facilitate the interpretation of complex language structures and contribute to the confident participation of students in the learning process. In such studies, it is concluded that "visualization of sound materials increases the effectiveness of learning" [7], which proves the need to apply the principle of multichannel learning in the design of inclusive classes.

In scientific works that consider inclusive experience in the higher education system, the study of international experience is identified as one of the most important areas. In such studies, effective methodological solutions are identified by comparing the models of inclusive education of different countries. Inclusive language programs, especially in foreign universities, are considered as a model

that contributes to the modernization of teaching content. The analysis in this direction shows the need to adapt and implement inclusive practices in the national education system. In scientific papers, it is stated that the use of international models allows improving the quality of education, and the conclusion is proposed that "foreign models allow the modernization of inclusive language education" [8, 3]. Such a conclusion reflects the continuity of the inclusive education system with global practice and determines the openness of the educational space.

The importance of emotional support is emphasized in the works that have studied the psychological aspects of inclusive learning. In such studies, an inclusive environment is considered not only as a platform for academic adaptation, but also as a social space that affects the psychological state of the student. In pedagogical and psychological analyzes, it is proved that the student's sense of security directly contributes to learning activity and communicative openness. Especially in the process of mastering a foreign language, emotional support allows you to overcome the language barrier. In studies in this direction, the opinion is given that "the psychological safety of the student affects language activity" [9], which indicates the decisive importance of creating an atmosphere of support and trust in the organization of inclusive classes.

Foreign Studies for students with the autism spectrum clearly demonstrate the importance of individualized approaches in inclusive language learning. In scientific works of this direction, adaptation of the content of teaching, adaptation of the pace of learning and the creation of an individual learning trajectory are considered as the main methodological principles. In studies, it is proved that such approaches make it possible to take into account the cognitive capabilities of students and reveal their linguistic potential. Especially in the process of working with children with the autism spectrum, structured lesson patterns and elements of visual support show high efficiency. In such scientific analyses, it is noted that individual-oriented learning models create conditions for the sustainable development of language skills, and the conclusion is proposed that "individualized learning approaches contribute to the development of language skills" [10]. This vision reflects the importance of flexible organization of the educational process in the context of inclusive education.

In international reviews with a systematic analysis of inclusive education environments, adaptation of the learning environment is considered as a comprehensive factor. In such studies, the physical, social and digital components of an inclusive environment are described as a single system. Scientific reviews prove that the availability of educational space, adaptation of educational materials and elements of social support directly affect the student's learning experience. It is also shown that in an inclusive environment, the ability of students to interact expands and the level of social adaptation increases. In studies in this area, the conclusion is proposed that "an inclusive environment expands the student's learning experience" [11], which determines the need for a comprehensive adaptation of the educational space.

In the works that examined the relationship between global language policy and inclusive education, taking into account the peculiarities of the national education system is identified as an important factor. In such studies, it is noted that for the effective implementation of inclusive language education, the local cultural, social and institutional context must be taken into account. Instead of mechanically introducing global models, scientists point to the need to combine them with national educational traditions. This approach allows you to adapt the content of inclusive education in accordance with local educational policies. Scientific conclusions in this direction suggest that "the local context determines the content of Inclusive Language Education" [12], which proves the importance of taking into account national characteristics in the development of inclusive learning models.

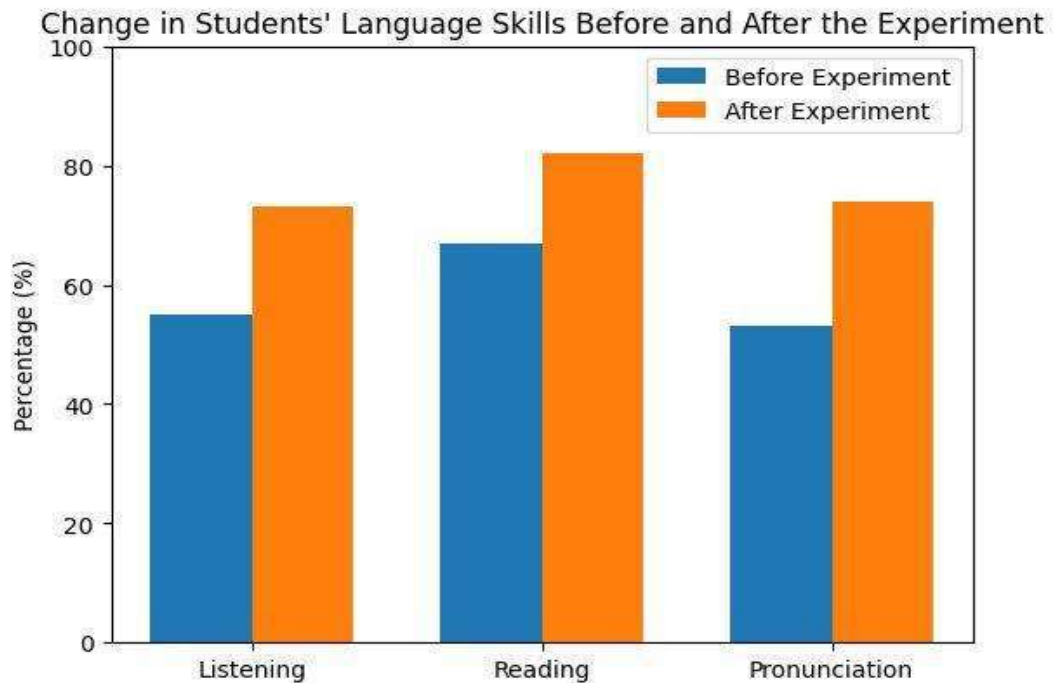

Figure 1- Impact of Inclusive and Digital Methods: Experimental Study Result

Theoretical analyses are complemented by the results of an experimental study based on empirical data. The pedagogical experiment demonstrated that the combined use of inclusive methods and digital tools had a significant impact on learning outcomes. A comparative analysis of changes in students' language competence in the experimental group revealed clear improvements. Students' listening scores increased from 55% in the pre-test to 73% in the post-test, reading comprehension from 67% to 82%, and pronunciation from 53% to 74%. This corresponds to gains of 18 percentage points in listening, 15 in reading, and 21 in pronunciation. The average score across all components rose from 58% in the pre-test to 76% in the post-test, indicating an overall improvement of 18 percentage points in language skills. Taken together, these indicators provide evidence of the effectiveness of multichannel methods in inclusive learning, while the absence of similarly pronounced gains in the control group indirectly supports the effectiveness of the experimental approaches.

Qualitative analysis further supported these findings. The parallel use of visual and audio tools during lessons was particularly effective: text-to-speech pronunciation, subtitles, and graphic supports facilitated the perception of information and reduced the time required to complete learning tasks. Strengthened links between reading and listening skills contributed to more comprehensive assimilation of the language material.

Observational data for specific categories of students indicated differentiated effects of these tools. For students with dyslexia, text-to-speech platforms improved text comprehension and increased motivation to read, whereas for visually impaired learners, high-contrast interfaces, enlarged fonts, and screen adaptation tools were particularly beneficial. These adaptive solutions enabled students to participate more actively in the educational process and demonstrated the practical potential of inclusive learning.

Discussion

The results indicate that the effectiveness of inclusive learning depends on a genuinely integrated approach. Digital tools make it possible to adapt instructional content, but their impact is maximized only when they are systematically combined with sound pedagogical methodology. For example, the parallel use of subtitles and visual organizers in listening tasks facilitates the perception of information and supports comprehension.

From a practical perspective, several principles are particularly important when designing inclusive English lessons. First, it is effective to present learning material in a multichannel format,

which aligns with students' diverse sensory channels and cognitive profiles. Second, differentiation of tasks helps to maintain learners' motivation by taking into account their individual needs and levels of readiness. Third, the systematic use of digital feedback mechanisms increases the flexibility of the educational process and allows for more timely instructional adjustments.

The integration of digital platforms has the potential to substantially improve the quality of inclusive education. Interactive whiteboards, text-to-speech systems, and adaptive exercises can increase students' engagement and participation. At the same time, teachers' digital competence directly shapes the quality of inclusive lessons, underscoring the need for ongoing professional development in the effective use of educational technologies.

In the article "Methods and Approaches of Inclusive English Teaching", Tussupbekova A.K. examines the specific features of teaching English to students with special educational needs in Kazakhstani schools. The author emphasizes that effective inclusive English lessons are based on a combination of interactive methods, differentiated tasks, and systematic use of visual and digital support, which together help make language input more accessible for learners with diverse cognitive and sensory profiles.

Zhetpisbayeva B.A. and co-authors, analysing the problems of foreign language teaching methodology for children with special educational needs, point out that there is still a lack of well-developed special approaches for different categories of learners. They argue that English teachers often experience difficulties because they do not have clear methodological guidelines or adapted materials, which can lead either to the exclusion of such students from full participation in lessons or to excessive demands that do not correspond to their abilities.

In a study on the readiness of junior English teachers to implement inclusive education, Myrzatay A. concludes that, although beginning teachers generally express a positive attitude toward inclusion, many of them do not possess sufficient specialised training or methodological resources. The research shows that teachers are often uncertain about how to adapt tasks, materials, and assessment for students with special educational needs, which limits the quality of inclusive English lessons in practice.

A broader systemic perspective is offered by researchers who analyse teacher education and inclusive education in Kazakhstan. They note that, despite the presence of policy documents that formally support inclusion and declare equal access to education, teacher training programmes and in-service courses still only partially address the specific demands of inclusive foreign language teaching. As a result, there remains a noticeable gap between the declared principles of inclusive education and the real organisation and conduct of English lessons in schools.

Conclusion

Effective organization of inclusive English lessons is defined as one of the strategic directions of modern pedagogy. The modern educational paradigm requires flexible learning models that take into account the capabilities of each student, which is especially relevant for students with special educational needs. The results of the study showed that the combined use of inclusive methods and digital technologies systematically improves learning outcomes. Such approaches make it possible to increase not only the language skills of students, but also their learning motivation and the level of social adaptation. The data obtained during the experiment proved the practical effectiveness of inclusive methods and showed that they can be widely used in special educational institutions. In the context of a special school, the role of adapted digital tools was especially noticeable. Text-sounding platforms, visual support systems and interactive tasks facilitated the perception of educational material by students and contributed to their active participation in the educational process. Such tools make it possible to individualize the content of training and create conditions for the formation of an individual learning trajectory for each student. At the same time, digital solutions expand the methodological capabilities of the teacher and allow flexible management of the educational process. The future of inclusive education depends on the harmonious integration of pedagogical innovations and technological solutions. Digitalization of the educational space will bring inclusive practices to a new level and improve the quality of teaching. In this regard, in future research, the improvement of

inclusive digital platforms, the development of adaptive learning models and the improvement of professional training of teachers will remain one of the most relevant areas. Scientific research in this direction is the basis for the sustainable development of the inclusive education system and ensuring educational equality.

REFERENCES:

1. Жетписбаева Б.А., Шалбаева Д.Х. Problems of foreign language teaching method to children with special educational needs within the inclusive education in Kazakhstan // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2019. – № 1(93). – С. 45–50.
2. Myrzatay A.G., Tussupbekova M.Zh. Methods and Approaches of Inclusive English Teaching // Dulary University Хабаршысы – Вестник Dulary University – Bulletin of the Dulary University. – 2023. – № 1. – С. 58–65.
3. Myrzatay A. Readiness of junior English teachers for implementing inclusive education // Journal of Foreign Language Education. – 2020. – Vol. 5, No. 2. – P. 35–42.
4. Makoele T.M., Burmistrova V. Teacher education and inclusive education in Kazakhstan // International Journal of Inclusive Education. – 2020. – Vol. 24, No. 10. – P. 1154–1170.
5. Butabayeva L. Inclusive practices in Kazakhstan: validating the teacher efficacy scale // European Journal of Special Needs Education. – 2025. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20473869.2025.2492091>
6. Несипбаева Н. Е. Инклюзивные технологии в обучении английскому языку: цифровые инструменты и искусственный интеллект // Russian Journal of Multilingualism and Education. – 2025. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/396998919>
7. Рукавишников О. И. Инновационные подходы и методические решения в обучении английскому языку слабослышащих обучающихся // CyberLeninka. – 2024. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-podhody-i-metodicheskie-resheniya-v-obuchenii-angliyskomu-yazyku-slaboslyshaschih-obuchayuschisya-v-sisteme>
8. Беловецкая Л. Э. Зарубежный опыт инклюзивной языковой подготовки учителей английского языка // Высшее образование и наука. – 2026. – URL: <https://haed.elpub.ru/jour/article/download/142/85>
9. Шалбаева Д. Х. Psychological and pedagogical peculiarities of inclusive English teaching // Pedagogy Vestnik. – 2021. – URL: <https://pedagogy-vestnik.buketov.edu.kz/pedagogy-vestnik/article/download/186/166/332>
10. Manapbayeva Zh., Yelyukenova M., Alpysbayeva A. Teaching English as a second language to students with autism spectrum disorder // International Inclusive Education Studies. – 2025. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/394715701>
11. Altes T. K., Willems M., Goei S. L., Ehren M. Inclusive learning environments: A systematic literature review // Educational Research Review. – 2024. – DOI: 10.1016/j.edurev.2024.100605
12. Yelubayeva P. Language education challenges in Kazakhstan and global context // European Journal of Language Policy. – 2025. – URL: <https://www.liverpooluniversitypress.co.uk/doi/10.3828/ejlp.2025.5>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19275958>
УДК 541-67;863

FİZIKANIN TƏDRİSİNDƏ İKT-nin TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ

HƏSƏNOV OKTAY MAYIL OĞLU

dosent, fizika üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU, Bakı, Azərbaycan

Annotasiya: *Kompüter texnikasının sürətlə inkişafı və onun funksional imkanlarının genişlənməsi tədris prosesinin bütün mərhələlərində kompüterlərdən geniş istifadə etməyə imkan verir. Fizikanın tədrisində kompüterlərin tətbiqi böyük imkanlar yaradır. Tədris prosesində kompüterlərin tətbiqinin effektivliyi bir çox amillərdən asılıdır: kompüter modelindən, istifadə olunan tədris proqramlarının keyfiyyətindən və müəllimin tətbiq etdiyi tədris metodikasından.*

Açar sözlər: *kompüter texnikası, fizikanın tədrisi, internet, İKT, kompüter eksperimenti.*

Fizikanın tədrisində kompüterlərdən istifadə onun tədris metodikasını həm təlimin səmərəliliyinin artırılması, həm də müəllimin işinin yüngülləşdirilməsi istiqamətində dəyişir. Tədris prosesinin müxtəlif mərhələlərində kompüter texnologiyalarından istifadə imkanlarını göstərək.

1. Yeni materialın izahı

Yeni materialın izahı zamanı İKT-dən aşağıdakı hallarda istifadə edilir:

- Daşıyıcılarda yazılmış və ya <http://schoolcollection> saytıdan onlayn rejimdə təqdim olunan eksperimentlərin nümayişi üçün.

Fizika eksperimental elmdir və o, adətən nümayiş etdirilən eksperimentlərlə birlikdə tədris olunur. Bu üsul aşağıdakı hallarda xüsusilə zəruri olur:

- fizika laboratoriyasında bu hadisəni göstərmək üçün lazım olan avadanlıq olmadıqda;
- hadisəni nümayiş zamanı tədqiq etmək lazım gəldikdə.

Kompüter eksperimenti hadisənin daxili mexanizmini görməyə imkan verir (diffuziya, Broun hərəkəti, qazın təzyiqinin molekulların konsentrasiyasından və temperaturdan asılılığı və s.), eksperimentin ilkin parametrlərini dəyişdirərək onu təkrar etməyə şərait yaradır ki, bu da real nümayiş eksperimentində çox vaxt mümkün olmur. Eyni hadisəni bir neçə dəfə müşahidə etmək olar, çünki eksperiment yazısını təkrar-təkrar göstərmək mümkündür. Hər dəfə şagirdlərin diqqəti hadisənin müxtəlif parametrlərinə yönəldilir, əsas məqamlar seçilir, ikinci dərəcəli amillər kənarlaşdırılır və qanunauyğunluqlar müəyyən edilir.

Bütün dəyişiklikləri qeyd etməklə (məsələn, əvvəlcə bir parametrin dəyişməsinə diqqət yetirərək, növbəti baxışda digər parametərə diqqət yetirməklə və s.) kompüter eksperimenti fizika kursunun “eksperimental” hissəsini tamamlayır və dərslərin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu modellərlə işləmək şagirdlər üçün geniş idrak imkanları açır.

Hadisələrin başvermə mexanizmini göstərmək üçün kompüter eksperiment modellərindən istifadə etmək olar (qaz təzyiqi, maddənin müxtəlif aqrekat hallarında molekulların yerləşməsi, diffuziya, Broun hərəkəti və s.). Bu üsul eksperimentin şərtlərini dəyişdirərək hadisəni tədqiq etməyə kömək edir. Kompüter modellərində tez-tez eyni zamanda qurulan qrafiklər və proseslərin izahı verilir. Bu isə tədris materialını daha tez və keyfiyyətli izah etməyə, təlimin əyaniliyini və əlçatanlığını artırmağa imkan verir.

Hadisələri həm animasiya, həm də diskret rejimdə dəfələrlə nümayiş etdirmək mümkündür. Öyrənilən hadisələr eyni vaxtda qurulan qrafiklərlə birlikdə izlənilə bilər. Bu cür modellər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki şagirdlər adətən qrafiklərin qurulması və oxunmasında çətinlik çəkirlər. Proqram vasitəsilə hadisəni yaradan amillərin parametrlərini dəyişmək mümkündür ki, bu da eksperimentlərin gedişini müxtəlif tərəflərdən nümayiş etdirməyə və şagirdlərin mövzunu daha dərindən mənimsəməsinə kömək edir.

Sxemlərin, şəkillərin, fizik alimlərin fotosəkillərinin, cihaz və qurğuların şəkillərinin nümayişi üçün. Bəzən dərslərdə olan şəkillər də istifadə edilə bilər ki, onların birgə təhlili aparılsın və fiziki cihazların müxtəlif hissələrinin təyinatı izah edilsin.

Dərs üçün təqdimatlardan istifadə etmək üçün. Təqdimat aşağıdakı imkanları yaradır:

- təqdim olunan materialın məntiqini qorumaq (faktiki olaraq dərsin plan-konsepti rolunu oynayır);
- dərslərdəki şəkil, sxem və cədvəlləri təkrarlayaraq bütün siniflə birlikdə frontal iş aparmaq.

2. Məsələlərin həlli

Keyfiyyət məsələlərinin həlli zamanı fiziki eksperimentlərin konstruktordan istifadə etmək faydalıdır. Kompüter modelləşdirilməsi fiziki hadisələrin və eksperimentlərin əyani dinamik təsvirlərini əldə etməyə, real müşahidə zamanı nəzərdən qaça bilən incə detallarını göstərməyə imkan verir.

Modellərdən istifadə zamanı kompüter təbiətdə real olmayan hadisəni deyil, onun sadələşdirilmiş modelini vizuallaşdırmağa unikal imkan yaradır. Bu zaman əlavə amilləri mərhələli şəkildə daxil edərək modeli tədricən mürəkkəbləşdirmək və onu real fiziki hadisəyə yaxınlaşdırmaq mümkündür.

Bundan əlavə, kompüter modelləşdirilməsi hadisələrin zaman miqyasını dəyişməyə və real fiziki eksperimentlərdə həyata keçirilməsi mümkün olmayan vəziyyətləri modelləşdirməyə imkan verir.

Kəmiyyət məsələlərinin həlli zamanı bir neçə məsələnin nəticəsi təhlil edildikdən sonra (məsələn, uçuş məsafəsinin atma bucağından asılılığı, izobar və izoxorun meyl bucağı, şüanın paralel səthli şəffaf lövhədən keçərkən sapması və s.) kompüter modelində eksperimentin şərtlərini dəyişdirərək əvvəl əldə olunan nəticələrin təsdiqini müşahidə etmək mümkündür.

İnteraktiv modellərin əksəriyyətində ilkin parametrlərin və eksperiment şərtlərinin geniş diapazonda dəyişdirilməsi, zaman miqyasının tənzimlənməsi və real eksperimentlərdə mümkün olmayan vəziyyətlərin modelləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Kompüter modellərinin dərslərdə istifadə metodikası elə qurulmalıdır ki, o yalnız maraqlı forma deyil, həm də maksimum tədris effekti versin. Bundan əlavə, müəllim dərslərdə kompüterdən istifadə zamanı sanitariya-profilaktik tələblərə riayət etməlidir. Buna görə də müəllim əvvəlcədən seçilmiş kompüter modeli ilə iş planını hazırlamalı, modelin funksional imkanlarına uyğun suallar və tapşırıqlar formalaşdırmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Həsənov O.M., Ədgəzəlova X.A., Hüseynov D.İ. “Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının müxtəlifliyi” // Beynəlxalq elmi-praktik jurnal *ENDLESS LIGHT in SCIENCE*, 17 dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 3–5.
2. Həsənov O.M., Ədgəzəlova X.A., Hüseynov D.İ. “Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının tətbiqinin problemləri və perspektivlərinin tədqiqi” // Beynəlxalq elmi-praktik jurnal *Global Elm və İnnovasiya 2022: Mərkəzi Asiya*, №4(18), dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 9–11.
3. Həsənov O.M., Ədgəzəlova X.A., Hüseynov D.İ. “Orta məktəbdə fizikanın tədrisində kompüter texnologiyalarının istifadəsinin problemləri və perspektivlərinin tədqiqi” // *Elm və Təhsilin İnkişaf Tendensiyaları*, №87, iyul 2022, Samara, s. 46–49.
4. Həsənov O.M., Ədgəzəlova X.A., Hüseynov D.İ. “Fizikanın tədrisində virtual eksperimentin xüsusiyyətləri” // *İnnovativ elmi tədqiqatlar* jurnalı, №4-1(18), aprel 2022, Ufa.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276188>
УДК 541-67;863

ORTA MƏKTƏBDƏ FİZİKANIN KOMPYUTER TEXNOLOGİYALARI İSTİFADƏSİ İLƏ TƏDRİS METODİKASI

İLHAHA ALİMARDANOVA MÜSLÜM QIZI

fizika müəllimi, ADPU, Bakı, Azərbaycan

***Annotasiya:** Təhsildə yeniyetmə nəslin tərbiyəsi və inkişafının əsas aspektlərindən biri şagirdlərin intellektual inkişafıdır. Hazırda şagirdlərə öyrənilməsi üçün təqdim edilən məlumatların həcmi və çətinlik səviyyəsi davamlı olaraq artır, buna görə də şagirdlərin intellektual inkişafı prosesinin intensivləşdirilməsi tələb olunur. Təhsilin intensivliyinin artırılmasının yollarından biri kompüter texnologiyalarından istifadə etməkdir.*

***Açar sözlər:** kompüter texnologiyaları, elektron tədris modulu, kompüter modellərinin effektivliyi, tədris bloku, dinamik kompüter modeli.*

Kompüter texnologiyalarının düzgün istifadəsi onlar üçün ənənəvi tədris üsulları ilə müqayisədə bir sıra üstünlüklər təmin edir:

1. Tədris prosesinin fərdiləşdirilməsi, məzmun, həcm və materialın mənimsənilmə sürəti baxımından.
2. Şagirdlərin tədris məlumatını mənimsəməsi zamanı fəallığının artırılması.
3. Tədris vaxtının səmərəli istifadəsinin artırılması.
4. Şagirdin komfortlu psixoloji iş şəraiti, qiymətləndirmənin obyektivliyi sayəsində tədrisin müsbət motivasiyası.
5. Müəllimin işinin xarakterinin dəyişməsi (rutinin azaldılması və yaradıcı fəaliyyətin gücləndirilməsi).

Kompüter texnologiyalarının fizika tədrisində tətbiqi xüsusilə əhəmiyyətlidir, həm orta məktəbdə, həm də ali məktəbdə.

Hazırda fizikanın tədrisi zamanı vizuallığa yanaşma dəyişib. Müxtəlif kompüter modelləri geniş yayılmağa başlayıb ki, bu da müəllimə fizika tədrisində çoxsaylı imkanlar və perspektivlər açır. Onların digər vizuallıq vasitələri ilə birlikdə istifadəsi tədris prosesinin effektivliyini artırır. Kompüter modellərinin effektivliyinin göstəricisi şagirdlərin intellektual inkişafıdır. Bu göstəricinin artırılması üçün dərslərin məzmununun dinamik kompüter modelinin məqsədinə uyğun olmasına diqqət yetirilməlidir.

Kompüter texnologiyalarının istifadəsi məktəb şəraitində fiziki hadisələrin və proseslərin düzgün sürətini yaratmağa, vaxtın hesablanması sürətlə və dəqiq şəkildə həyata keçirməyə və müxtəlif başlanğıc məlumatları ilə eksperimentləri dəfələrlə təkrarlamağa imkan verir.

Tədrisin vizuallığının artırılması üçün vacib şərt şagirdlərin məlumat əldə etmə fəaliyyətinin aktivləşdirilməsidir, bu da şagirdin kompüterlə dialoq qurması ilə özünü göstərir.

Kompüter modellərinin nümayiş eksperimentlərində istifadəsi praktikada aşağıdakı tələblərin daha dolğun reallaşdırılmasına imkan verir: hadisələrin görünürlüğü, xüsusi emosional əhval-ruhiyyənin yaradılması.

Dərs materialının məzmununun dinamik kompüter modellərinin məqsədinə uyğunluğuna əsaslanaraq, yeni materialın izahında dinamik kompüter modellərinin istifadə edilməsinin bir neçə variantı seçilir:

1. Hadisələrin mexanizmini başa düşməyin vacib olduğu nəzəriyyələrdə.
2. Tarixi eksperimentlərə əsaslanan nəzəriyyələrdə.
3. Çətinliyə malik mövzuların izahında.
4. Tədqiq edilən hadisənin həyat və texnikada tətbiqinin nümayişi üçün.
5. Yeni materialın öyrənilməsi üçün qrafiklərin qurulması üçün.

Hazırda çox sayda qrafik paketləri və interfeyslər (Corel, 3D-Studio, PowerPoint, Micro-Cap və s.) hazırlanmışdır ki, bu da konkret praktiki tapşırıqları həll etmək üçün yüksək səviyyəli proqramlaşdırma dillərini bilmədən kompüterdən istifadə etməyə imkan verir. Bizim fikrimizcə, məktəbdə istifadəyə ən uyğun interfeyslər PowerPoint və CorelMove-dir.

CorelMove qrafik redaktoru və PowerPoint təqdimat hazırlama paketləri müxtəlif statik və dinamik modellərin yaradılmasına imkan verir. Bu modellər müxtəlif fiziki eksperimentləri və hadisələri, keçid proseslərini çox aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Kompüter modellərinin dərslərdə və xüsusilə fizika dərslərində tətbiqi nəticədə şagirdlərin biliyinə olan marağın artmasına, onların informasiya texnologiyaları bacarıqlarının əldə edilməsinə və şagirdlərin intellektual bacarıqlarının daha harmonik inkişafına səbəb olmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. **Namazova S. G., Həsənov O. M.** // Fizika dərslərinin atom nüvəsi üzrə elektron tədris modulunun qurulması // “QLOBAL ELMLƏR VƏ İNNOVASIYA 2024: MƏRKƏZİ ASİYA” №22. 15 aprel 2024, Astana, Qazaxıstan, s. 75-78.
2. **Həsənov O. M., Ədgəzəlova X. A., Hüseynov D. İ.** // Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının müxtəlifliyi // Beynəlxalq elmi-praktik jurnal *ENDLESS LIGHT in SCIENCE*, 17 dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 3-5.
3. **Həsənov O. M., Ədgəzəlova X. A., Hüseynov D. İ.** // Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının tətbiqi problemləri və perspektivləri // Beynəlxalq elmi-praktik jurnal *QLOBAL ELMLƏR VƏ İNNOVASIYA 2022: MƏRKƏZİ ASİYA* №4(18), dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 9-11.
4. **Həsənov O. M., Ədgəzəlova X. A., Hüseynov D. İ.** // Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının istifadəsinin problemləri və perspektivləri // *Elmin və Təhsilin İnkişaf Tendensiyaları*, №87, iyul 2022, Samara, s. 46-49.
5. **Həsənov O. M., Ədgəzəlova X. A., Hüseynov D. İ.** // Fizikanın tədrisində virtual eksperimentin xüsusiyyətləri // *Innovativ Elmi Tədqiqatlar* jurnalı, №4-1(18), aprel 2022, Ufa.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276347>
ЭОЖ 372.411

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ КЕЙІПКЕР БЕЙНЕСІН ТАЛДАУДЫҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ

ШАКИРОВА ҚАРЛЫҒАШ ЖОРАБЕКҚЫЗЫ

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін талдаудың бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық қалыптасуына әсері қарастырылады. Бастауыш мектеп кезеңі оқушының адамгершілік құндылықтары, дүниетанымы және әлеуметтік мінез-құлқы қалыптасатын маңызды кезең болып табылады. Осы тұрғыда көркем әдебиет пен әдеби кейіпкерлер оқушылардың рухани әлемін байытып, жағымды мінез-құлқы үлгілерін қалыптастыруға ықпал етеді. Мақалада кейіпкер әрекетін талдау арқылы оқушылардың адамгершілік қасиеттерін, эмпатиясын, сыни ойлауын және өзіндік пікір айту дағдыларын дамыту мүмкіндіктері қарастырылады. Сонымен қатар әдебиеттік оқу сабақтарында кейіпкер бейнесін талдаудың педагогикалық маңызы мен оны тиімді ұйымдастырудың әдістемелік жолдары сипатталады.*

***Кілт сөз:** көркем шығарма, кейіпкер бейнесі, әдебиеттік оқу, тұлғалық қалыптасу, бастауыш білім.*

Қазіргі бастауыш білім беру жүйесінде оқушылардың тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз ету – маңызды педагогикалық міндеттердің бірі. Бұл үдерісте көркем әдебиет ерекше орын алады, себебі ол оқушының рухани әлемін байытып, адамгершілік құндылықтарды санасына сіңіруге ықпал етеді. Әсіресе көркем шығармалардағы кейіпкер бейнесін талдау бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлқының, дүниетанымының және эмоциялық-ерік саласының қалыптасуына тікелей әсер ететін тиімді құрал ретінде қарастырылады.

Көркем шығармадағы кейіпкер бейнесі – автордың өмір шындығын, адам болмысының түрлі қырларын жинақтап көрсететін көркемдік бірлік. Бастауыш сынып оқушылары үшін кейіпкер белгілі бір үлгі, бағдар немесе өзіндік «айна» қызметін атқарады. Кейіпкердің әрекетін, мінез-құлқын және қарым-қатынасын талдау арқылы оқушы жақсылық пен жамандықты ажыратып, әлеуметтік мінез-құлқы нормаларын меңгере бастайды.

Көркем кейіпкерді талдаудың тәрбиелік маңызы

Кейіпкер бейнесін талдау оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәселен, жағымды кейіпкерлердің еңбекқорлығы, адалдығы, мейірімділігі оқушы санасында құндылық ретінде қалыптасса, жағымсыз кейіпкерлердің теріс әрекеттері арқылы кері мінез-құлқтың салдары түсіндіріледі. Бұл үдеріс оқушылардың моральдық санасының дамуына ықпал етеді.

Сонымен қатар кейіпкерді талдау оқушылардың эмоциялық дамуын қамтамасыз етеді. Кейіпкердің ішкі жан дүниесін, сезімін түсіну және оған баға беру оқушының эмпатиясын арттырып, өзгенің көңіл күйін сезіне білу қабілетін дамытады. Мұндай тәжірибе баланың әлеуметтік ортаға бейімделуіне және қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуына оң әсер етеді.

Кейіпкер бейнесін талдау барысында оқушылардың сыни және шығармашылық ойлауы да дамиды. Оқушылар кейіпкер әрекетіне талдау жасап, себеп-салдарлық байланыстарды анықтайды, өз пікірін білдіреді және оны дәлелдеуге үйренеді. Бұл олардың тұлғалық дербестігін және танымдық белсенділігін арттырады.

Көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін талдау бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық қалыптасуына жан-жақты әсер етеді. Біріншіден, бұл үдеріс оқушылардың

адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Әдеби кейіпкерлердің әрекеттерін талдау арқылы оқушылар адалдық, мейірімділік, жауапкершілік, еңбекқорлық сияқты құндылықтардың мәнін түсінеді.

Екіншіден, кейіпкер бейнесін талдау оқушылардың эмоциялық дамуына әсер етеді. Кейіпкердің сезімі мен ішкі жан дүниесін түсіну оқушылардың эмпатиясын арттырып, басқа адамдардың көңіл күйін сезіне білу қабілетін қалыптастырады.

Үшіншіден, кейіпкер әрекетін талдау барысында оқушылардың сыни ойлау қабілеті дамиды. Олар кейіпкердің іс-әрекетіне талдау жасап, оның себептері мен салдарын анықтайды, өз пікірін білдіреді және оны дәлелдеуге үйренеді.

Төртіншіден, әдеби кейіпкерлерді талдау оқушылардың коммуникативтік дағдыларының дамуына ықпал етеді. Сабақ барысында пікірталасқа қатысу, сұрақтарға жауап беру, өз ойын жеткізу арқылы оқушылардың сөйлеу мәдениеті қалыптасады.

Сондықтан көркем шығармалардағы кейіпкер бейнесін талдау бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық құрал болып табылады.

Ғылыми зерттеулердегі көзқарастар

Л.С. Выготский көркем мәтін баланың эмоциялық, танымдық және тұлғалық дамуына ықпал ететін маңызды құрал екенін атап көрсеткен [1]. Ал А.Н. Леонтьев оқу әрекетінің мазмұны тұлғаның ішкі уәждерімен тығыз байланыста қалыптасатынын дәлелдеген [2].

М.М. Бахтин көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін тұлғаның ішкі әлемін ашатын диалогтық құрылым ретінде қарастырып, оның тәрбиелік әлеуетін жоғары бағалаған [3]. В.А. Сухомлинский де көркем әдебиетті баланың жүрегіне жол табатын тәрбие құралы деп бағалап, әдеби кейіпкерлер арқылы оқушыларды ізгілікке, мейірімділікке тәрбиелеуге болатынын атап өткен [4].

Қазақстандық ғалымдар да көркем әдебиеттің тәрбиелік мүмкіндіктерін жоғары бағалайды. Ж. Аймауытов көркем шығарманың бала психологиясына әсерін ерекше атап өтіп, әдеби бейненің оқушының мінез-құлқын қалыптастырудағы маңызын көрсеткен [5]. Ал М. Жұмабаев көркем сөздің бала сезіміне әсер ету арқылы тұлғалық қасиеттерді қалыптастырудағы рөлін дәлелдеген [6].

С. Рахметова бастауыш сыныптағы әдебиеттік оқу сабақтарында кейіпкер мінезін талдау оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың тілдік және логикалық ойлау қабілеттерін дамытатынын көрсетеді [7]. Қ. Жұбанов көркем мәтінді талдау барысында оқушының сөздік қоры ғана емес, оның дүниетанымы мен рухани мәдениеті де қалыптасатынын атап өткен [8].

Т. Қожакеев көркем шығармадағы кейіпкер бейнесі арқылы оқушылардың адамгершілік қасиеттері қалыптасатынын атап өтеді [9]. Ал Н. Оразақынова әдебиеттік оқу сабақтарында кейіпкер бейнесін талдауға негізделген тапсырмалар оқушылардың тұлғалық рефлексиясын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді [10].

«Әдебиеттік оқу» пәнінің мазмұны

Бастауыш сыныптағы «Әдебиеттік оқу» пәнінің мазмұны балалар әдебиетінің екі негізгі саласын қамтиды:

- ауыз әдебиеті үлгілері
- жазба балалар әдебиеті үлгілері

Ауыз әдебиеті үлгілеріне тақпақтар, санамақтар, төрт түлік жырлары, ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, батырлар жырынан үзінділер, аңыз әңгімелер және шешендік сөздер жатады.

Ал жазба балалар әдебиеті үлгілеріне Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ж. Жабаев, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, М. Әуезов, Б. Соқпақбаев және басқа да қазақ ақын-жазушыларының шығармалары енгізілген.

Сонымен қатар әлем әдебиетінің өкілдері – Х. Андерсен, Л. Толстой, А. Чехов, И. Крылов, Ж. Родари және басқа авторлардың шығармалары да оқытылады.

Әдеби шығарманы оқыту әдістері

Көркем шығарманы тиімді меңгерту үшін мәтінді оқудың бірнеше түрі қолданылады: Мәнерлеп оқу – мәтінді дұрыс түсініп, оның мазмұнын эмоциялық әсермен жеткізе отырып оқу.

Логикалық оқу – мәтіндегі негізгі ойды білдіретін сөздерге екпін түсіріп оқу.

Көңіл күймен оқу – мәтіндегі эмоциялық реңкті сезім арқылы жеткізу.

Талдап оқу – мәтіндегі негізгі идеяны анықтап, жоспар құру және мазмұнды жүйелі талдау.

Зерттеу барысында педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерге теориялық талдау жасалды. Көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін талдаудың бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық қалыптасуына әсерін анықтау мақсатында педагогикалық бақылау, салыстыру және талдау әдістері қолданылды. Сонымен қатар бастауыш сыныптағы «Әдебиеттік оқу» пәнінің мазмұны мен оқыту әдістемесі зерттеліп, көркем мәтінді талдаудың тиімді тәсілдері қарастырылды.

Зерттеу нәтижелері көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін талдау бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық дамуына оң әсер ететінін көрсетті. Сабақ барысында кейіпкердің мінез-құлқын, іс-әрекетін және өмірлік ұстанымдарын талдау оқушылардың адамгершілік құндылықтарды түсінуіне мүмкіндік береді. Оқушылар кейіпкер әрекетіне баға беру арқылы жақсылық пен жамандықты ажыратып, өз көзқарастарын қалыптастырады.

Сонымен қатар кейіпкер бейнесін талдау оқушылардың эмоциялық және әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Әдеби кейіпкерлердің сезімдері мен ішкі дүниесін түсіну арқылы оқушылардың эмпатиясы дамып, өзгенің көңіл күйін түсіне білу қабілеті қалыптасады. Бұл жағдай олардың әлеуметтік қарым-қатынас мәдениетін дамытуға да оң әсер етеді.

Зерттеу барысында оқушылардың сыни ойлау қабілеттерінің де дамитыны байқалды. Кейіпкер әрекетінің себептері мен салдарын талдау оқушыларды өз пікірін дәлелдеуге, логикалық ойлауға және шығармашылық тұрғыдан ойлануға жетелейді. Сонымен қатар оқушылардың сөйлеу мәдениеті мен коммуникативтік дағдылары да жетіле түседі.

Осылайша, көркем шығармалардағы кейіпкер бейнесін жүйелі түрде талдау бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық, танымдық және эмоциялық дамуына ықпал ететін тиімді педагогикалық тәсілдердің бірі болып табылады.

Зерттеу барысында әдеби шығармаларды оқыту үдерісінде кейіпкер бейнесін талдауға бағытталған тапсырмалар мен әдістер жүйеленді. Оқушылардың мәтінді қабылдау ерекшеліктері, олардың кейіпкер әрекетіне берген бағалары және өз пікірін білдіру дағдылары педагогикалық бақылау арқылы талданды. Бұл әдістер көркем шығармаларды оқыту барысында оқушылардың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген ғылыми талдау көркем шығармалардағы кейіпкер бейнесін жүйелі түрде талдау бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық қалыптасуына айрықша ықпал ететінін көрсетеді. Кейіпкер бейнесі арқылы оқушылардың адамгершілік құндылықтары, эмоциялық сезімталдығы, ойлау дербестігі және рухани дүниесі дамиды.

Сондықтан бастауыш сыныптағы әдебиеттік оқу сабақтарында кейіпкер бейнесін талдауға бағытталған әдістемелік жұмыстарды жүйелі ұйымдастыру оқушылардың тұлғалық дамуын қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев, 1977.
5. Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. – Ташкент, 1924.
6. Жұмабаев М. Педагогика. – Орынбор, 1922.
7. Рахметова С. Әдебиеттік оқу сабақтарында оқушылардың тілін дамыту. – Алматы, 2001.
8. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999.
9. Қожақеев Т. Көркем шығарма талдаудың негіздері. – Алматы, 1991.
10. Оразақынова Н. Бастауыш сыныпта әдебиеттік оқытуда оқушы тұлғасын дамыту. – Алматы, 2010.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276409>
UDC 37.03=1.11

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN EDUCATION

YERLAN AISAULYE

2nd year student, Foreign Languages IP
Kazakh National Women's Teacher Training University,
Almaty, Kazakhstan

Scientific Supervisor: **TURDALIYEVA ELMIRA DOLDYBAYEVNA**
Almaty, Kazakhstan

Abstract. *Artificial Intelligence is rapidly transforming many aspects of modern society, including education. Today, AI technologies are used to support teaching, personalize learning, and improve educational management. This article examines the role of artificial intelligence in modern education, its advantages, challenges, and potential impact on the future of learning. The study highlights how AI tools can enhance the effectiveness of teaching and learning processes.*

Keywords: *artificial intelligence, education, technology, digital learning, innovation*

In the 21st century, technological progress has significantly influenced the development of education systems around the world. One of the most important technological innovations is artificial intelligence (AI). Artificial intelligence refers to computer systems that can perform tasks that usually require human intelligence, such as learning, problem-solving, and decision-making.

Today, AI technologies are becoming increasingly integrated into education. Digital platforms, intelligent tutoring systems, and automated assessment tools are widely used in schools and universities. These technologies help teachers organize learning processes more effectively and provide students with personalized learning experiences. The rapid development of AI creates new opportunities for improving the quality of education. At the same time, it also raises important questions related to ethics, privacy, and the role of teachers in the digital age. Therefore, studying the impact of artificial intelligence on education is an actual issue for modern researchers and educators.

The purpose of this article is to analyze the role of artificial intelligence in modern education, examine its advantages and challenges, and evaluate its potential impact on future teaching and learning processes.

Artificial intelligence is increasingly used in many areas of education. One of the most common applications of AI is personalized learning. AI-based systems can analyze students' learning styles, progress, and difficulties. Based on this information, the system can recommend learning materials that suit each student's needs.

Another important application of AI is intelligent tutoring systems. These systems act as virtual tutors that help students understand complex topics. They provide explanations, answer questions, and offer feedback. As a result, students can learn at their own pace and receive immediate support when they encounter difficulties.

AI is also widely used in automated assessment. Teachers often spend a significant amount of time grading assignments and exams. AI-powered systems can evaluate multiple-choice tests, essays, and even some types of creative work. This allows teachers to save time and focus more on teaching and supporting students.

In addition, AI technologies are used in language learning. Many language learning applications use artificial intelligence to analyze pronunciation, grammar, and vocabulary usage. These tools help students improve their language skills more effectively.

Advantages of Artificial Intelligence in Education

The integration of artificial intelligence into education offers many advantages. One of the most important benefits is the possibility of personalized learning. Every student has different abilities,

interests, and learning speeds. AI systems can adapt educational content to meet these individual needs.

Another advantage is improved accessibility. AI technologies can help students with disabilities access educational materials more easily. For example, speech recognition systems can convert spoken language into text, while text-to-speech technologies can assist visually impaired students.

Artificial intelligence can also increase efficiency in educational management. Educational institutions can use AI systems to analyze large amounts of data related to student performance, attendance, and engagement. This information helps administrators make better decisions and improve educational strategies.

Furthermore, AI can enhance student motivation. Interactive digital tools, virtual simulations, and adaptive learning systems create engaging learning environments that encourage students to participate actively in the learning process.

Despite its advantages, the use of artificial intelligence in education also presents several challenges. One major concern is the issue of data privacy. AI systems often collect and analyze large amounts of student data. It is important to ensure that this data is protected and used responsibly.

Another challenge is the potential overdependence on technology. If students rely too much on AI tools, they may develop weaker critical thinking and problem-solving skills. Therefore, it is important to use AI as a supportive tool rather than a complete replacement for traditional teaching methods.

There are also concerns about the digital divide. Not all schools and students have equal access to advanced technologies. This inequality may create additional barriers in education. Governments and educational institutions must work together to ensure equal access to digital resources.

Finally, the role of teachers remains essential. Artificial intelligence cannot replace the human aspects of teaching, such as emotional support, creativity, and social interaction. Teachers play a crucial role in guiding students and creating meaningful learning experiences.

Artificial intelligence is becoming an important part of modern education. It offers many opportunities to improve teaching methods, personalize learning, and enhance educational management. AI technologies can support both teachers and students by making learning more flexible and accessible.

However, it is important to consider the challenges associated with the use of AI in education. Issues such as data privacy, technological dependence, and unequal access must be carefully addressed. Educational institutions should develop balanced strategies that combine technological innovation with traditional teaching approaches.

In conclusion, artificial intelligence has great potential to transform education in the future. When used responsibly and effectively, AI can contribute to creating more inclusive, efficient, and innovative learning environments.

REFERENCES

1. Stuart Russell., Peter Norvig. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson Education, 2021.
2. Wayne Holmes., Maya Bialik., Charles Fadel. *Artificial Intelligence in Education*. Routledge, 2019.
3. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. Paris, 2021.
4. OECD. *AI and the Future of Education*. OECD Publishing, 2020.
5. IBM. *Artificial Intelligence in Education: Technology Report*, 2022.
6. World Economic Forum. *The Future of Jobs and Education Report*. 2023.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276468>
UDC 37.091

THE ROLE OF PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION

ERKASYMOVA ZHANNUR

2nd year student, Foreign Languages IP
Kazakh National Women's Teacher Training University,
Almaty, Kazakhstan

Scientific Supervisor: **TURDALIYEVA ELMIRA DOLDYBAYEVNA**
Almaty, Kazakhstan

Abstract: *Pedagogy plays a crucial role in the development of effective educational systems and the formation of learners' knowledge, skills, and values. This paper explores the concept of pedagogy and its importance in modern education. It examines the evolution of pedagogical approaches from traditional teacher-centered instruction to more student-centered and interactive learning methods. Special attention is given to key pedagogical principles, including effective teaching strategies, classroom management, and the role of learning theories in shaping educational practices. The paper also discusses contemporary challenges in education, such as technological integration, globalization, and the need to develop critical thinking, creativity, and adaptability among students. In addition, it highlights the impact of innovative teaching methods and digital tools on improving student engagement and learning outcomes. Understanding and applying effective pedagogical practices is essential for preparing students for academic success, professional development, and active participation in modern society.*

Keywords: *pedagogy, education, teaching strategies, learning theories, classroom management, student-centered learning, educational technology, learning outcomes.*

Education is a fundamental pillar of social, cultural, and economic development. The quality of teaching determines not only academic success but also the development of critical life skills, creativity, and adaptability. Pedagogy, which is the art and science of teaching, plays a central role in this process. It includes teaching strategies, learning theories, classroom management techniques, and the ways in which teachers interact with learners. Modern pedagogy seeks to prepare students not only for academic achievement but also for active participation in society, the workforce, and global citizenship. This paper examines the evolution of pedagogy, key principles, contemporary approaches, challenges, technological integration, global perspectives, and the impact of effective teaching on student learning outcomes.

Pedagogy has evolved over centuries, influenced by philosophical, cultural, and scientific developments. In Ancient Greece, philosophers such as Plato and Aristotle emphasized the moral, intellectual, and emotional development of students. Education during the Middle Ages focused primarily on religious instruction, memorization, and rote learning. Teachers were authority figures, and students were passive recipients of knowledge. The Enlightenment era brought progressive ideas, with thinkers like Rousseau advocating for child-centered education that emphasized natural development and experiential learning. John Dewey further developed these ideas by promoting practical education, where students learn through interaction with their environment and real-world problem solving. In the 20th century, theorists like Piaget, Vygotsky, and Bruner revolutionized pedagogy. Piaget's cognitive development theory highlighted the importance of developmentally appropriate instruction. Vygotsky emphasized social interaction and scaffolding in learning. Bruner introduced constructivist principles, advocating discovery-based learning where students actively engage with content.

Modern pedagogy is guided by several core principles:

1. **Learner-Centered Approach:** Education prioritizes the students' needs, abilities, and interests, with teachers facilitating rather than directing learning.
2. **Active Learning:** Engagement, discussion, collaboration, and problem-solving are central to knowledge acquisition.
3. **Differentiation:** Teaching must accommodate individual learning styles, abilities, and cultural backgrounds.
4. **Assessment for Learning:** Formative assessments guide instruction and support growth.
5. **Critical Thinking and Reflection:** Encouraging students to question, analyze, and reflect fosters deeper understanding.
6. **Integration of Life Skills:** Communication, teamwork, leadership, and emotional intelligence are embedded within learning experiences.

Contemporary Pedagogical Approaches

- **Constructivist Approach:** Learners actively construct knowledge by linking new ideas to prior experiences.
- **Collaborative Learning:** Group activities promote teamwork, shared responsibility, and peer learning.
- **Inquiry-Based Learning:** Students pose questions, research, and develop independent solutions.
- **Technology-Enhanced Learning:** Digital tools facilitate interactive and personalized learning.
- **Flipped Classroom:** Instructional content is studied at home; class time focuses on application and discussion.
- **Experiential and Project-Based Learning:** Real-world projects, simulations, and problem-solving enhance learning.

Research supports the effectiveness of these methods. Hattie (2012) identified teacher clarity, feedback, and student self-assessment as major factors in improving learning outcomes. Finnish schools integrating project-based and digital learning report increased creativity, engagement, and critical thinking. Singaporean schools using constructivist and technology-enhanced approaches see improved problem-solving and global awareness. OECD studies (2019) indicate that learner-centered classrooms outperform traditional lecture-based environments in both knowledge retention and practical application.

The integration of technology in pedagogy has transformed teaching and learning. Digital platforms, educational apps, virtual classrooms, and multimedia resources allow students to access vast information, collaborate globally, and engage with interactive content. Technology also enables personalized learning, where students can progress at their own pace and explore topics of interest.

For example, using simulation software in science education allows students to perform experiments virtually, understanding complex concepts safely and interactively. Educational platforms such as Khan Academy and Coursera provide supplementary resources, enhancing independent learning opportunities.

Pedagogy varies across countries based on cultural, social, and economic contexts. In Scandinavian countries, learner-centered, collaborative approaches dominate, focusing on creativity, critical thinking, and student autonomy. In East Asia, countries like Japan and Singapore balance structured instruction with innovative approaches such as problem-based learning and technology integration. Global comparative studies indicate that effective pedagogy shares common features regardless of location: emphasis on learner engagement, critical thinking, practical application of knowledge, and inclusive learning environments. Understanding these global perspectives helps educators adopt best practices and adapt them to local contexts.

The Teacher's Role in Modern Pedagogy. Teachers are facilitators, mentors, evaluators, and lifelong learners. Their roles include:

- Adapting instruction to diverse student needs.
- Creating inclusive and supportive learning environments.
- Using formative assessment to track progress and provide meaningful feedback.

- Modeling curiosity, adaptability, and critical thinking.
- Encouraging interdisciplinary learning and real-world application.

By supporting both cognitive and social-emotional development, teachers prepare students for academic, professional, and personal success.

Effective pedagogy influences academic performance, motivation, engagement, and the development of essential life skills. Learner-centered approaches increase retention, while inquiry and collaborative learning foster creativity, problem-solving, and decision-making abilities. Technology integration enhances digital literacy and prepares students for the demands of modern society. Students exposed to diverse pedagogical approaches develop interpersonal skills, cultural awareness, and social responsibility. They are better equipped to navigate global challenges and adapt to rapidly changing professional environments.

Despite its benefits, several challenges remain:

- Large class sizes limit individual attention.
- Limited resources and unequal technology access hinder modern methods.
- Standardized testing pressures reduce flexibility and creativity.
- Teachers require ongoing professional development.
- Balancing mandated curricula with student-centered approaches is complex.

Recommendations for Effective Pedagogy

1. Provide continuous professional development for teachers.
2. Foster collaboration among students, teachers, and communities.
3. Integrate technology equitably to enhance learning.
4. Apply formative assessment to guide instruction.
5. Encourage project-based and experiential learning.
6. Promote interdisciplinary teaching and real-world applications.

Pedagogy plays a crucial and multifaceted role in modern education. It is not merely a method of delivering content but a comprehensive framework that shapes how students think, learn, and interact with the world around them. Throughout history, pedagogical approaches have evolved from rigid, teacher-centered instruction to learner-centered, collaborative, and technology-enhanced strategies. This evolution reflects a broader understanding of learning as an active, socially influenced, and context-dependent process.

Effective pedagogy is grounded in core principles such as learner-centeredness, active engagement, differentiation, critical thinking, reflection, and the integration of life skills. These principles ensure that education is not only academically rigorous but also personally meaningful, socially relevant, and emotionally supportive. Students who are taught through modern pedagogical methods demonstrate higher levels of engagement, creativity, problem-solving, and interpersonal skills. They are better equipped to adapt to the rapidly changing demands of society and the global workforce.

Contemporary approaches such as constructivist learning, inquiry-based learning, project-based learning, collaborative methods, and flipped classrooms have proven effective in improving learning outcomes. The integration of technology further enhances pedagogy by providing interactive, personalized, and global learning opportunities. Case studies from countries such as Finland, Singapore, and Scandinavian nations demonstrate that these approaches foster creativity, critical thinking, collaboration, and global awareness among students. Despite the clear benefits, challenges remain in implementing effective pedagogy. Large class sizes, limited resources, unequal access to technology, pressures from standardized testing, and insufficient professional development opportunities can hinder teachers' ability to adopt innovative methods. Overcoming these challenges requires coordinated efforts from educational authorities, school administrators, teachers, and communities. Policies that support professional growth, equitable resource allocation, and flexible curricula are essential for creating environments where modern pedagogy can thrive. Looking to the future, pedagogy must continue to evolve. Personalized learning, global collaboration, sustainable education, and the emphasis on lifelong learning will define the next era of teaching and learning.

Educators must embrace continuous professional development, adapt to new technologies, and integrate real-world challenges into the learning process. By doing so, pedagogy will not only facilitate academic achievement but also prepare students to become responsible, creative, and adaptable global citizens.

In conclusion, pedagogy is more than a set of teaching methods—it is the foundation upon which effective, inclusive, and meaningful education is built. By prioritizing learner engagement, fostering critical thinking, integrating technology, and emphasizing real-world applications, educators can create learning environments that nurture intellectual, social, and emotional growth. The ongoing development of pedagogical strategies is essential to meet the evolving demands of society and to equip students with the knowledge, skills, and attitudes necessary for lifelong success. Ultimately, effective pedagogy ensures that education is transformative: it empowers learners to become active participants in their own development, confident problem-solvers, and contributors to society. By continuously reflecting on and refining teaching practices, educators can maintain a dynamic and responsive educational system that prepares students not only for exams but for life itself. In this way, pedagogy serves as the bridge between knowledge and meaningful action, shaping both the present and the future of education.

REFERENCES

1. Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Macmillan.
3. Hattie, J. (2012). *Visible learning for teachers: Maximizing impact on learning*. London: Routledge.
4. OECD. (2019). *Education at a glance 2019: OECD indicators*. Paris: OECD Publishing.
5. Piaget, J. (1972). *The psychology of the child*. New York: Basic Books.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Schunk, D. H. (2012). *Learning theories: An educational perspective (6th ed.)*. Boston: Pearson Education.
8. Slavin, R. E. (2018). *Educational psychology: Theory and practice (12th ed.)*. Boston: Pearson.
9. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching (5th ed.)*. New York: Pearson Longman.
10. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching (3rd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276593>
УДК 331.556:314.7(519.5)

SOCIAL CHALLENGES AND MARRIAGE MIGRATION AMONG UNDOCUMENTED KAZAKH LABOR MIGRANTS IN SOUTH KOREA

KALIYEVA GULDEN BAURZHANKYZY

Master's graduate of Al-Farabi Kazakh National University

Scientific supervisor – **ABAGAN AKERKE BOLATBEKKYZY**

Almaty, Kazakhstan

Seoul, South Korea

Annotation: *This study analyzes the social, legal, and cultural challenges faced by undocumented labor migrants from Kazakhstan working in South Korea. Particular attention is given to issues related to labor rights, medical insurance, legal protection, wage security, and working conditions. The research also examines marriage migration among Kazakh women who form families with Korean citizens and the social difficulties that arise in multicultural households.*

The study highlights several major challenges faced by undocumented migrants, including the lack of legal protection, limited access to healthcare services, vulnerability to labor exploitation, and the risk of deportation. Children born to undocumented migrant families often encounter serious legal obstacles, including difficulties obtaining legal status, citizenship, or access to education. These circumstances may lead families to rely on informal or illegal solutions, such as forged documents or sending children back to their home country.

Furthermore, the research explores cultural and linguistic barriers experienced by Kazakh women who marry Korean citizens. Differences in language, religion, and social norms can complicate communication and family relationships. While many multicultural families successfully integrate into Korean society, others experience social isolation, economic pressure, and cultural adaptation challenges.

The study also considers broader structural factors influencing migration patterns, including economic disparities, employment opportunities, demographic challenges in South Korea, and the demand for migrant labor. In recent decades, South Korea has increasingly relied on foreign workers and marriage migrants to address labor shortages and population aging. As a result, migration has become an important factor shaping the country's demographic and social landscape.

The findings emphasize the need for improved migration policies, better protection of migrant workers' rights, and stronger social support systems for multicultural families. Encouraging legal migration channels and strengthening bilateral cooperation between Kazakhstan and South Korea could reduce risks associated with undocumented labor migration while improving the social integration of migrants.

Keywords: *Kazakh immigrants, labor migration, undocumented migration, marriage migration, multicultural families, South Korea, migration policy, social integration.*

Introduction. International labor migration has become one of the defining phenomena of globalization. Economic inequality between countries, labor shortages, and demographic changes contribute to increasing migration flows worldwide. South Korea, which has experienced rapid economic growth and demographic aging, has become an important destination for migrant workers, particularly from Asia and Central Asia.

In recent decades, South Korea has shifted from being a country of emigration to a major destination for foreign workers and marriage migrants. The country's declining birth rate and aging population have created demand for migrant labor and international marriages. As a result, migrants increasingly play an important role in Korean society and economy.

Among the migrants working in South Korea are citizens of Kazakhstan, many of whom arrive through visa-free travel arrangements but remain in the country beyond the permitted period in order to work. While migration can provide economic opportunities, undocumented migrants often face significant legal, social, and economic risks.

This study aims to analyze the social problems faced by undocumented Kazakh labor migrants in South Korea and to examine the phenomenon of marriage migration among Kazakh women who marry Korean citizens.

Migration Demand and Social Challenges of Labor Migrants in South Korea. The demand for migrant labor continues to grow globally, even though governments do not always openly acknowledge this need. Highly developed economies often face labor shortages, particularly in sectors that require low-skilled or physically demanding work. Occupations such as cleaning services, manufacturing, construction, domestic assistance, childcare, and elderly care frequently experience a lack of local workers. As a result, many developed countries adopt migration policies that facilitate the entry of foreign workers by introducing specialized work visas or employment programs. Despite these legal migration channels, the number of undocumented migrant workers remains significant and continues to increase. Today, large numbers of migrant workers seek employment in countries such as the United States, Germany, Poland, South Korea, Finland, Canada, France, Italy, Spain, and the United Arab Emirates. Among these migrants, a considerable proportion lack legal documentation. Major labor-sending countries include the Philippines, Vietnam, Malaysia, Indonesia, as well as several African states. Limited employment opportunities and relatively low wages in these countries often push individuals to search for better economic prospects abroad, sometimes through irregular migration routes. South Korea has experienced a notable increase in migrant labor over the past decade. Factors such as visa-free travel agreements, tourist visas, and other forms of temporary entry have contributed to the rising number of undocumented workers. According to media reports and public discussions, the estimated number of undocumented migrants in South Korea has exceeded 400,000 in recent years.

Public opinion regarding undocumented migrants in South Korea is diverse and sometimes contradictory. Some members of the local population express concerns about illegal migration, associating it with issues such as crime or social instability. Others acknowledge that migrant workers play a crucial role in sustaining the labor market, especially in sectors that Korean citizens are often reluctant to enter. Interviews with Korean residents suggest that while many people recognize the economic value of migrant labor, they also emphasize the importance of legal migration and proper regulation. Migration also raises broader debates regarding multiculturalism and social integration in Korean society. Scholars have suggested that discussions about multiculturalism may influence both national policies and public perceptions of identity. Some critics argue that multicultural policies in Korea primarily focus on assimilating migrants into Korean cultural norms. Others believe that the increasing presence of migrants will gradually transform Korean society into a more diverse and multicultural environment. Language barriers remain one of the most significant challenges faced by migrant workers. Korean immigration policies often emphasize the importance of Korean language proficiency, particularly for migrants applying for long-term residency or citizenship. Government programs also encourage employers to support language education for foreign workers. However, undocumented migrants rarely have access to such programs, which limits their opportunities for social and professional integration.

Cultural and religious differences can further complicate migrants' adaptation processes. Workers arriving from Muslim-majority countries, for example, may encounter difficulties adjusting to social environments shaped by different religious traditions, including Christianity and Buddhism. These cultural differences can sometimes lead to misunderstandings both in workplaces and in everyday social interactions. Field observations conducted at the Immigration Police Center in Ansan in November 2023 indicated that conflicts among migrant workers often stem from wage disputes, cultural misunderstandings, or political tensions between individuals from different national backgrounds. According to immigration officers, workplace conflicts occur among both documented

and undocumented migrants. However, undocumented workers are often reluctant to report problems to authorities because they fear detention or deportation. Another serious concern involves occupational safety and health risks. Migrant workers are frequently employed in industries such as manufacturing, construction, and agriculture, which involve physically demanding tasks and potential exposure to hazardous conditions. In some cases, workers operate machinery or handle toxic substances without receiving proper training or protective equipment. Reports from international human rights organizations indicate that industrial accidents involving migrant workers occur regularly, particularly in workplaces employing undocumented labor.

Language barriers may further increase the risk of workplace accidents. Safety instructions and operational guidelines are often provided only in Korean, which makes it difficult for migrant workers with limited language skills to fully understand them. As a result, workers may unintentionally expose themselves to dangerous situations. Female migrant workers face additional vulnerabilities. Studies indicate that many migrant women are reluctant to inform their employers about pregnancy due to fear of job loss. Limited access to healthcare services and maternity protection further exacerbates their situation, raising serious concerns regarding gender equality and labor rights. Overall, the experiences of migrant workers in South Korea illustrate the complex relationship between economic demand for labor, migration policy, and social integration. While migrant workers contribute significantly to the national economy, undocumented migrants remain particularly vulnerable to exploitation, workplace hazards, and social exclusion. Addressing these issues requires stronger institutional protections, improved labor regulations, and greater support for migrant workers and their families.

Social Issues of Undocumented Labor Migrants. Among undocumented labor migrants from Kazakhstan, a range of legal, social, and cultural problems frequently arise. This study examines the barriers faced by migrants working in South Korea. In addition to the absence of visas and formal labor contracts, the research analyzes difficulties related to medical insurance, legal protection, labor rights, and wage payments. Furthermore, among Kazakh women who travel to Korea for employment, there are cases of marriage with Korean citizens. Within the framework of this dissertation, particular attention is given to the challenges faced by Kazakh women who marry Korean citizens.

Family-related problems are often reported among marriage migrants. Children born into such families may experience social pressure, linguistic and cultural barriers, and difficulties associated with growing up in multicultural households. The study therefore analyzes the challenges of forming and maintaining multicultural families in Korean society. If a child is born into the family of undocumented migrant workers in Korea, the child often cannot be officially registered or granted citizenship. In order to obtain a passport for a child, both parents must possess legal documentation. Consequently, children without legal documentation are also considered undocumented and are unable to enroll in public kindergartens, schools, or higher educational institutions. Knowing the serious consequences for their children, some migrants resort to obtaining forged documents through intermediaries or are forced to send their children back to their home country through relatives who possess legal status.

In some cases, undocumented migrants choose abortion or abandon their children in orphanages. These decisions are often driven by the parents' undocumented status, the lack of legal documents for the child, and the financial burden of raising a child in a foreign country. Migrant children may also experience discrimination based on their ethnicity, appearance, or their parents' status as migrant workers. Although such cases are not universal, documented evidence indicates that such discrimination does occur.

Additionally, difficulties also arise among labor migrants who marry foreign citizens. While some individuals successfully build happy families, others face serious challenges. Cases have been recorded in which foreign women are exploited for personal gain or subjected to domestic violence.

One of the primary challenges faced by Kazakh women who marry Korean citizens is the language barrier. Many undocumented migrants who travel to Korea initially have limited knowledge

of the Korean language, culture, and society. As a result, women who later form families may struggle to fully express their opinions and communicate with their spouses, which can lead to misunderstandings. Cultural differences can also significantly affect family dynamics. Differences in religion, traditions, and social norms may create tensions within the family. Adapting to a new culture, language, and social etiquette is rarely immediate, and the process of adjustment can be difficult and emotionally challenging. These factors may contribute to family conflicts.

A relevant example can be found in a video published by the YouTube channel “*Qulpynai TV*”, titled “A Kazakh Woman Who Married a Korean Man.” In the video, a Kazakh woman named Qulpynai explains that she met her Korean husband while working in Korea and later married him. Today she is the mother of a child and describes her family life as happy and supportive. However, she also notes that many women frequently ask her how to meet Korean men and marry them. In her statement, she emphasizes that she does not encourage women to marry Korean citizens simply for the sake of moving abroad. According to her, many people believe that marrying a foreign citizen automatically guarantees happiness, which is far from reality. While positive examples certainly exist, she has also witnessed numerous difficult situations. She further warns young women not to assume that Korea resembles the romanticized image portrayed in television dramas. Real life in Korea is significantly different from fictional portrayals. While good people exist everywhere regardless of nationality, choosing a spouse solely based on nationality is a mistake. According to her experience, life in Korea can be demanding. Women who marry Korean men must be prepared for language barriers, cultural differences, and social adaptation challenges. Some wives only see their husbands on weekends due to work schedules. In Korea, such families are referred to as “**주말 부부**” (**weekend couples**), meaning couples who meet primarily on weekends due to work commitments.

Some women report feeling isolated because they cannot speak Korean fluently, cannot adapt easily to local culture, and remain at home without social interaction. Others mention that their husbands work constantly, leaving them with limited family time. Qulpynai also warns women who consider marriage primarily as a means of obtaining a visa. Some women marry men who are ten, twenty, or even thirty years older in order to gain residency. She emphasizes that such decisions can lead to regret and hardship. Some women who dream of living in Korea later find themselves working in rural areas and engaged in agricultural labor, which differs significantly from their expectations. She stresses that happiness does not depend on living in a specific country but rather on personal circumstances and relationships. Some women who imagined a comfortable life in Korea later realized that they would have chosen differently if they had known the reality of rural life and demanding labor conditions.

At the same time, it is important to acknowledge that many successful multicultural families also exist. Some Kazakh women who marry Korean citizens maintain strong connections to their culture and raise their children bilingually in both Kazakh and Korean traditions.

Public discussions in Central Asia also address this phenomenon. For example, Kyrgyz parliament member **Nurjigit Kadyrbekov** warned that young women should not assume that Korean men resemble characters from popular dramas or K-pop idols such as members of BTS. Real life, he emphasized, is very different from fictional portrayals. Understanding why the number of women marrying Korean citizens is increasing is also important. Economic conditions in their home countries often play a significant role. Limited employment opportunities, low wages, and financial difficulties may motivate women to seek opportunities abroad. Some women migrate to support their families, escape difficult personal circumstances, or rebuild their lives after divorce or domestic violence. In South Korea, marriage migration has also become connected to demographic challenges. The country faces declining birth rates and an aging population. As a result, the government has implemented various policies aimed at attracting foreign spouses and supporting multicultural families. In rural areas, where population decline is particularly severe, initiatives have been introduced to encourage international marriages. One example is the “**Rural Bachelors Matching Drive**” program, which aimed to facilitate marriages between foreign women and unmarried men in rural communities. Within Korean discourse, the concept of “marriage migration” typically refers to foreign women

marrying Korean men, particularly from East and Southeast Asian countries such as China, Vietnam, and the Philippines. However, migrants from Central Asia have also become increasingly visible in recent years. Despite men outnumbering women among labor migrants, women remain heavily concentrated in service sectors such as catering, cleaning, and domestic work. Due to language barriers, lack of legal protection, and social stigmatization, female migrants may be particularly vulnerable to discrimination and violence. Nevertheless, migrant families also contribute significantly to Korean society. They help address labor shortages, support aging populations through caregiving roles, and contribute to demographic sustainability. Research on labor migrants inevitably intersects with marriage migration. Many migrants arrive in Korea for work but later form families, while others consider marriage as a pathway to residency. Both labor and marriage migration have become important factors shaping Korea's demographic and social landscape. South Korea began addressing labor shortages in manufacturing and construction sectors in the late 1980s. Since then, migrant workers have increasingly arrived for economic opportunities. By the early 2000s, the number of foreign residents—including both documented and undocumented migrants—exceeded one million. Statistical analysis from the Ministry of Justice in 2007 indicated that approximately 104,427 Muslims lived in Korea, representing roughly 10% of the foreign population. Among them, around 23,947 migrants came from Central Asia.

Marriage migration from Central Asia has gradually increased. For example, the number of Kazakh citizens marrying Korean nationals rose from 66 in 2000 to 182 by 2007. Among Central Asian countries, Uzbekistan and Kyrgyzstan rank first, followed by Kazakhstan. According to Korean research, many Central Asian migrants marry Korean citizens primarily for economic reasons and the prospect of stable living conditions. Some migrants initially arrive for work and later marry Korean citizens, gaining the opportunity to remain in the country legally. Age differences are also notable. For Uzbek women, the age gap between spouses averages between 22 and 25 years, while for Kazakh and Kyrgyz women the difference is typically between 13 and 16 years. Despite challenges related to language, culture, and religion, many migrants successfully adapt to Korean society. Korean researchers have noted that Central Asian migrants often demonstrate strong work ethics, family commitment, and adaptability. At the same time, undocumented labor migrants face numerous risks. These include lack of legal protection, vulnerability to exploitation, absence of medical insurance, and the constant threat of deportation. Many migrants avoid contacting authorities even when their rights are violated.

The visa-free regime between Kazakhstan and South Korea, introduced in 2014, allows citizens to stay for up to 30 days without a visa. However, some individuals enter as tourists and remain in the country illegally for employment. Kazakh communities in Korea have formed networks and organizations that assist fellow migrants in finding jobs and supporting each other in emergencies. However, illegal employment still carries serious risks, including labor exploitation, workplace accidents, and lack of access to healthcare. Undocumented migrants often work in physically demanding sectors such as construction, factories, agriculture, and cleaning services. While wages may appear attractive compared to those in Kazakhstan, migrants must often endure long working hours and difficult conditions.

In conclusion, the study demonstrates that undocumented labor migration to Korea is associated with significant social, legal, and economic challenges. Promoting legal migration channels and improving bilateral cooperation between Kazakhstan and South Korea can help reduce these risks and better protect migrant workers' rights.

Discussion. The findings of this study highlight several interconnected challenges faced by undocumented Kazakh labor migrants in South Korea. These challenges include legal insecurity, limited access to social protection, vulnerability to labor exploitation, and difficulties related to cultural and linguistic integration. The results demonstrate that undocumented migration significantly increases migrants' exposure to social and economic risks. One of the most significant issues identified in this research is the lack of legal status among undocumented migrants. Without valid documentation or work permits, migrants often work in informal sectors where labor protections are

limited. As a result, employers may delay or withhold wages, impose excessive working hours, or terminate employment without notice. Similar patterns have been identified in studies on migrant labor in East Asia, where undocumented workers are particularly vulnerable to exploitation due to their precarious legal status. Another critical concern relates to healthcare access. Undocumented migrants typically lack medical insurance, which restricts their ability to obtain adequate medical treatment. In cases of workplace injuries or serious illness, migrants often rely on informal community support or avoid seeking medical assistance due to fear of deportation. This situation creates significant risks not only for migrants themselves but also for broader public health systems.

The study also highlights the social consequences faced by children born to undocumented migrant families. Legal barriers often prevent these children from obtaining official registration or accessing educational institutions. As a result, some families resort to informal or illegal strategies, including forged documents or sending children back to their home countries. Such practices demonstrate how legal restrictions can produce long-term social inequalities for migrant families. Marriage migration represents another important dimension of migration from Kazakhstan to South Korea. While some Kazakh women form stable and supportive families with Korean citizens, others encounter significant challenges related to language barriers, cultural differences, and social isolation. These findings align with existing research on multicultural families in Korea, which emphasizes the importance of language proficiency, cultural adaptation, and social support networks for successful integration.

South Korea's demographic situation also plays a role in shaping migration patterns. The country's declining birth rate and aging population have increased demand for migrant labor and international marriages, particularly in rural areas. Government initiatives encouraging marriage migration have attempted to address demographic imbalances, but these policies have also generated debates about social integration, gender roles, and cultural diversity.

At the same time, the study suggests that migrants from Central Asia may experience certain advantages compared to migrants from other regions. Some Korean researchers note that Central Asian migrants often adapt relatively well due to perceived cultural similarities and strong family values. However, this perception does not eliminate the structural challenges associated with migration, particularly for undocumented workers. Overall, the findings indicate that migration policies should focus not only on labor market needs but also on protecting migrants' rights and improving social integration. Strengthening legal migration channels, expanding access to social services, and promoting intercultural understanding could significantly reduce the risks associated with undocumented migration.

LITERATURE REVIEW

1. Amnesty International. The challenge to fix a failed UN justice system. [Electronic resource]. – 2008. – URL <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur700012008eng.pdf>
2. Amnesty International. Testimonies given to Choi Eun-Mi, of the Ansan Migrant Shelter (AMS) and to Amnesty International. [Electronic resource]. – 2021. – URL <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/08/asa250072006en.pdf>
3. Amnesty International. Digital employed a hundred employees, half of whom were Korean nationals and the other half were Thai nationals. [Electronic resource]. – 2021. – URL <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/08/asa250072006en.pdf>
4. Amnesty International. Ministry of Labor as quoted by Associated Foreign Press and The Korea Times. [Electronic resource]. – 2021. – URL <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/08/asa250072006en.pdf>
5. Amnesty International .Spokesperson for the Migrant Workers’ House cited in The Korea Times, 17 January 2005. [Electronic resource]. – 2021. – URL <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/08/asa250072006en.pdf>
6. Korea Labor Institute, Joint Venture Trainees labour market – an investigative report, 2004, p.85.
7. Amnesty International August 2006. [Electronic resource]. – 2006. – URL <https://www.amnesty.org/en/documents/act60/018/2006/en/>.
8. International Migration Statistics in 2021. [Электрондық ресурс]. – 2021. – URL <file:///C:/Users/Acer/Downloads/ims2021.pdf>
9. Botagoz Rakisheva Illegal Immigration of Kazakhstan to South Korea.- Kazakhstan Council on International Relations (KCIR) – Nur-Sultan, 2020.-s. 60.
10. Mary Lee, “Mixed Race Peoples in the Korean National Imaginary and Family,” Korean Studies 32, no. 1 (2008): 56–85. Seungho Moon, “Multicultural and Global Citizenship in a Transnational Age: The Case of South Korea,” International Journal of Multicultural Education 12, no. 1 (2010).
11. 2. MinSoo Kim-Bossard, “Mothering as Laboring: Navigating Cultural Discourses of Mothering as Marriage-Labor Immigrants in Korea,” Anthropology of Work Review 38, no. 2 (2017): 92–103.
12. 3. Nam-Kook Kim et al., “Hangugui Damunhwa Sahoetongham Jeongchaek: Jonghap-pyeongawa Daean” (“Multicultural Social Integration Policy in Korea: Comprehensive Evaluation and Alternatives”), (Presidential Committee on Social Cohesion, December 24, 2012).
13. Michael R. Olneck, “Facing Multiculturalism’s Challenges in Korean Education and Society,” Asia Pacific Education Review 12, no. 4 (2011): 675–690.
14. Challenging Homogeneity in Contemporary Korea. Immigrant Women, Immigrant Laborers, and Multicultural Families. MinSoo Kim-Bossard.Education About ASIA.Demographics, Social Policy, and Asia (Part II). 2018.
15. www.jupit.co.kr (2009년 4월 29일 접속); 국제결혼 커뮤니티 카페에 의하면 실제로 결혼에 드는 비용은 300-500만원 선으로 나머지는 다 결혼정보회사의 마진이 라고 합니다.
16. 이혜경의 “혼인이주와 혼이이주 가정의 문제와 대응”, 한국인구학, 제 28권, 제1호, 2005, pp. 73-106.
17. Marcson, Simon(1950). "A Theory of Intermarriage and Assimilation", Social Forces, Vol. 29, No. 1.
18. 오 종 진 - 중앙아시아 이주 무슬림들의 혼인과 정착:*1) 카자흐스탄, 우즈베키스탄, 키르기스스탄, 타지키스탄, 투르크메니스탄, 아제르바이잔 출신 무슬림들을 중심으로. 韓國中東學會論叢 第30-1號 韓國中東學會, 2009, 257-293.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276735>

ЖИ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ИНФОРМАТИКАДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҒАЛАУ

ДОСУМБЕК ЕРКЕЖАН ТУГЕЛБАЙҚЫЗЫ

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің студенті

Ғылыми жетекші – **АВДРАСОЛЬ С.С**

Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада информатика пәнінде оқушылардың білімін бағалау үдерісінде жасанды интеллекті қолданудың мүмкіндіктері қарастырылады. Жасанды интеллект негізіндегі бағалау жүйелері оқушылардың білім деңгейін жедел, объективті және тиімді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ құралдары оқушының жеке ерекшеліктерін ескеріп, білім нәтижелерін талдау, қателерді анықтау және дербестендірілген кері байланыс ұсыну қызметтерін атқара алады. Мақалада информатика сабағында ЖИ қолданудың негізгі әдістері, артықшылықтары мен шектеулері сипатталады. Зерттеу нәтижелері жасанды интеллекті бағалау үдерісіне енгізу білім сапасын арттыруға, мұғалімнің жұмысын жеңілдетуге және оқушының оқу мотивациясын күшейтуге ықпал ететінін көрсетеді.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, информатика, білімді бағалау, автоматтандырылған тексеру, кері байланыс, цифрлық білім беру.

Кіріспе

Цифрлық трансформация дәуірінде білім беру жүйесі жаңа технологиялармен толықтырылып, оқыту мен бағалау үдерісін жетілдіруге мүмкіндік беріп отыр. Соның ішінде жасанды интеллект (ЖИ) – информатика пәнінде білімді бағалаудың тиімді, жедел және дәл әдістерін жүзеге асыруға жағдай жасайтын қуатты құрал. ЖИ қолдану арқылы бағалау тек оқушылардың білім деңгейін анықтап қана қоймай, олардың жеке оқу траекториясын құруға, қателермен жедел жұмыс істеуге және оқу уәжін арттыруға ықпал етеді.

ЖИ негізіндегі бағалаудың мүмкіндіктері

Автоматтандырылған тексеру. ЖИ тест сұрақтарын, код тапсырмаларын және қысқа жауаптарды автоматты түрде тексеруге мүмкіндік береді. Мысалы, Python, C++ немесе Scratch тілдеріндегі кодты талдап, оның синтаксистік дұрыстығын, логикалық құрылымын және тиімділігін бағалай алады.

Жеке оқыту траекториясын қалыптастыру. ЖИ оқушының қателері мен нәтижелерін талдап, оның деңгейіне сәйкес қосымша тапсырмалар мен түсіндірулер ұсынады. Бұл оқыту процесін дараландыруға үлкен әсер етеді.

Деректерге негізделген аналитикалық бағалау. ЖИ оқушының ұзақ мерзімді динамикасын талдап, үлгеріміндегі трендтерді анықтай алады. Бұл мұғалімге қай тақырыптардың әлсіз меңгерілгенін немесе қай оқушыға қосымша қолдау қажет екенін тез көруге мүмкіндік береді.

Информатика сабағында ЖИ қолдану әдістері

Интерактивті тест жүйелері. Қазіргі тест платформалары (Kahoot!, Quizizz, Google Forms + ЖИ кеңейтімдері) жауаптарды лезде тексеріп, оқушының деңгейіне бейімделген сұрақтар ұсына алады.

Кодты тексеру жүйелері. Codeforces EDU, LeetCode, repl.it, Code.org секілді платформалар ЖИ алгоритмдері арқылы кодтың сапасын бағалап, тиімді шешімдер бойынша кеңес береді.

Автоматты кері байланыс беру. ЖИ оқушының жұмысындағы қатені көрсетіп қана қоймай, оны қалай түзетуге болатынын да түсіндіре алады. Мысалы: "Цикл ішіндегі айнымалы дұрыс өзгермеген, сондықтан шексіз цикл пайда болады" деген секілді нақты нұсқаулар.

ЖИ қолданудың артықшылықтары

- *Бағалаудың объективтілігі* – адам факторын төмендетеді.
- *Жедел кері байланыс* – оқушы қателерін бірден көріп, түзете алады.
- *Уақытты үнемдеу* – мұғалім тексеруге жұмсайтын уақытын азайтып, оқыту мен жеке кеңес беруге көп көңіл бөледі.

• *Инклюзивтілік* – әр оқушының деңгейіне қарай тең мүмкіндік береді.

Мүмкін қиындықтар мен шектеулер

- ЖИ жүйелерін енгізу үшін техникалық инфрақұрылым қажет.
- Мұғалімдердің цифрлық сауаттылығы жеткіліксіз болуы мүмкін.
- ЖИ адам эмоциясы мен шығармашылықты толық бағалай алмайды.
- ЖИ қолданғанда дербес деректердің қауіпсіздігі басты назарда болуы тиіс.

Қолдану үлгілері

Информатика сабағында жасанды интеллектіні бағалау құралы ретінде нақты қолдануға болады. Мысалы, «Құжатты рәсімдеу» тақырыбы бойынша оқушыларға мәтінді теру, тақырып қою, қаріп өлшемін өзгерту және абзацты сақтау тапсырмасы беріледі. Осы жұмысты бағалауда жасанды интеллект оқушының мәтінді дұрыс теруін, құжат құрылымын сақтауын, рәсімдеу талаптарын орындауын және жіберілген қателерін автоматты түрде анықтай алады. Нәтижесінде мұғалім бағалауды жылдам жүргізсе, оқушы өз қатесі бойынша жедел кері байланыс алады.

Тағы бір мысал ретінде тест тапсырмаларын айтуға болады. Информатика сабағында қауіпсіздік ережелері, компьютер құрылғылары немесе файлдармен жұмыс тақырыптары бойынша оқушыларға цифрлық тест ұсынылса, ЖИ олардың жауаптарын бірден тексеріп, дұрыс және қате жауаптарды талдай алады. Сонымен қатар, жүйе оқушының қай сұрақтарда қиналғанын анықтап, сол тақырып бойынша қосымша тапсырмалар ұсынады. Бұл оқытуды дараландыруға жағдай жасайды.

Сондай-ақ, алгоритм құрастыру тапсырмаларында ЖИ оқушының командаларды дұрыс ретпен орналастыруын, логикалық қателерін және шешу жолын талдай алады. Егер оқушы қате жіберсе, жүйе оның қай кезеңде қиналғанын көрсетіп, түзетуге бағытталған ұсыныс береді. Бұл оқушының алгоритмдік ойлауын дамытуға және өз қатесімен жұмыс істеуіне көмектеседі.

Төмендегі суреттерде информатика сабағында бағалау үдерісін ұйымдастыру үшін түрлі цифрлық платформаларда дайындалған тапсырмалар үлгілері көрсетілген. Аталған платформалар оқушылардың білімін жедел тексеруге, тапсырмаларды автоматты бағалауға және нәтижелерді талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, олар оқушының жіберген қателерін анықтап, оқу жетістіктерін нақты бағалауға жағдай жасайды.

Қорытынды

Жасанды интеллект информатика пәнінде білімді бағалау сапасын айтарлықтай арттыра алады. Ол оқушылардың оқу жетістіктерін объективті, жедел және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. ЖИ қолдану — болашақтағы емес, бүгінгі күннің талабы. Сондықтан мұғалімдерге ЖИ құралдарын тиімді меңгеріп, оларды оқу үдерісіне сауатты енгізу маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хырхынбай Ж., Сағалиева Ж., т.б. Білім беру саласында жасанды интеллект технологияларын қолданудың маңызы // ҚазҰПУ Педагогика сериясы хабаршысы. 2025.
2. Асқарқызы С. ХХІ ғасырдың жасанды интеллектісі білім беру жүйесінде // ҚазҰУ Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. 2024.
3. Свердлова Н.А. Анализ возможностей искусственного интеллекта применительно к обучению в школе // CyberLeninka. 2024.
4. Соколов Н.В. Искусственный интеллект в образовании: анализ, перспективы и риски в РФ // CyberLeninka. 2022.
5. Искусственный интеллект в школьном и вузовском преподавании: российский и зарубежный опыт // CyberLeninka. 2025.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19276829>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАБОТЕ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

АСУ КАМИЛЛА БАУРЖАНҚЫЗЫ

Педагог начальных классов

Тараз, Казахстан

***Аннотация:** В статье рассматриваются возможности использования искусственного интеллекта в образовательном процессе начальной школы. Описывается роль современных цифровых технологий в работе учителя, а также их влияние на повышение эффективности обучения младших школьников. Особое внимание уделяется преимуществам применения искусственного интеллекта, таким как индивидуализация обучения, экономия времени педагога и повышение интереса учащихся к учебному процессу. Также рассматриваются возможные трудности внедрения искусственного интеллекта в образовательную практику и перспективы его дальнейшего развития в сфере образования. Делается вывод о том, что искусственный интеллект может стать важным помощником учителя, способствующим совершенствованию образовательного процесса.*

***Ключевые слова:** искусственный интеллект, образование, начальная школа, цифровые технологии, педагогика, обучение, образовательные технологии, индивидуализация обучения.*

Современное образование развивается в условиях активного внедрения цифровых технологий. Одним из наиболее перспективных направлений является использование искусственного интеллекта. Эта технология постепенно становится частью образовательного процесса и открывает новые возможности для учителей и учеников. Начальная школа играет важную роль в формировании личности ребёнка. В этот период закладываются основы знаний, формируются учебные навыки и развивается интерес к обучению. Поэтому использование современных технологий может значительно повысить эффективность образовательного процесса. Искусственный интеллект способен помогать учителям в подготовке учебных материалов, организации уроков, анализе результатов обучения и индивидуальной работе с учениками. Благодаря этому обучение становится более гибким, интересным и доступным.

Цель данной статьи — рассмотреть возможности использования искусственного интеллекта в работе учителя начальной школы, определить его преимущества и особенности применения в образовательной практике.

Понятие искусственного интеллекта

Искусственный интеллект представляет собой область науки и технологий, которая занимается созданием компьютерных систем, способных выполнять задачи, требующие человеческого интеллекта. К таким задачам относятся анализ информации, распознавание речи, обучение, принятие решений и решение различных проблем. Сегодня искусственный интеллект используется во многих сферах жизни: медицине, экономике, промышленности, транспорте и образовании. В образовательной сфере такие технологии позволяют автоматизировать многие процессы, связанные с обучением.

С помощью искусственного интеллекта можно создавать учебные материалы, проводить тестирование, анализировать результаты обучения и предлагать индивидуальные задания для учеников. Это делает образовательный процесс более эффективным и современным.

Роль искусственного интеллекта в работе учителя начальной школы

Работа учителя начальной школы требует значительных усилий и времени. Учителю необходимо не только проводить уроки, но и готовить учебные материалы, проверять задания, организовывать внеурочную деятельность и следить за развитием каждого ученика. Искусственный интеллект может стать полезным инструментом для облегчения этой работы. Он способен помогать в создании учебных материалов, подготовке презентаций, разработке

тестов и упражнений. Кроме того, искусственный интеллект может анализировать результаты обучения учеников. Например, образовательные платформы могут автоматически проверять тесты и задания, а также показывать, какие темы вызывают наибольшие трудности у учащихся. Это помогает учителю быстрее выявлять проблемы в обучении и корректировать учебный процесс.

Использование искусственного интеллекта на уроках

Искусственный интеллект можно использовать непосредственно во время проведения уроков. Это делает занятия более интересными и интерактивными. Одним из способов применения является создание обучающих игр и интерактивных заданий. Ученики младших классов лучше воспринимают информацию в игровой форме, поэтому такие методы помогают повысить интерес к обучению.

Также искусственный интеллект может использоваться для создания наглядных материалов: иллюстраций, схем, таблиц и презентаций. Наглядность играет важную роль в обучении младших школьников, так как помогает лучше понять учебный материал. Кроме того, искусственный интеллект может использоваться при обучении чтению, письму и математике. Существуют специальные программы, которые помогают ученикам выполнять упражнения, проверяют правильность выполнения заданий и предлагают дополнительные задания для закрепления материала.

Преимущества использования искусственного интеллекта

Использование искусственного интеллекта в образовательном процессе имеет ряд преимуществ. Прежде всего, это экономия времени учителя. Подготовка к урокам требует большого количества времени, а современные технологии позволяют значительно ускорить этот процесс.

Вторым важным преимуществом является индивидуализация обучения. Каждый ученик имеет свои способности, интересы и темп усвоения материала. Искусственный интеллект позволяет создавать задания разного уровня сложности, что помогает учитывать индивидуальные особенности учеников. Также использование современных технологий повышает мотивацию учащихся. Интерактивные задания, игры и визуальные материалы делают уроки более интересными и увлекательными. Кроме того, искусственный интеллект помогает учителю анализировать учебные результаты и принимать более эффективные педагогические решения.

Возможные трудности использования

Несмотря на многочисленные преимущества, внедрение искусственного интеллекта в образовательный процесс может сопровождаться определёнными трудностями. Одной из основных проблем является недостаточное техническое оснащение некоторых школ. Для использования современных технологий необходимы компьютеры, интернет и специальные программы.

Также важной задачей является подготовка учителей к работе с новыми технологиями. Педагоги должны уметь правильно использовать цифровые инструменты и понимать их возможности. Кроме того, следует помнить, что искусственный интеллект не может полностью заменить учителя. Важную роль в обучении играет живое общение, поддержка и внимание со стороны педагога.

Перспективы развития

В будущем использование искусственного интеллекта в образовании будет только расширяться. Уже сегодня разрабатываются образовательные платформы, которые способны анализировать успехи учеников и предлагать индивидуальные программы обучения. Также появляются виртуальные помощники, которые помогают учителям в подготовке уроков и организации образовательного процесса. Такие технологии позволяют повысить качество образования, сделать обучение более доступным и эффективным.

Однако важно использовать искусственный интеллект как дополнение к традиционным методам обучения, а не как их полную замену.

Практические рекомендации по использованию искусственного интеллекта учителем начальной школы

Для эффективного применения искусственного интеллекта в образовательном процессе учителю важно правильно организовать работу с современными цифровыми инструментами. Использование таких технологий должно быть направлено на повышение качества обучения и развитие познавательной активности учеников.

Прежде всего учителю необходимо использовать искусственный интеллект как вспомогательный инструмент при подготовке к урокам. С его помощью можно создавать планы уроков, задания, тесты, упражнения и презентации. Это позволяет значительно сократить время подготовки и сделать уроки более разнообразными и интересными. Также важно применять искусственный интеллект для индивидуальной работы с учениками. В каждом классе дети имеют разный уровень подготовки и разные способности. Некоторые ученики быстрее усваивают материал, а другим требуется больше времени для понимания темы. Использование технологий позволяет создавать задания разного уровня сложности и учитывать индивидуальные особенности каждого ребёнка.

Особое внимание следует уделять развитию интереса учащихся к обучению. Искусственный интеллект помогает создавать интерактивные задания, викторины, обучающие игры и творческие упражнения. Такие формы работы делают уроки более увлекательными и помогают детям легче усваивать новый материал. Кроме того, учителю важно развивать собственные цифровые компетенции. Для эффективного использования искусственного интеллекта необходимо постоянно повышать квалификацию, изучать новые образовательные платформы и цифровые инструменты. Это позволит педагогам уверенно использовать современные технологии в своей профессиональной деятельности.

Не менее важным является соблюдение баланса между традиционными методами обучения и использованием технологий. Искусственный интеллект должен дополнять работу учителя, а не заменять живое общение с учениками. В начальной школе особенно важны поддержка, внимание и эмоциональное взаимодействие между учителем и детьми.

Таким образом, грамотное использование искусственного интеллекта может значительно повысить эффективность образовательного процесса, сделать обучение более интересным и помочь учителю организовать работу с учениками на более высоком уровне.

Заключение

Искусственный интеллект открывает новые возможности для развития образования. Его использование в работе учителя начальной школы помогает облегчить подготовку к урокам, повысить интерес учеников к обучению и улучшить качество образовательного процесса.

Современные технологии позволяют создавать интерактивные задания, анализировать результаты обучения и организовывать индивидуальную работу с учениками. Это способствует более эффективному усвоению учебного материала.

Таким образом, искусственный интеллект может стать важным помощником учителя. При правильном использовании он способствует совершенствованию образовательного процесса и повышению качества обучения младших школьников.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании. — Москва: Академия, 2018.
2. Иванов А. В. Цифровые технологии в образовании. — Москва: Просвещение, 2020.
3. Кузнецов И. А. Искусственный интеллект и образование. — Москва: Юрайт, 2021.
4. Петрова Н. С. Инновационные образовательные технологии в школе. — Санкт-Петербург: Питер, 2019.
5. Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. — Астана, 2017.
6. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы. — Нур-Султан, 2019.
7. Сагинтаева А. К. Цифровизация образования в Республике Казахстан. — Алматы: Қазак университеті, 2021.
8. Аймагамбетов А. А. Развитие системы образования в Казахстане. — Нур-Султан, 2020.
9. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. — Paris, 2021.
10. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. — Paris, 2022.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19277195>
УДК 811.111(075.8)

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNIQUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

DOSZHANOVA GULSARA NURZHIGITOVNA

Senior lecturer of ALT University, Kazakhstan

Аннотация: В этой статье анализируются инновационные и довольно интересные методы, которые мы используем в преподавании иностранного языка. Есть ряд методов обучения между традиционными и современными. У каждого есть свое собственное понимание и выводы относительно преподавания иностранного языка. Но в этой статье описывается, как объединить эти два типа, чтобы сделать наше обучение очень эффективным.

Ключевые слова: методика, iPod, сотовые телефоны, фильм, мультфильм, документальный фильм, песня, иллюстрация, деятельность, стратегия.

Introduction

We have been completely bounded with traditional methods of teaching and understanding where the present-day learners felt uncomfortable a bit. Learner's mind will never be static it is ever growing and ever changing. Whatever the teaching methodology can be, but teaching must be learner's centered. However, this paper scrutinizes the difference between traditional and practical teaching and thereafter learning. This treatise practically examines that how learners are being affected by the traditional methods of teaching as well, besides it has portrayed that how learners expect teaching and learning process. There has been a misunderstanding between traditional methods and practical methods always. Somehow teachers and learners should agree each other in order to fill the gap between the generations of these methods. One of the most successful ways in learning English is known as innovative techniques. Among its successes can be counted a new level of awareness and appreciation for the power of innovative techniques as means of both engaging students and developing their reading, writing, listening and speaking skills. As English teachers, we are usually on the lookout for new and interesting ways to stimulate our language learners. When students enjoy class activities, they learn more. New and different activities "out of norm" can also effect positively on the students' language improvement. Here are some not-so-commonly used techniques for adding that "new twist" to English classes.

English, the official language of the entire world is a very tricky language to teach. In fact every language varies to teach. English is a very old language and has undergone many forms changes from Proto English derived from the Latin and the German culture to the Modern English which was established after in the post Renaissance period. Each version was simpler than it's previous. Present day English is the simplest adaptation of a very old Language and yet it is still difficult to teach this language effectively especially to those who speak English as a second language. [1, p.7]

Problems with current methodologies

In today's world English is taught in a very orthodox manner. The basic teaching is needed. Teaching the alphabets and the formation of the words is essential and a must. But there is something that is even more important. The children must be able to speak the words and understand their meaning before writing them down. The foundation to teach English can only be taught using the orthodox methods of teaching the alphabets and the words and the rules. But then teaching only the rules is found to be boring by most students and it is because of this that they lose interest in learning the language. Although there is no way other than the traditional one to teach the basics of the language these methods must be tweaked a bit so as to appeal to the students. When it comes to teaching English to students of higher classes who already know the basics the traditional methods generally tend to yield poorer results that innovative methods. This has already been proven by

methods implemented like use of stories, poems, movies, books and newspapers etc. These methods help the students learn the language better without them actually realizing and also it keeps their interest. This paper will provide a few of such methods to teach English Language. [2, p.8]

Enacting the stories

Stories form a very integral part of teaching a language. These stories help teach the students about the formation of sentences and how to express their thoughts and a lot of other things and plus they help in keeping the students interest alive as the story's end is something that every student wants to know. It appeals to the inquisitive nature of the students. Any unfinished story always keeps the mind of the reader agitated.

Although this method of using stories has been implemented the procedure of teaching the language through it is generally not right. The evaluation procedure of testing the students in their proficiency over the language is through questions based on the story. This is generally not that effective. Due to this the students generally tend to take up the stories as a chapter rather than looking at it as an interesting read. [3, p.15]

A story is supposed to appeal to the creative part of the brain. It helps us be more imaginative, by trying to visualize the things that are happening inside the story. It should not only teach them the language but it should also help them in extracting a lesson from the story. Keeping questions for evaluation kills the entire idea of imagination for the students look at the story as something that they need to learn for answers.

There is a better way of using the stories to English using stories. The students can enact the stories or the plays. In this way the students are personally engaged with the stories. They can bring their own interpretation of the character to life. It is interesting for the students to understand the characters and put themselves in their positions. It engages their creativity by allowing them to create the entire set, assign the characters and play it out according to what they had imagined. It also helps them understand other people's interpretation of the story and helps them have a healthy conversation about it which again helps them in learning the language. It removes the dull aspects and makes the learning more colorful without jeopardizing the learning of the language. It may not be perfect but it will leave a deep impression on their mind. [4, p.25]

The story will help them learn the language as they will be enacting it by dialog which they will themselves extract from the stories and also modifications can be made to the plays to help the students be more interactive and creative. They can add more lines, characters, change the ending, bring in an interesting twist etc. The more creative the modification, more are the points awarded to the team. This also leads to personality development and helps them work as a team player and all the way the student was learning the language. [4, p.18]

For example if Julius Caesar was taught using the traditional methods of questions and answers the student would never understand the deep emotions of Brutus, the cunningness of Cassius, the loyalty of Antony, the tragedy of war, the brilliance in Antony's speech and many other such aspects of the story for which the story of Julius Caesar was written by Shakespeare. Similar is the case with all great stories such as Christmas Carol, Harry Potter, and all the epic stories. Emotions help define the story and they form a very important aspect of the language and one's personality. If these emotions are left out then it would be very difficult to express ourselves. On the other hand if such stories are enacted then every intention of the story becomes clear. The students have to immerse themselves into the atmosphere of the story and they have to put them in their positions. This entire process has many benefits besides being a very effective method of teaching the language; it helps preserve the literature, which is nothing but our culture. This method brings about the total learning experience that was meant to be provided by the story and in the end the student will definitely be able to answer questions without even preparing for it as an exam, besides the entire process is fun and not at all boring. [5, p.25]

Teaching through conversations

Conversations are by far the most useful ways of teaching the language. When a child learns his or her mother tongue it is by the conversations that takes place between them and others or by

listening to the conversations made by the others. The child is never taught the language but is still able to percept the meaning and learns it automatically to use it in day to day life. No one ever teaches the kid the characters of the language or how to make sentences or the grammar of that language. The conversations alone teach the children. Hence conversations form a very important part of the teaching process. The sentence construction and the grammar is not something that can be entirely taught by rules. They have to be taught intuitively. That can only happen through a lot of reading and a lot of listening. This can be taken care of easily as every conversation needs a topic. The topic can be given to the students in form of written documents which they have to first read then form an opinion and then have a conversation about it or it can be spoken out and then they can listen, understand and also take part in the conversation. The participation and other aspects of the conversation can always be evaluated through points which will also push the students to take part in the conversation. These conversations have to be general. They have to happen as if friends are talking to each other. This way the students are comfortable in expressing themselves in the best possible way. This process may take some time but in the end it would be the most efficient one in teaching the language. [5, p.33]

Teaching through games

This is a very interesting method of teaching. Students and children generally tend to like games and want to play them more and more. Traditional methods dictated for study and games to be separate but the fact remains that the students tend to be more interested in playing games rather than sitting down to study. Any logical reasoning would dictate us to combine the two aspects to solve the problem. The games part of learning would help the students keep their interest as the desire to win is very strong. It keeps us going and when included with different aspects of learning the learning process would continue almost throughout the day without the children getting tired or bored of studying.[6, p.17]

Help from the multimedia

Multimedia sources like songs, movies, TV series, magazines, newspapers play a very vital role in improving our language. We don't even realize that they have helped us. We just wake up one fine day and realize that we are better than it than we were yesterday. Such sources can be used to help the students improve their language. But great precautions must be taken. This method should be used in the final stages of learning as that is the only place where there is no scope of damage as most of the movies and songs etc. use colloquial English most of the times which is grammatically wrong and it is very important that the students understand that fact so that they do not use that form of the language in their everyday usage. [7, p.34]

Apart from that this source is very helpful as it does not feel like education. This is something that the students will do in their spare time. The songs are the best way to communicate how to use a language to express our feelings. Movies are a very common past time but apart from that most of the times they are also very instructional and educational. Also this method appeals to the students as most of the times they are able to connect with the songs and the movies which help them understand the meaning of expressions, usage of tools of the language like comparisons, personifications etc. These sources help them understand why such tools are necessary and also help them understand their usage. Hence this method is again very effective in teaching the language. Traditional methods of reading newspapers and books, novels are also very good methods to teach the language. When the traditional methods are modified along with some innovative ideas the entire learning and the teaching process is enriched and guarantees a success in efficient learning. These are some of the innovative and creative ways of teaching the English Language.

Conclusion

In conclusion, I can say that the methods and techniques given above not only motivate students, as well as due to them they can improve the main four skills such as reading, speaking, listening and writing which are very important in knowing a language.

The languages play a very important role in our live. They help us express our emotions. They help us explain what we want. They help us to communicate and hence are the prime tools to express

who we are. Thus the knowledge of a language and its proper utilization is very important as it defines us. If languages were not there to help us communicate there would be no difference in our communications and the way the animals communicate. Hence the ways the languages are taught play a very vital role in a person's life. Since English is the official language of this world it is of utmost importance that this language has to be taught in such a way that it will help us not just to speak and write and listen but to communicate. That is the purpose of the language and that is what it must be used for. Hence innovative methods help in bringing a change and most of the times for the better. It helps the students learn faster and in an efficient, interesting and an interactive manner and it is the teacher's responsibility to leave the traditional methods and make way for new and better methods for the students benefit.

LITERATURE

1. Lane W. Clarke, High-Tech Teaching Success! A Step-by-Step Guide to Using Innovative Technology in Your Classroom, Prufrock Press, Inc. October 1, 2019.
2. Lynne T. Diaz-Rico, Teaching English Learners: Strategies and Methods Marlene, Creative Teaching Methods, CookMinistry Resources; March 1, 2017.
3. Edgar H. Schuster, Edgar H. Schuster, Breaking the Rules: Liberating Writers Through Innovative Grammar Instruction, Heinemann; February 13, 2023.
4. Nicholas McGuinn, David Stevens, The Art of Teaching Secondary English: Innovative and Creative Approaches, Routledge; August 7, 2024.
5. Constance Leuenberger, The New Kindergarten: Teaching Reading, Writing, & More, Publisher: Teaching Resources, August 11, 2023.
6. Martha Bradshaw, Arlene Lowenstein, Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions; Jones & Bartlett; March 8, 2015.
7. Susan Van Zile, Awesome Hands-on Activities for Teaching Grammar, Teaching Resources; December 1, 2013.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19277519>
ЭОЖ. 811.111(075.8)

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ

ДОСЖАНОВА ГУЛСАРА НУРЖИГИТОВНА

М.Тынышбаев атындағы АЛТ Университеті, сениор-лектор
Алматы қаласы, Қазақстан

МЕНЛИ МАДИНА

М.Тынышбаев атындағы АЛТ Университеті студенті
Алматы қаласы, Қазақстан

***Андатпа.** Қазіргі таңда инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларды дамыту мен оқытудың тәсілі ретінде қолданылады. Осы оқыту әдісін жүзеге асыруға және нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін арнайы заманауи технологиялар бар. Осылайша, қоғамдағы ерекше адамдарға бейімделуге және қарапайым адамдармен байланыс орнатуға көмектеседі.*

***Түйінді сөздер:** инклюзия, мүмкіндігі шектеулі адамдар, инклюзивті білім беру, инклюзивті білім беру технологиялары.*

***Аннотация.** Инклюзивное образование как способ развития и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья. Для этого существуют специальные современные технологии, которые помогают в осуществлении этого обучения и достижению результатов. Тем самым, помогая адаптироваться особым людям в обществе и вступить в контакт с обычными людьми.*

***Ключевые слова:** инклюзия, люди с ОВЗ, инклюзивное образование, технологии инклюзивного образования.*

Қазіргі таңда инклюзивті білім беру мәселесі қоғамда көп талқылануда. «Инклюзивті білім беру» ұғымы көбінесе бұл білім беру ортасын бейімдеу әрекеті ретінде түсінікті. Инклюзивті білім беру — бұл мүмкіндігі шектеулі адамдарға тең білім беру, қызмет көрсету. Барлық адамдардың білім алуда бірдей мүмкіндіктері болуы керек. Өйткені, біз барлық азаматтардың құқықтары тең елде өмір сүріп жатырмыз. Сондықтан қазіргі таңда мұндай адамдар үшін олардың барлығымен қатар оқу үшін арнайы жағдайлар жасалуда.

Инклюзивті білім берудің мақсаты: ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қалыпты балалармен бірге оқыту. Бұл дегеніміз, шығу тегіне, адамның жынысына, дініне, әлеуметтік жағдайы мен физиологиялық жағдайына қарамастан тең құқылы жеке тұлға ретінде білім беру жүйесі болып табылады. Елімізде әлемдік білім беру деңгейіне кіру үшін Мемлекет тарапынан көптеген шаралар енгізіліп жатыр. Соның бірі- инклюзивті білім беру. Инклюзивті білім берудің басты мақсаты — жеке баланы өзгерту немесе түзету емес, оқу процесін осы баланың мүмкіндіктеріне бейімдеу. Инклюзивті білім берудің қағидаларының бүкіл мәнін бір негізгі принципке біріктіруге болады — бүкіл білім беру жүйесі белгілі бір баланың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бейімделеді. Инклюзияның ерекшелігі — оқу орындарындағы білім беру жүйесі мүмкіндігі шектеулі балаларға бейімделеді. Адамдардың ерекшеліктеріне қарамастан, оларға жайлылық үшін арнайы жағдайлар жасалған оқу орындарында оқуға мүмкіндік беріледі: оқу бөлмелерін қайта құру, оқытудың жаңа әдістері, бейімделген оқу жоспары, бағалаудың өзгертілген әдістері. Мүмкіндігі шектеулі балаларға сапалы және қолжетімді білім беруге жағдай жасау үшін ерекше технологиялар қолданылады [1, б.2].

Инклюзивті оқыту- оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту- адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру барысы- қазіргі таңда жалпы білім беретін сыныптардағы ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар мен арнайы сыныптар, арнайы білім беру орындары, арнайы мектепке дейінгі білім беру орындарының оқу әрекетіне енгізіліп отыр.

Ағылшын тілінен аударғанда «инклюзия» термині «қосылу» дегенді білдіреді. Инклюзивті білім беру (фр. *inclusif*-лат. *Include* — араласу, қосамын) — жалпы білім беруді дамыту процесі, ол ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ететін, барлық балалардың әртүрлі мұқтаждықтарына бейімделу тұрғысынан барлығы үшін білім алуға қолжетімділікті білдіреді. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға инклюзивті білім беру (тәрбиелеу) — бұл бірлескен оқу сабақтарын, бос уақытты, қосымша білім берудің әртүрлі түрлерін ұйымдастыруды қоса алғанда, арнайы жасалған жағдайларда бірлесіп оқыту және тәрбиелеу. Инклюзивті білім беру білім беру жүйесінің даярлық деңгейіне, даму ерекшеліктеріне, білім алушылардың (тәрбиеленушілердің) қабілеттері мен мүдделеріне бейімделуін, олардың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуге тиіс [2, б.4].

Инклюзивті технологиялар екі үлкен топқа бөлінеді: **ұйымдастырушылық және педагогикалық**. Ұйымдастырушылық технологиялар бейімделген және қол жетімді білім беру ортасын құруға, ал педагогикалық технологиялар оқу процесін жүзеге асыруға негізделген. Ал жоғарыда аталған технологиялар мүмкіндігі шектеулі адамдарда бұзушылықтарды белгілі бір дамытуға бағытталған кіші санаттарға бөлінеді. Инклюзивті сыныпта ұйымдастыру көп күш — жігерді қажет етеді, өйткені баланың жұмысына қосылудың барлық қыр-сырын ескеру қажет. Әр бала жеке болғандықтан және әрқайсысына ерекше көзқарас қажет. Мұғалім балалардың қызығушылығына бейімделіп, қажет болған жағдайда оқыту әдістерін өзгертуі керек. Жаңа білім беру технологияларын игеру үшін көп күш қажет, атап айтқанда, бұл мұғалімдерге қатысты. Мұғалімнің негізгі міндеті — білім алушыларға болашақта өзін табуға, тәуелсіз, өзіне сенімді адамдар болуға, оларды қоғамдағы өмірге дайындауға көмектесу. Мұғалімнің оларға белгілі бір функционалдылық пен қасиеттер жиынтығын қалай енгізуі олардың қоғамға бейімделуіне байланысты болады [1, б.7].

Инклюзияны дамыту үшін маңызды элементтер: мұғалімдерді міндетті түрде қайта даярлау, арнайы білім беру жүйесінің тәжірибесін тарта отырып, инклюзивті білім беруді қолдаудың ресурстық орталықтарын құру, қашықтықтан білім беру жүйесін дамыту, мүгедектермен және мүмкіндігі шектеулі адамдармен жұмыс істеудің нысандары мен әдістерін жетілдіру, тәрбиелеу мен оқытудың барлық кезеңдерінде арнайы технологияларды пайдалану. Интерактивті білім не үшін қажет, ол қандай категорияларға бағытталған, интерактивті білім берудің қандай технологиялары бар екендігі туралы біраз сөйлескеннен кейін, сіз осы технологияларды практикада қолдануға біртіндеп ауыса аласыз.

Негізінен, практикада интерактивті білім берудің педагогикалық технологиялары қолданылады, өйткені олар мүмкіндіктері шектеулі адамдарды оқытудың барлық идеяларын іске асыруға жауап береді. Интерактивті білім беру нәтиже беруі үшін, ең алдымен, оқытылатын адамдардың қабілеттері туралы көбірек білу керек. Өйткені бұл ойынға ұйымдастырушылық технологиялар енеді. Олардың арқасында оқыту үшін белгілі бір схема жасалады. Педагогикалық технологияларды қолданудың бір түрі — сауалнама. Әр адамға белгілі бір сұрақтар жиынтығы бар форма беріледі, соның арқасында мұғалім оқушының мүдделері мен қабілеттерін анықтай алады. Нәтижелер жиналып, талданған кезде сабақтарға арналған материалды таңдау оңайырақ болады. Сабақты құрастыруда мұғалім сауалнамадан кейінгі нәтижесін ескере отырып, әр оқушыға арналған тапсырмаларды таңдауы керек. Бұл тәсіл даралау принципі деп аталады. Ол барлық сынып оқушыларына тең мүмкіндіктер жасауға мүмкіндік береді, осылайша практикада инклюзивті тәсіл жүзеге асырылады. Егер сабақ барысында оқушылардың бірі қалған деңгейден жоғары көрінетін нәтиже көрсетсе, онда

мұндай оқушылар шағын топтарға біріктіріліп, олар үшін білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар таңдалып алынады [1, б.3].

Сондай-ақ, мұғалімдердің күш-жігерін дамудағы қайшылықтардың алдын алуға бағыттауға мүмкіндік беретін көптеген технологиялар бар. Балалардың әлеуметтік құзіреттілігін дамытуға бағытталған технологиялар мен әлеуметтік ойын технологияларын атап өткім келеді. Біріншісі, өз кезегінде, әлеуметтік дағдыларды тікелей оқыту, топтық қызмет түрлерін, соның ішінде ойын түрлерін еліктеу және ұйымдастыру арқылы әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады. Бұл технология пайдалы және маңызды, өйткені ол құрдастарымен өзара әрекеттесу дағдыларын, өзара көмек пен өнімді қызметті үйретеді. Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін – бұл сізді қоғамда қабылдаған кезде үлкен құндылық, сондықтан сіз өзара іс-қимыл мен өзара көмектің дамуын бағыттауыңыз керек. Кез-келген қиын жағдайда, дәл осындай ерекше адамдар көмекке келеді, ал басқалары жай ғана бұрылады. Екінші технологиялар бірдей мақсатқа ие, бірақ сәл өзгеше. Әлеуметтік ойын технологиясында театр жаттығулары, аула және оқу ойындары негізінде жасалған дидактикалық ойындар бар, олар назар, ерік, есте сақтау, сөйлеу, тез ойлау, қимылдарды үйлестіруді дамытып қана қоймайды, сонымен қатар интерактивті білім беру жағдайында маңызды болып табылатын сыныптастарымен және мұғаліммен іскерлік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырады. Бұл технологияларды іске асыру оңай, өйткені оларда көптеген ойындар бар, соның арқасында мүмкіндігі шектеулі адамдарға үйрену оңайырақ болады [2, б.5].

Танымал автор Д. Митчелл жұптасып оқытуды интерактивті білім берудің жетекші технологияларының бірі ретінде анықтайды. Оның мәні келесідей — бір оқушы екіншісіне мұғалімнің бақылауымен сабақ бергенде. Мүмкіндігі шектеулі білім алушылар да өзін-өзі бағалауды едәуір арттыратын мұғалім ретінде әрекет ете алады. Өзара оқыту технологиясы балалар бір-бірінен көп нәрсені үйренеді деген болжамға негізделген. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың әлеуетті мүмкіндіктерін түсіну оларды қоғамның қалыпты өміріне қосудың әртүрлі нұсқаларының пайда болуына себеп болды. Біз инклюзивті білім беру, зерттеу және оның тұжырымдамасын біздің елімізде қалыптастыру процесінің куәсі болып отырмыз. Бүгінгі таңда мұғалімдер мен әртүрлі қоғамдық институттардың өкілдері қоғамдық пікірді қалыптастыруда және кез-келген білім беру реформасының негізін құрайтын мәліметтер мен білім беруде көп жұмыс істеуі керек. Дамыған елдің заманауи білім беру жүйесі, инклюзивті білім беруге көшу тек техникалық немесе ұйымдастырушылық өзгерістерді жүзеге асыру ғана емес, қоғам мен мемлекеттің барлық оқушыларға білім алу саласындағы мүмкіндіктерге қол жеткізуге нақты дайындығы болып табылады. Сондықтан инклюзивті білім беру жоғары сапалы білім беруді қамтамасыз етудің және кемсітушілік пен теңсіздіксіз неғұрлым инклюзивті қоғам құрудың басты мәселелерінің бірі болып қала береді [2, б.7].

Осылайша, мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін инклюзивті тәсіл – бұл біздің санамыз үшін жаңа нәрсе. Мұндай адамдар үшін өзін-өзі бағалауды арттыру, дамыту үшін өте жақсы әдіс. Олар үшін бәрі бірдей емес елде бейімделу өте қиын. Статистикаға сәйкес, мұндай адамдар қарапайым адамға қарағанда әлдеқайда табысты болады. Қанша танымал адамдар мүмкіндігі шектеулі болды және бұл адамдардың жүрегін жаулап алуға кедергі болмады. Мұның бәрі әртүрлі жолдармен көрінеді: біреу күшті, біреу әлсіз. Бұл мүмкіндігі шектеулі балаларға қоғамның толыққанды мүшелері сияқты сезінуге және бейімделу кезеңінен сәтті өтуге, қарапайым балалар мен олардың ата-аналарына ерекше балаларға деген толерантты көзқарасты қалыптастыруға және адамдарды қалай қабылдауға болатындығын білуге көмектесетін интерактивті білім беру технологиялары. Жалпы орта білім беретін мектептерде үлгерімі төмен оқушылардың 50% психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балалар және аутизм, жүйке жүйесі бұзылған, ақыл ой белсенділігі төмен балалар құрайды. Психикалық даму тежелісі (ПДТ) дегеніміз ғылымда психика дамуының уақытша артта қалуы деп түсіндіріледі. Мұндай балалар мектепте және үй жағдайында ерекше қадағалауды қажет етеді. Бұл балалармен жұмыс істеу арнайы біліммен қатар бұл балалармен жұмыс істедің нақты

жолдарын білуді, оларды танып білумен қатар, оларға арнайы түзеу жұмыстарын ұйымдастырып, мұғалімге және ата-анаға бағыт-бағдар бере білу керек.

Инклюзивті білім берудің негізгі принциптері:

- жалпы орта мектептерде мүмкіндігі шектеулі, ерекше білімді қажет ететін балаларды дені сау балалармен бірге оқыту;

-барлық балаға бірдей қарым-қатынас;

Балалар арасында дискриминация болдырмау;

-арнайы білім беруді қажет ететін балаларға арнайы жағдай жасау

Инклюзивті білім беру жүйесінің мақсаты:

-Балаларды психологиялық-дәрігерлік-педагогикалық қолдау

-Қоғамның көзқарасын өзгерту

-Өз қатарластарымен тіл табыса білуге үйрету

-Толық білім алуды ұйымдастыру

-Қоршаған ортаға бейімдеу

-Дені сау балалармен тең дәрежеде ұстау

-Өз өзіне сенімін арттыру

-Кедергісіз аймақ

Алғашында арнайы мамандар жеткіліксіз болып, жаңа білімнің қыр-сырын ұғыну, түсіну қиын болғанымен, қазіргі таңда арнайы мамандар - логопед, дефектолог, әлеуметтік педагог, психолог мамандар қайта даярлаудан өтіп, сонымен бірге пән мұғалімдері қайта даярлау курстарынан өтіп инклюзивтік білім беру бойынша жұмыс істеуде.

Түзете-дамыта оқытудың мақсаты:

Балаларды оқып, жазып, санап үйрету

оқу іс-әрекетінің негізгі біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру, сөйлеу және жүріс-тұрыс мәдениетін дамыту, жеке гигиена мен салауатты өмір негіздерін үйрету;

- тиімді әдіс-тәсілдерде қолдана отырып, оқушылардың психологиялық сауығуына ықпал ету, жеке тұлға қызығушылығын арттыру және оның дамуындағы әртүрлі қиыншылықтарды түзеу;

- балалардың танымы мен белсенділігін, зияткерлік қабілеттерін, өз бетімен білім алу дағдыларына жағдай жасау;

- ата-аналармен, мұғалімдермен, әлеуметтік жұмыскерлермен байланыс жасау;

- мүмкіндігі шектеулі оқушылардың қазіргі экономикалық жағдайында өз орнын таба алуына жағдай жасау.

Түзете –дамыта оқытудың міндеттері:

Оқушының психикалық, тұлғалық дамуындағы ауытқуды болдырмау,

- жеке тұлға қалыптастыру, оқу дағдысы мен біліктілігін дамыту;

- педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған балаларға коррекциялық түзету сабақтарын, танымдық өрісінің дамуына бағытталған жеке сабақтар жүргізу;

- ПМПК-мамандарымен, дефектолог, логопед, психолог, әлеуметтік педагог мамандармен бірлесе отырып жұмыстану арқылы түзеу жұмыстарын тиімді ұйымдастыру;

- жеке, топтық сабақтар нысанында түзету-дамыту жұмыстарын жүргізу;

- отбасы жағдайында даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды тәрбиелеу мәселелері бойынша ата-аналарға (немесе оларды аустыратын тұлғаларға) ақыл-кеңестер беру, оқыту;

- оқушының психикалық дамуында кездесетін сәтсіздіктердің алдын алу, диагностика бойынша алдын-ала болжау;

- сөйлеу, интеллект, көру, есту және есте сақтау қабілеті, тірек қозғалыстары аппараты, эмоциялық еріктік саласы бұзылған, оқуда немесе қарым-қатынас жасауда, мінез-құлқында қиыншылықтары бар балалар мен жасөспірімдерді психологиялық-педагогикалық түзеу және оңалту түрінде кешенді психологиялық-педагогикалық көмек көрсету.

Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақ қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздың қолында. Олай болса қазірге таңда білім саласындағы әр ұстаздың мойнына артылған жүк ауыр. Ұстаз

бір ғана шәкірттің білімі мен тәлім-тәрбиесіне ғана жауапты болып қана қоймай, елдің ертеңін, болашағын өз мойнына алардай жауапкершілікпен қарау қажет.

ӘДЕБИЕТ

1. Инклюзивті білім берудің заманауи технологиялары [Электрондық ресурс] – URL: <https://moyaugra.ru/publication/8/480>
2. Инклюзивті білім беру [электрондық ресурс] – URL: <https://nsportal.ru/shkola/sotsialnayapedagogika/library/2019/10/17/inklyuzivnoe-obrazovanie>
3. Edgar H. Schuster, Edgar H. Schuster, Breaking the Rules: Liberating Writers Through Innovative Grammar Instruction, Heinemann; February 13, 2023.
4. Nicholas McGuinn, David Stevens, The Art of Teaching Secondary English: Innovative and Creative Approaches, Routledge; August 7, 2024.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19277593>
УДК 372.881.111.1

LEARNER AUTONOMY IN ONLINE ENGLISH LANGUAGE TEACHING FOR SENIOR SECONDARY STUDENTS

JUBANOVA ASSEL BORISKYZY

Student of master's degree in
Makhambet Utemisov West Kazakhstan University

Scientific supervisor – **V. RAZUMOVSKAYA**
Uralsk, Kazakhstan

Abstract: *This article presents a theoretical analysis of learner autonomy within the context of online English language teaching (ELT) for senior secondary students, with particular reference to the Kazakhstani educational system. Relying on foundational frameworks — Holec's capacity-based definition of autonomy, Little's psychological model, Benson's sociocultural perspective, and Zimmerman's self-regulated learning theory — the article examines how learner autonomy is conceptualized and what conditions are required for its development in digital EFL environments. The analysis highlights a tension between the opportunities that online learning provides for learner autonomy and the traditional teacher-centered practices that still influence education in post-Soviet contexts. The article argues that fostering learner autonomy is not a purely technological challenge but a pedagogical, cultural, and institutional one, and concludes with recommendations for teachers, curriculum designers, and policymakers.*

Keywords: *learner autonomy, online ELT, senior secondary education, Kazakhstan, self-regulated learning, digital pedagogy*

Introduction

The concept of learner autonomy has occupied a central position in applied linguistics since Holec's foundational monograph in 1981 [1]. However, the practical implementation of learner autonomy in different educational contexts is still uneven and not fully understood. Online English language teaching for senior secondary students represents one such setting. The transition to digital and hybrid instruction has placed learner autonomy at the center of pedagogical concern, not as an aspirational ideal but as a functional prerequisite: in environments where the scaffolding of the traditional classroom is absent, students must exercise self-direction, self-monitoring, and self-evaluation that previous educational experiences may not have cultivated [2].

Kazakhstan offers a particularly instructive lens for examining these dynamics. The country has undertaken ambitious educational reforms aimed at transforming its schools from teacher-centered, transmission-oriented institutions into learner-centered environments that develop independent thinking and learning-to-learn competencies [3]. The elevation of English to strategic national importance, the expansion of trilingual education, and the integration of digital technologies all intersect with the project of developing learner autonomy. Yet these reforms encounter the persistent legacy of an educational culture in which teacher authority and student compliance have historically been structural norms. This article develops a theoretical account of learner autonomy in online ELT for Kazakhstani senior secondary students, synthesizing key theoretical frameworks and applying them to the contextual specificities of the Kazakhstani school system.

Literature Review

Foundational Concepts of Learner Autonomy

Holec's [1] definition of learner autonomy — the ability to take charge of one's own learning — encompasses the capacity to determine objectives, define content, select methods, monitor progress, and evaluate learning outcomes. Critically, autonomy for Holec is an acquired capacity rather than a natural attribute, implying it must be taught and scaffolded rather than assumed. Little

[4] elaborated this definition by adding a psychological dimension: autonomous learners engage in detachment, critical reflection, decision-making, and independent action. Benson [5] further distinguished three analytically separable dimensions — technical autonomy (learning without a teacher), psychological autonomy (metacognitive and motivational dispositions), and political autonomy (agency over the social conditions of learning). This taxonomy is theoretically productive because it foregrounds the different levels at which autonomy must be developed and at which interventions must be targeted.

The relationship between learner autonomy and self-regulated learning (SRL) theory has been extensively explored. Zimmerman's [6] SRL framework describes the processes by which learners set goals, deploy cognitive and metacognitive strategies, monitor progress, and adjust behavior accordingly. The overlap with autonomy theory is substantial, and SRL provides an operational advantage: its constructs — goal-setting, strategy knowledge, self-monitoring — can be explicitly taught and assessed within curriculum frameworks, offering concrete pedagogical targets that autonomy theory alone does not supply.

Online Environments and Learner Autonomy

Digital learning environments simultaneously expand the choices available to learners and intensify the demands on their autonomous capacities. Siemens' [7] connectivist framework argues that online networks enable learners to navigate distributed knowledge landscapes in ways that are inherently self-directed, positioning the autonomous online learner as someone who curates personally meaningful learning pathways from networked resources. However, Mayer's [8] cognitive theory of multimedia learning cautions that poorly designed digital materials impose extraneous cognitive load, potentially crowding out the self-regulatory processes that autonomous learning requires. Well-designed online environments, by contrast, can scaffold autonomy by embedding goal-setting prompts, progress indicators, and structured reflection activities within the learning interface itself.

The temporal structure of asynchronous online learning raises additional considerations. Freedom from fixed schedules is theoretically consonant with learner autonomy, yet it places the burden of time management entirely on the learner. For students whose prior schooling has provided strong external temporal structure, the absence of such scaffolding may produce disengagement rather than autonomous self-direction [6]. Garrison and Arbaugh's [9] community of inquiry framework is relevant here: productive online learning requires not only cognitive presence but teaching presence — deliberate design and facilitation — and social presence, the sense of belonging to a learning community. This framework implies that learner autonomy in online ELT is not achieved by removing the teacher but by transforming the teacher's role into that of learning designer and facilitator of autonomous engagement.

Post-Soviet Educational Culture and the Kazakhstani Context

The Soviet educational system was characterized by centralization, uniform curriculum, teacher authority, and an epistemological orientation toward knowledge transmission rather than learner construction [3]. Student passivity was a structural consequence of this design, not an incidental feature. Post-independence reform in Kazakhstan has sought to shift toward constructivist, learner-centered approaches, most explicitly through the Nazarbayev Intellectual Schools model and competency-based curriculum reforms. Yet institutional cultures resist change, particularly when it challenges the professional identities of teachers educated in transmission-oriented environments and the learned dispositions of students who associate academic success with accurate reproduction of teacher-transmitted knowledge [5].

The National Testing system (UNT) represents an additional structural constraint. High-stakes testing creates washback effects that incentivize drill-based test preparation over the exploration and experimentation that authentic autonomous language use requires [2]. Recent UNT reforms incorporating productive language skills represent movement in an autonomy-compatible direction, but the logic of high-stakes assessment continues to exert conservative pressure on pedagogy. Research specific to Kazakhstan has documented this tension: Zhaksybekova and Köprülü [3] found

that although teachers broadly endorsed learner-centered approaches, fewer than a third regularly implemented activities explicitly promoting autonomy, citing curriculum pressure and students' unpreparedness as primary barriers.

Methodology

This article employs theoretical synthesis as its method of inquiry [10]. Theoretical synthesis involves the systematic integration of established frameworks to construct an analytical account more comprehensive than any single framework provides. The approach is appropriate when the aim is not to generate empirical data but to develop principled theoretical understanding that can guide both research design and practical intervention.

Frameworks were selected on the basis of established relevance to the phenomena under investigation: autonomy theory (Holec [1]; Little [4]; Benson [5]), self-regulated learning (Zimmerman [6]), theories of online learning (Siemens [7]; Mayer [8]; Garrison and Arbaugh [9]), and scholarship on ELT and educational reform in Kazakhstan [2, 3, 11]. Analysis proceeded in three stages: individual examination of each framework's core propositions; dialogue among frameworks to identify convergences, tensions, and complementarities; and application of the integrated theoretical picture to the specific contextual features of senior secondary online ELT in Kazakhstan.

Results: A Theoretical Framework

Autonomy as Multi-Layered Capacity

The first proposition emerging from this synthesis is that learner autonomy in online ELT must be understood as a multi-layered capacity rather than a unitary trait. Following Benson [5], three interdependent dimensions are distinguished: technical autonomy (the ability to use digital tools for self-directed English learning independently of direct instruction); psychological autonomy (the metacognitive and motivational dispositions enabling goal-setting, strategy selection, and self-evaluation); and sociopolitical autonomy (the capacity to exercise agency over the objectives and conditions of one's learning within institutional structures). A student who uses a language application daily may demonstrate technical autonomy while lacking the psychological autonomy to evaluate whether that application supports their actual communicative goals, and may remain entirely without sociopolitical autonomy in a system that prescribes all learning objectives without learner input. Effective development of learner autonomy must address all three dimensions.

The Digital learning paradox

The second proposition is that online environments present what may be termed the paradox of digital affordance: they simultaneously expand learners' choices and intensify the demands on their capacity to exercise those choices productively. This paradox has a direct pedagogical corollary: online learning design for senior secondary EFL students cannot proceed on the assumption that digital freedom will automatically produce autonomous learning. Rather, it must incorporate deliberate scaffolding of autonomous processes — explicit strategy instruction, graduated learner choice, built-in reflection prompts, and formative self-assessment — within the digital environment, progressively withdrawing that scaffolding as learner capacity grows [8, 9]. The teacher's role shifts from content transmitter to designer of autonomy-promoting learning environments.

Sociocultural Mediation of Autonomy Development

The third proposition is that learner autonomy development is fundamentally socioculturally mediated. Autonomous learning is not a solitary achievement but develops through interaction with teachers, peers, and the cultural tools — including digital platforms and pedagogical practices — that structure the learning environment. In Kazakhstani context, this sociocultural mediation is complicated by internalized norms of teacher authority and student passivity inherited from the Soviet educational tradition [3]. These norms are not merely external constraints; they are dispositions that shape what teachers and students understand school to be for. Transforming them requires sustained cultural work at the classroom, school, and system levels — not merely the provision of new digital tools.

The Autonomy Ecology

The fourth proposition is that developing learner autonomy in online ELT requires systemic alignment across multiple institutional levels — an autonomy ecology [11]. Individual teacher commitment to autonomy-promoting pedagogy, while necessary, is insufficient if curriculum frameworks offer no space for learner agency, if assessment systems reward only teacher-directed preparation, if professional development does not equip teachers for autonomy-promoting online practice, and if institutional leadership does not model learning agency. In Kazakhstan, this ecology is currently uneven: policy frameworks endorse learner-centeredness, but high-stakes assessment exerts countervailing pressure, professional development for online autonomy-promoting pedagogy is underdeveloped, and digital infrastructure remains geographically unequal [2, 11].

Discussion

The theoretical framework developed here has several implications for pedagogy, teacher development, and curriculum design in Kazakhstan's online ELT context. Pedagogically, autonomy must be treated as a curriculum objective in its own right, not as an assumed precondition or hoped-for byproduct. In practice, many teachers still rely on traditional teaching methods, even in online environments. This shows that the development of learner autonomy requires not only digital tools but also changes in teaching practices. The principle of gradual transfer of responsibility — from high teacher scaffolding to increasing learner agency — provides a practically implementable model [6]. Digital environments offer particular affordances for this transfer: structured reflection prompts can be progressively withdrawn, online discussion can move from teacher-prompted to student-initiated, resource selection can shift from teacher-curated to learner-curated as digital literacy and metacognitive competence develop.

For teacher education, the sociocultural mediation thesis implies that professional development must address not only digital teaching skills but the deeper pedagogical assumptions that determine how teachers understand their role. Professional development that is itself autonomy-promoting — creating space for teacher inquiry, experimentation, and collaborative reflection rather than prescribing uniform methods — is theoretically more likely to produce genuine pedagogical change [11]. At the systemic level, the autonomy ecology framework suggests that sustainable development of learner autonomy requires alignment between curriculum, assessment, professional learning, and institutional culture. As long as the UNT exerts powerful washback toward teacher-directed test preparation [2], other autonomy-promoting initiatives will encounter structural resistance. Assessment reform that rewards autonomous language performance represents the most leveraged point of systemic intervention.

A limitation of this analysis is its reliance on theoretical frameworks developed primarily in Western applied linguistics, which were not designed with the specificities of post-Soviet Central Asian educational contexts in mind. A more complete account would engage with locally grounded theoretical resources and with the emerging body of empirical research on learner autonomy in Kazakhstani ELT, including studies by Smagulova and Reynolds [12], Abenova [13], and Akhmetova et al. [15], which provide contextually grounded evidence that can test and refine the theoretical propositions developed here.

Conclusion

This article has developed a theoretical analysis of learner autonomy in online ELT for senior secondary students in Kazakhstan, synthesizing foundational and contemporary theoretical frameworks to construct a multi-dimensional account of what autonomy is, what conditions enable its development, and how those conditions are shaped by Kazakhstan's specific educational context. Four theoretical propositions structure the framework: autonomy as multi-layered capacity; the paradox of digital affordance; sociocultural mediation of autonomy development; and the necessity of an aligned autonomy ecology.

Together, these propositions suggest that fostering learner autonomy in online ELT is a genuinely complex challenge requiring theoretical clarity, pedagogical intentionality, and systemic institutional commitment. Digital infrastructure is a necessary but far from sufficient condition for autonomous digital English learning. What is additionally required is a pedagogical culture that

teaches and supports learner agency, a professional development system that equips teachers to design autonomy-promoting online environments, and curriculum and assessment frameworks that reward the learning outcomes that autonomous students produce. Future theoretical work should engage more deeply with locally grounded Kazakhstani and Central Asian perspectives on learning, while empirical research grounded in the framework presented here is needed to test its propositions against the realities of online ELT practice.

BIBLIOGRAPHY:

1. Holec, H. (1981). *Autonomy and foreign language learning*. Oxford: Pergamon Press.
2. Kenzhebayeva, A., & Makhmetova, A. (2021). Distance learning in Kazakhstan during COVID-19: Challenges and opportunities for English language teaching. *Vestnik of KazNPU named after Abai. Series of Philological Sciences*, 75(1), 112–124.
3. Zhaksybekova, G., & Köprülü, F. (2020). Learner-centered approaches in secondary EFL classrooms in Kazakhstan: Teacher perspectives and practices. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 1418–1436.
4. Little, D. (1991). *Learner autonomy 1: Definitions, issues and problems*. Dublin: Authentik.
5. Benson, P. (2011). *Teaching and researching autonomy in language learning* (2nd ed.). Harlow: Pearson Education.
6. Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82–91.
7. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3–10.
8. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.
9. Garrison, D. R., & Arbaugh, J. B. (2007). Researching the community of inquiry framework: Review, issues, and future directions. *Internet and Higher Education*, 10(3), 157–172.
10. Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
11. Zhumabayeva, A., Zhiyenbayeva, N., & Abilkhair, A. (2021). Professional development for digital pedagogy in Kazakhstani secondary schools: Current state and priorities. *Pedagogy and Psychology*, 47(2), 88–103.
12. Smagulova, J., & Reynolds, B. L. (2019). Blended learning and EFL learner autonomy: Evidence from Kazakhstan higher education. *TESOL International Journal*, 14(2), 87–107.
13. Abenova, A. (2021). Digital storytelling for learner autonomy and self-efficacy in Kazakhstani secondary EFL classrooms. *Bulletin of Karaganda University, Series of Pedagogy*, 103(3), 56–68.
14. Karimov, N., & Ussenova, G. (2020). Washback effects of the Unified National Testing on English language teaching and learning in Kazakhstan. *Language Testing in Asia*, 10(1), 1–17.
15. Akhmetova, B., Tleuov, A., & Nurgaliyeva, S. (2022). Self-directed learning readiness of senior secondary students in Kazakhstan before and after online transition. *Kazakhstan Journal of Educational Research*, 4(2), 45–63.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278059>

СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ДОСМАГУЛОВА ГҮЛНАЗ

7M01301 -«Білім берудегі менеджмент» мамандығы бойынша II курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші, профессор, п.ғ.к. **Н.С.ЖУМАШЕВА**

Аннотация. Мақалада сынып жетекшісінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін дамытудың теориялық негіздері қарастырылады. Қазіргі цифрландыру жағдайында педагогтың АКТ-ны тәрбие жұмысында тиімді қолдануының маңызы айқындалып, құзыреттілік ұғымының ғылыми түсіндірмелері талданады. Қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері негізінде сынып жетекшісінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігінің негізгі компоненттері айқындалады. Зерттеу нәтижелері тәрбие жұмысының мазмұнын жаңғыртуға және педагогтің кәсіби әлеуетін арттыруға бағытталған ғылыми-әдістемелік тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілік, сынып жетекшісі, цифрландыру, педагогтың кәсіби дамуы, тәрбие жұмысы, цифрлық технологиялар, ақпараттық сауаттылық.

Қазіргі таңдағы мектептердің алдында үлкен маңызды міндет тұр. Жас ұрпақты үнемі қозғалыс пен дамудағы бір орында тұрмайтын техника мен технологиялар, айтулы жаңалықтар әлеміне жылдам бейімдей білу – білім беру саласының негізгі бағыты. Осы тұрғыда маңызды рөлді – мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі алады. Білім алушы үшін сынып жетекшінің рөлі ерекше. Қазіргі заманғы мұғалім цифрлық технологияларды жетік меңгерген және оларды оқу процесінде мақсатты түрде қалай пайдалану керектігін біледі. Олар тек ақпарат беріп қана қоймайды, олар тәлімгер ретінде әрекет етеді, оқушыларға өз бетінше білім іздеуге көмектеседі. Мұғалім үшін онлайн платформаларды, білім беру қосымшаларын және жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану керек болады. Өйткені, сандық ортада оқушылардың ілгерілеуін бақылау сабақтың құрылымын арттырып, деректерге негізделген кері байланыс бере алады.

Заманауи ұстаз - медиа-сауатты, сенімді ақпаратты ажырата алады және оны оқушыларға жеткізе алады. Сонымен қатар, білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген цифрлық ресурстарды пайдалана отырып, сараланған тапсырмалар ұсынады. Олар үздіксіз кәсіби дамуға және жаңа АКТ мүмкіндіктерін дамытуға ұмтылады. Қазіргі заманғы мұғалім цифрлық этика мен киберқауіпсіздік қағидаттарын ұстанудың маңыздылығын түсіндіреді, әрі оқыту мен оқуды біріктіре алады және цифрлық кеңістікте ұлттық құндылықтарды насихаттай алады. Мұндай мұғалім оқушылардың ХХІ ғасырдағы дағдыларын дамытуда маңызды көшбасшылық рөл атқарады.

Қоғамның үздіксіз цифрландырылуы жағдайында адам құзыреттілігі, соның ішінде мұғалімдердің құзыреттілігі ең өзекті мәселелердің біріне айналуға. Қазақстан Республикасында жүзеге асырылып жатқан «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы орта мерзімді перспективада цифрлық технологияларды кеңінен қолдану арқылы экономикалық дамуды жеделдетуге және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған. Ұзақ мерзімді перспективада бұл бағдарлама ел экономикасын болашақтың цифрлық экономикасына көшіруге бағытталған жаңа даму траекториясын қалыптастыруға бағытталған.

Бұл мақсаттарға екі негізгі бағытта қол жеткізілуде. Біріншісі - нақты секторда цифрлық жобаларды іске асыруды, дәстүрлі экономикалық секторлар мен мемлекеттік органдарды

цифрландыруды, оларды технологиялық жаңғыртуды және цифрлық инфрақұрылымды дамытуды қамтитын қазіргі заманғы экономиканы цифрландыру. Екіншісі - адами капиталдың сапасын жақсарту, инновациялық даму институттарын құру және цифрлық экожүйені кешенді дамыту арқылы елдің ұзақ мерзімді тұрақты дамуын қамтамасыз етуге арналған болашақтың цифрлық индустриясын қалыптастыру.

Бағдарламаның бес негізгі бағытының бірі - жаңа экономикалық жағдайларға бейімделген шығармашылық қоғамды қалыптастыруға бағытталған «Адами капиталды дамыту». Бұл тәсіл барлық деңгейдегі білім беру мазмұнын қайта қарау және барлық мамандардың цифрлық дағдыларын дамыту қажеттілігін анықтады [1].

Сонымен қатар, соңғы жылдары мұғалімдер интернет-ресурстарды пайдалануды меңгеріп, заманауи бағдарламалық жасақтамамен жұмыс істей бастады. Дегенмен, жаһандық пандемия мұғалімдердің цифрлық сауаттылығы мен технологиялық дағдылары тек қосымша ғана емес, міндетті кәсіби талапқа айналғанын көрсетті. ЖИ платформаларының қарыштап дамуы да мұғалімнің, соның ішінде сынып жетекшінің жан-жақты дамуына алғышарт болды.

Осыған байланысты мұғалімдер үшін цифрлық сауаттылықтың маңыздылығын анықтау, кең таралған цифрландыру жағдайында мұғалімдерге қажетті дағдыларды анықтау және дамыту қажет цифрлық құзыреттіліктерді анықтау ерекше өзекті болып келеді.

Қазіргі қоғамның цифрлану үдерісі білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер енгізіп отыр. Ақпараттық технологиялардың жедел дамуы педагогтің кәсіби қызметіне қойылатын талаптарды қайта қарауды қажет етеді. Әсіресе, тәрбие жұмысының негізгі ұйымдастырушысы болып табылатын сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі білім беру сапасын арттырудың маңызды факторларының біріне айналуда. Жаһандану жағдайында білім алушылар тек пәндік біліммен ғана шектелмей, ақпаратты іздеуді, өңдеу, талдау және тиімді қолдану дағдыларын меңгеру тиіс. Бұл міндетті жүзеге асыруда сынып жетекші оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыратын тұлға. Сынып жетекші – цифрлық ортада қауіпсіз әрі саналы әрекет етуіне бағыт-бағдар беретін нұсқаушы ретінде ерекше рөл атқарушы. Сондықтан сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды меңгеруі және оларды тәрбие жұмысында тиімді қолдануы – уақыт талабы. АКТ құзыреттілігі педагогтің кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі ретінде теориялық әрі практикалық тұрғыда жан-жақты қарастыруды қажет етеді. Бұл құзыреттілік тек техникалық дағдыларды игерумен шектелмей, педагогтің ақпараттық ортада жұмыс істеу мәдениетін, цифрлық ресурстарды педагогикалық мақсатта қолдану қабілетін, сондай-ақ коммуникацияның заманауи формаларын тиімді ұйымдастыру шеберлігін қамтиды.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында және білім мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында педагогтердің ақпараттық -коммуникациялық құзыреттілігін арттыру білім беру сапасын қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі ретінде айқындалған. Осыған орай сынып жетекшінің ақпараттық – коммуникациялық құзыреттілігін дамытудың теориялық негіздерін айқындау, оның құрылымдық компоненттерін жүйелеу және педагогикалық мәнін ғылыми тұрғыда талдау – өзекті ғылыми -практикалық міндеттердің бірі болып табылады. Бұл зерттеудің мақсаты ретінде сынып жетекшінің ақпараттық – коммуникациялық құзыреттілігін дамытудың теориялық негіздерін анықтау, педагогикалық ғылымдағы негізгі тұжырымдамалар мен көзқарастарды саралау арқылы оның білім беру және тәрбие процесіндегі маңызын ашып көрсету болды.

Қазіргі білім беру жүйесінде сынып жетекшінің кәсіби қызметі тек тәрбие жұмысын ұйымдастырумен шектелмей, білім алушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастырумен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі педагогтің кәсіби құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырамыз. Қазақстандық ғалым К.Құдайбергенова құзыреттілік ұғымын педагогтің білім, білік, дағдыны тәжірибеде тиімді қолдану қабілеті ретінде сипаттайды [2]. Ғалымның пікірінше, ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілік педагогтің кәсіби әрекетінде ақпаратты

іздеу, өңдеу, тарату және коммуникация орнату мүмкіндіктерін кеңейтеді. Бұл анықтама сынып жетекшінің АКТ-ны тәрбие жұмысында қолдану әлеуетін ашуға негіз болады. Ал Г.Тайжанова жүргізген зерттеулерде педагогтің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі оқушылармен, ата-аналармен және әріптестермен тиімді өзара әрекет орнатудың басты құралы ретінде қарастырылады [3,72-б.]. Зерттеуші цифрлық құралдарды меңгерген сынып жетекші тәрбие жұмысының мазмұнын жаңартып, оның нәтижелігін арттыра алатынын атап көрсетеді. Осыған байланысты сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі төмендегі негізгі компоненттерден тұратындығына талдау жасадық:

1. Ақпараттық сауаттылық;
2. Цифрлық құралдарды педагогикалық мақсатта қолдану;
3. Онлайн-коммуникация мәдениеті;
4. Ақпараттық қауіпсіздік пен этиканы сақтау;

Қазақстанда педагогтердің АКТ құзыреттілігі дамыту мәселесі соңғы жылдары ғылыми зерттеулер де кеңінен қарастырыла бастады. Әсіресе тәрбие жұмысы контекстінде бұл мәселе өзектілігі артты. Е.Бидайбекова еңбектерінде АКТ педагогтің кәсіби қызметін оңтайландыру құралы ретінде сипатталады [4, 256-б.]. Ғалым цифрлық технологияларды қолдану педагогтің уақытын тиімді пайдалануына, құжаттаманы жүйелеуіне және тәрбие шараларын заманауи форматта ұйымдастыруына мүмкіндік беретінін дәлелдейді. Ал ғалым Г.Нұрғалиеваның еңбектерінде сынып жетекшілердің көпшілігі АКТ-ны негізінен есеп беру және хабарлама тарату үшін пайдаланатыны, ал тәрбиелік әлеуеті толық іске асырылмай отырғаны анықталған. Бұл дерек аталған мәселені жүйелі дамытудың қажеттілігін көрсетеді.

1-кесте – Қазақстанның зерттеулердегі сынып жетекшілердің АКТ қолдану бағыттары

АКТ қолдану бағыты	Қолдану жиілігі	Зерттеу нәтижесіне сипаттама
Электронды журнал, күнделік	Жоғары	Негізінен міндетті есеп беру үшін қолданылады
WhatsApp, Telegram топтары	Жоғары	Ата-аналармен жедел байланыс орнату құралы
Онлайн тәрбиелік іс шаралар	Орташа	Пандемия кезінде пайдаланылды
Цифрлық тәрбиелік контент	Төмен	Әдістемелік дайындықтың жеткіліксіздігі байқалады
<i>Ескерту: Кесте Қазақстандық педагогикалық зерттеулерді талдау негізінде құрастырылды</i>		

Сынып жетекшінің цифрлық-педагогикалық даярлығы дамыған жағдайда тәрбие жұмысының мазмұны жаңарып, оның формалары түрлене түсті. Цифрлық презентациялар, бейнероликтер, онлайн-пікірталастар, виртуалды жобалар оқушылардың қызығушылығын арттырып, тәрбиелік ықпалдың тиімділігін күшейтеді. Қазақстандық ғалым А.Жүсіпбекова атам өткендей оқушының тәрбиелік кеңістігі мектеп қабырғасымен шектелмейді, ол цифрлық ортада жалғасады. Осы ортада оқушыға дұрыс бағыт-бағдар беру – сынып жетекшісінің кәсіби жауапкершілігі. Осылайша, сынып жетекшісінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін дамыту:

- Тәрбие жұмысының сапасын арттыруға;
- Оқушы мен ата-ана арасындағы байланысты нығайтуға;
- Педагогтің кәсіби өсуін қамтамасыз етуге;
- Білім беру ұйымының цифрлық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді;

Сынып жетекшінің ақпараттық құзыреттілігін анықтау мақсатында педагогтің кәсіби қызметіндегі АКТ-ны қолдану деңгейін кешенді түрде бағалау қажет. Диагностика теориялық

білім, практикалық іс-әрекет және кәсіби ұстанымдардың бірлігін қамтиды. Зерттеу барысында сынып жетекшінің АКТ құзыреттілігі төмендегі көрсеткіштер мен критерийлер негізінде айқындалады.

2-кесте. Сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін диагностикалау көрсеткіштері

Критерийлер	Көрсеткіштер	Деңгейлік сипаттама
Мотивациялық	АКТ-ны тәрбие жұмысында қолдануға қызығушылық	Төмен- қызығушылық жоқ Орта – қажеттілік деңгейінде Жоғары – саналы түрде қолданады
Когнитивтік	АКТ, цифрлық ресурстар туралы теориялық білім	Төмен- базалық түсінік Орта – ішінара меңгерген Жоғары – жүйелі білім
Іс-әрекеттік	Цифрлық құралдарды практикада қолдану	Төмен- сирек қолданады Орта – дайын үлгілерді қолданады Жоғары – шығармашылықпен пайдаланады
Коммуникативтік	Онлайн қарым-қатынасты ұйымдастыру	Төмен- тек хабарлама тарату Орта – кері байланыс бар Жоғары – тиімді интерактив орнатады
Рефлексивтік	Өз іс-әрекетін талдау, жетілдіру	Төмен – талдау жүргізбейді Орта – ішінара бағалайды Жоғары – жүйелі рефлексия

Аталған критерийлер мен көрсеткіштер сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін төмен, орта және жоғары деңгейде анықтауға мүмкіндік береді. Диагностика нәтижелері педагогиче кәсіби даму бағытын айқындауға негіз болады.

Жүргізілген теориялық талдау сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі қазіргі білім беру жүйесінде тәрбие жұмысының тиімділігі арттыратын маңызды фактор екенін көрсетті. Цифрландыру жағдайында сынып жетекші тек ұйымдастырушы ғана емес, сонымен қатар оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастырушы, ата-аналармен заманауи форматта байланыс орнатушы тұлғаға айналып отыр. Қазақстандық ғылыми зерттеулерді талдау нәтижесінде сынып жетекшілердің АКТ-ны қолдану деңгейі көбіне ұйымдастырушылық және ақпараттық хабарлау шеңберінде қалып отырғаны анықталды. Бұл жағдай ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілікті мақсатты әрі жүйелі түрде дамыту қажеттігін дәлелдейді. Зерттеу барысында анықталған диагностикалық көрсеткіштер мен критерийлер сынып жетекшісінің АКТ құзыреттілігін объективті бағалауға және оны жетілдіру жолдарын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, төмендегідей практикалық ұсыныстар беріледі:

— Сынып жетекшілеріне арналған АКТ курстарын тәрбие жұмысының ерекшеліктеріне бейімдеп ұйымдастыру;

— Тәрбие іс-шараларында цифрлық форматтарды (онлайн жобалар, бейнероликтер, интерактивті платформалар) жүйелі қолдану;

— Ата-аналармен жұмыста цифрлық коммуникация мәдениетін қалыптастыруға бағытталған әдістемелік ұсынымдар әзірлеу;

Ұсынылған шаралар сынып жетекшінің ақпараттық -коммуникациялық құзыреттілігін арттыруға, тәрбие жұмысының сапасын жақсартуға және білім беру ұйымында заманауи цифрлық ортаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Сынып жетекшілердің АКТ құзыреттілігін бағалауға арналған диагностикалық құралдар кешенін (сауалнама, бақылау, портфолио) енгізу;

Педагогтердің өзара тәжірибе алмасуына мүмкіндік беретін цифрлық әдістемелік қауымдастықтар құру;

Қазіргі ғылыми үрдістер тұрғысынан мұғалімдер қолданыстағы білім беру жүйесін жаңғыртуға үлес қосу үшін айтарлықтай әлеуетке ие болуы керек. Дегенмен, мұндай реформалар оқытудың басымдығы білім беруден жеке және кәсіби дамуды қамтамасыз ететін тетіктерді әзірлеуге ауысқан жағдайда ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл модельдің негізгі идеясы мұғалімдердің жеке және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруы үшін қолайлы жағдайлар жасау арқылы ғана олар болашақ мамандардың жеке дамуына тиімді үлес қоса алады деген болжамға негізделген [5].

Кәсіби қызметтің тиімділігі мен табысы тек мамандандырылған кәсіби дайындық деңгейімен шектелмейді, сонымен қатар жеке және әлеуметтік-психологиялық құзыреттіліктер жиынтығымен тығыз байланысты деген идея Д.С. Макклелландтың «Интеллект емес, құзыреттілікті бағалау» [6,14-б.] еңбегінде алғашқылардың бірі болып ұсынылған идеялардың бірі болды. Ғалым өз зерттеуінде интеллектуалдық деңгей маманның кәсіби дағдыларын анықтайтын негізгі фактор емес екенін көрсетеді.

Бұл тұжырымдар бүгінгі цифрлық трансформация тұрғысынан ерекше маңызды. Осыған байланысты, инженерия ғылымдарының докторы және Санкт-Петербурктегі Ұлттық зерттеу университетінің Жоғары экономика мектебі жанындағы Білім беру институтының Цифрлық трансформация зертханасының меңгерушісі И.Карлов мұғалімдерге арналған бірінші Бүкілресейлік онлайн конференциядағы баяндамасында мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігі жаңа цифрлық білім беру кеңістігіндегі кәсіби қызметке бейімделуімен және білім беру процесінің барлық қатысушыларымен тиімді өзара әрекеттесуімен тікелей байланысты екенін атап өтті [7, 148-б.].

Зерттеушінің айтуынша, қашықтықтан оқытуды кеңінен енгізу мұғалімдерді түбегейлі басқа цифрлық ортада жұмыс істеуге мәжбүр етті. Бұл жағдай мұғалімдер мен оқушылар, әріптестер, басқарушылық және әкімшілік құрылымдар және білім беру процесіне жанама түрде қатысатын басқа да субъектілер арасындағы қарым-қатынас нысандарын қайта қарауды талап етеді. Мұндай өзара әрекеттесулердің барлығы цифрлық кеңістікте жүретіндіктен, дәстүрлі оқыту тәжірибелерін онлайн ортаға механикалық түрде ауыстыру тиімсіз екені анық. Сондықтан, жаңа білім беру ортасында жұмыс істеу үшін мұғалімдер цифрлық құзыреттіліктердің мүлдем жаңа жиынтығын игеруі керек.

Қазақстандық ғалым, тестілеу орталығының директоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Д.Н.Исабаева педагогтың коммуникативтік сауаттылығын дәстүрлі қарым-қатынас пен цифрлық коммуникация арасындағы айырмашылықтарды саналы түрде түсінуімен, заманауи байланыс құралдарын (әлеуметтік желілер мен мессенджерлер) тиімді қолдану қабілетімен және цифрлық ортада өзара әрекеттесудің этикалық нормалары мен қағидаларын меңгеруімен сипаттайды. Сонымен қатар зерттеуші педагогтың технологиялық инновацияларға көзқарасын оның цифрлық трендтерді ұғыну деңгейімен, қазіргі технологиялармен (гаджеттер мен қосымшалар) жұмыс істеуге дайын болуымен және технологиялық жаңашылдықтың қоғам дамуы мен жеке кәсіби өсуге тигізетін ықпалын түсінуімен байланыстырады.

Аталған теориялық тұжырымдарды қорытындылай келе, бүгінгі таңда әлемдік педагогикалық қауымдастықтың басты назарын жаңа цифрлық құзыреттіліктерді жедел әрі жүйелі түрде қалыптастыру мәселесі алып отырғанын атап өтуге болады.

Қорыта келе, қазіргі цифрландыру жағдайында әлемдік білім беру кеңістігінде жүріп жатқан өзгерістер педагог қызметінің мазмұны мен құрылымына, соның ішінде сынып

жетекшінің кәсіби рөліне елеулі ықпал етуде. Ақпараттық қоғамның қалыптасуы сынып жетекшінің тек тәрбиелік үдерісті ұйымдастырушы ғана емес, сонымен қатар цифрлық ортада оқушылардың тұлғалық дамуын бағыттайтын, ақпараттық-коммуникациялық өзара әрекеттестікті тиімді жүзеге асыратын жетекші тұлғаға айналуын талап етеді. Бұл үдерістер, бір жағынан сынып жетекшіге қойылатын кәсіби талаптарды айқындай отырып, оның ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін дамытудың маңыздылығын арттырады. Екінші жағынан, цифрлық технологиялар білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз ететін, тәрбие жұмысының мазмұны мен формаларын жаңғыртуға мүмкіндік беретін қосымша әлеует ұсынады. Атап айтқанда, электрондық оқыту мен қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану білім беру субъектілері арасындағы ақпараттық өзара әрекеттестіктің жаңа парадигмасын қалыптастырады. Сынып жетекшінің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі оқушылардың интеллектуалдық әлеуетін дамытуға, олардың білімді өз бетінше алуына, цифрлық ресурстарды саналы әрі қауіпсіз пайдалануына және жаңа технологияларды меңгеру дағдыларын қалыптастыруға бағытталған тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі әлемдегі тұрақсыздық пен белгісіздік жағдайында сынып жетекшісінен жедел шешім қабылдау, өзгермелі цифрлық ортаға бейімделу және күрделі түсетін кәсіби міндеттерді басқару талап етіледі.

Осы тұрғыдан алғанда электрондық мәдениеттік қалыптасуы жағдайында сынып жетекшінің кәсіби шеберлігі мен ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі тәрбие үдерісін ұйымдастырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Бұл құзыреттілік оқушыларға педагогикалық және ақпараттық қолдау көрсету арқылы көрініс тауып, сынып жетекшінің жаңа цифрлық дағдыларды тез меңгеруіне, технологиялық жағын кеңейтуіне және тәрбие жұмысын заманауи талаптарға сай жүргізуіне негіз болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.
2. Құдайбергенова К. Құзыреттілікке негізделген білім беру теориясы мен практикасы : оқу-әдістемелік құрал. – Алматы : Қазақ университеті, 2016. – 180 б.
3. Тайжанова Г. Педагогтің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары // Педагогика және психология. – 2018. – №3. – 72–78 б.
4. Бидайбекова Е. Білім беруді ақпараттандыру және педагогтің кәсіби қызметі. – Алматы : Абай атындағы ҚазҰПУ, 2015. – 256 б.
5. Аксенова Г.И. Жоғары мектеп мұғалімін кәсіби даярлаудағы психологиялық педагогикалық тәсілдер: шетелдік тәжірибе.
6. МакКлелланд Д.С. Зияткерліктен гөрі құзыреттілікке тестілеу //Американдық психолог. - 1973. - № 28. - Р. 1-14.
7. Дж. Равен. Қазіргі қоғамдағы құзыреттілік. - М.: Когито-Центр, 2002. – 148 с.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278218>
УДК 541-67:863

FİZİKA VƏ ONUN TƏDRİS METODİKASI ÜZRƏ KOMPÜTER MODELLƏRİ

ADGÖZƏLOVA XATIRƏ AĞAKƏRİM QIZI

Dosent, fizika üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU, Bakı, Azərbaycan

Annotasiya: *Cəmiyyətin intellektuallaşma səviyyəsi perspektiv texnologiyalardan istifadə səmərəliliyi ilə müəyyən olunur. Hazırda elmi-texniki və ictimai tərəqqinin katalizatoru informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının eksponensial inkişafı onların təhsil sistemində istifadəsi problemlərinin, xüsusilə də təlim materialının mənimsənilməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə tədris prosesinin informasiyalaşdırılması istiqamətində tədqiqini aktuallaşdırır.*

Açar sözlər: *kompüter texnikası, informasiya texnologiyaları, real və kompüter eksperimenti, İKT, fizika.*

Bütün tədris fənləri arasında fizika kompüterləşdirilməyə ən çox uyğun olan fənlərdən biridir. Müasir kompüterlərin texniki imkanları çox sürətlə artır və bununla yanaşı fizika üzrə proqramların sayı, eləcə də onların texniki və didaktik imkanları da sürətlə genişlənir. Fizika eksperimental elmdir və o, həmişə eksperimentlə müşayiət olunaraq tədris edilir. Fizikanın tədrisində kompüterlərdən istifadə həm təlimin səmərəliliyinin artırılması, həm də müəllimin işinin asanlaşdırılması baxımından onun tədris metodikasını dəyişir.

İnformasiya texnologiyalarının fizika təhsilində istifadə olunmasının ən perspektivli istiqamətlərindən biri fiziki proses və hadisələrin kompüter modelləşdirilməsidir. Kompüter modelləri ənənəvi dərəcə asanlıqla inteqrasiya olunur və müəllimə kompüter ekranında bir çox fiziki effektləri nümayiş etdirməyə imkan verir. Eyni zamanda onlar yeni, qeyri-ənənəvi təlim fəaliyyətlərinin təşkilinə də şərait yaradır. Fiziki hadisələrin kompüter modellərindən səmərəli istifadə etməklə fizika kursunun formal olmayan şəkildə mənimsənilməsi və fiziki dünya mənzərəsinin formalaşdırılması üçün tələb olunan bir çox məqsədlərə nail olmaq mümkündür.

Kompüter bu məqsədlərə hətta əlverişsiz şəraitdə də nail olmağa kömək edir. Məsələn: şagirdin fənnə marağının olmaması və fizikanın gələcəkdə ona lazım olmayacağını düşünməsi; dəqiq elmləri öyrənmək qabiliyyətinin zəif olması; laboratoriya avadanlıqlarının çatışmazlığı və s. kimi hallarda.

Orta məktəbdə və pedaqoji ali məktəblərdə fizikanın tədrisində İKT vasitələrindən istifadə tədris materialının mənimsənilməsinin səmərəliliyini artırır, öyrənmələrin materialı daha asan qavramasına və başa düşməsinə kömək edir, təlimə müsbət motivasiyanı gücləndirir, müstəqilliyin və idrak marağının inkişafına şərait yaradır. Bu xüsusilə eksperimental məsələlərin kompüter modellərindən istifadə olunmasına aiddir. Adətən şagirdlər həm real, həm də modelləşdirilmiş eksperimental məsələlərin həllinə böyük həvəslə yanaşırlar.

Virtual xarakter daşımaya baxmayaraq, bu cür modellər də çox faydalıdır, çünki şagirdlərə kompüter eksperimenti ilə öyrənilən fiziki hadisələr arasında canlı əlaqəni görməyə imkan verir. Öyrənmələr modelin müvafiq parametrlərini dəyişdirərək prosesləri idarə edə bilirlər. Kompüter modelləşdirilməsi mürəkkəb, bahalı və təhlükəli təcrübələri əvəz edə bilər, dərslərə hazırlıq zamanı və dərs prosesində vaxtın qənaətinə imkan yaradır.

Yaradıcı və tədqiqat xarakterli tapşırıqlar olan eksperimental kompüter məsələləri-modellər şagirdlərin fizikanın öyrənilməsinə marağını əhəmiyyətli dərəcədə artırır və əlavə motivasiya amili kimi çıxış edir. Çünki kompüter ekranında konkret və görünən nəticə əldə etmək üçün fizika biliklərinə ehtiyac yaranır. Belə hallarda müəllim yalnız biliklərin formalaşması prosesində yaradıcı fəaliyyətə kömək edən məsləhətçi rolunu oynayır.

Təlim prosesini elə qurmaq çox vacibdir ki, öyrənmə başa düşsün: məsələni həll edən kompüter deyil, məhz onun özüdür və qəbul etdiyi qərarın nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyan da odur. Əgər məşğələnin sonunda onların əməyinin nəticələri silinərsə, öyrənmələr işə maraqlarını itirirlər. Buna

görə də onların gördükləri işlər proqram məhsullarının yaradılmasında və ya metodik materialların hazırlanmasında istifadə olunmalıdır.

İKT vasitələrinin imkanları elektron təyinatlı təhsil vasitələrində (ETTV) həyata keçirilə bilər. Lakin mövcud ETTV-lərin böyük hissəsi müstəqil öyrənmə üçün nəzərdə tutulub və sinifdə istifadəni nəzərdə tutmur. Tədris materialı ayrıca dərslərə və konkret mövzulara bölünməyib, tədris rübləri və siniflər üzrə sistemləşdirilməyib. Bu proqram məhsullarının strukturu və məzmunu aşağıdakıları nəzərdə tutmur: məktəblərin profilinə uyğunlaşdırma, şagirdlərin ilkin bilik səviyyəsinə uyğunlaşma, şagirdlərin şəxsiyyətyönümlü inkişafı, fizika müəlliminin öz tədris metodikasını həyata keçirməsi üçün modifikasiya imkanları.

Buna görə də mövcud ETTV-ləri tamamlayan fizika üzrə pedaqoji proqram əlavələrinin hazırlanması zəruridir. Bu əlavələr həm ayrıca modullar, həm də bütöv proqram məhsulları şəklində ola bilər və məktəbdə fizikanın müəllif metodikalarının xüsusiyyətlərini, öyrənenlərin kontingentini, onların ilkin bilik səviyyəsini, hər bir məktəbdə təlimin konkret şəraitinin xüsusiyyətlərini və s. nəzərə almalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR SİYAHISI

1. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının müxtəlifliyi*. Beynəlxalq elmi-praktik jurnal **ENDLESS LIGHT in SCIENCE**, 17 dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 3–5.
2. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Orta məktəbdə fizika üzrə kompüter texnologiyalarının tətbiqi problemləri və perspektivlərinin tədqiqi*. Beynəlxalq elmi-praktik jurnal **“GLOBAL SCIENCE AND INNOVATION 2022: CENTRAL ASIA”**, №4(18), dekabr 2022, Almatı, Qazaxıstan, s. 9–11.
3. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Orta məktəbdə fizikanın tədrisində kompüter texnologiyalarının istifadəsi problemləri və perspektivləri*. **Elm və təhsilin inkişaf tendensiyaları**, №87, iyul 2022, Samara, s. 46–49.
4. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Fizikanın tədrisində virtual eksperimentin xüsusiyyətləri*. **İnnovativ elmi tədqiqatlar** jurnalı, №4-1(18), aprel 2022, Ufa.
5. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Müasir mərhələdə təhsil sisteminin islahatı zamanı tədris prosesinin təşkili*. **Ümumi və peşə təhsilində fizika və astronomiyanın tədrisi**, XXII Ümumrusiya elmi-praktik konfransının materialları, İrkutsk, 27–28 mart 2024, s. 37–44.
6. Qasimov O.M., Adgözəlova X.A., Hüseynov D.İ. *Fizika üzrə kompüter laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsinə dair tövsiyələr*. XV Beynəlxalq elmi-praktik konfrans **“Müasir dünyada elmin inkişafının innovasiya potensialı: texnologiyalar, innovasiyalar, nailiyyətlər”**, 24 may 2024, Ufa, Rusiya, s. 391–395.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278345>
УДК 378.147:811

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

SARIYEVA ASSEMGUL KYDYRBAEVNA

Doctor of Business Administration

The Border academy of NSC of the Republic of Kazakhstan
Almaty, Kazakhstan

***Аннотация.** Бұл ғылыми мақалада шетел тілін оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық әдістері мен білім беру процесінде жасанды интеллект технологияларын қолданудың ерекшеліктері қарастырылады. Цифрлық технологиялардың дамуы тіл үйрену әдістерін жаңғыртып, білім алушылардың тілдік дағдыларын тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Мақалада интерактивті оқыту, жобалық әдіс, коммуникативтік тәсіл және онлайн платформалардың мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар жасанды интеллектті қолданудың артықшылықтары мен болашақтағы даму бағыттары сипатталады.*

***Кілт сөздер:** шетел тілін оқыту, жасанды интеллект, білім беру технологиялары, интерактивті әдістер, онлайн оқыту, цифрлық білім беру.*

Қазіргі жаһандану дәуірінде шетел тілдерін меңгеру халықаралық коммуникацияның маңызды құралына айналды. Ғылыми зерттеулер, технологиялық даму және мәдени алмасу процестері мемлекеттер арасындағы байланысты нығайтып, көптілділікке деген сұранысты арттыруда. Осыған байланысты білім беру жүйесінде шетел тілін оқыту әдістерін жетілдіру мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Білім беру жүйесінің модернизациясы жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуді талап етеді.

Дәстүрлі грамматикалық-аудармалық әдістердің орнына коммуникативтік және интерактивті әдістер кеңінен қолданыла бастады. Бұл әдістер білім алушылардың тек теориялық білімін ғана емес, сонымен қатар практикалық сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған. Сонымен қатар ақпараттық технологиялардың дамуы білім беру процесіне жаңа мүмкіндіктер әкелді. Интернет ресурстары, онлайн курстар және жасанды интеллект жүйелері тіл үйрену процесін айтарлықтай жеңілдетті. Мұндай технологиялар білім алушыларға оқу материалдарын кез - келген уақытта және кез келген жерде меңгеруге мүмкіндік береді.

Шетел тілін оқытудың заманауи әдістері

Қазіргі уақытта шетел тілін оқытуда бірнеше тиімді педагогикалық әдістер қолданылады. Олардың ішінде коммуникативтік әдіс, жобалық оқыту, интерактивті технологиялар және проблемалық оқыту әдістері ерекше орын алады. Коммуникативтік әдіс тілдік қарым-қатынасты дамытуға бағытталған. Сабақ барысында білім алушылар диалогтар жүргізіп, пікірталастарға қатысып, түрлі рөлдік ойындар орындайды. Бұл тәсіл білім алушылардың еркін сөйлеу қабілетін қалыптастыруға көмектеседі. Жобалық оқыту әдісі білім алушылардың зерттеу және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл әдісте білім алушылар белгілі бір тақырып бойынша жоба дайындап, оны шетел тілінде қорғайды. Мұндай жұмыстар білім алушылардың сыни ойлау қабілетін дамытады.

Коммуникативтік әдіс

Коммуникативтік әдіс тілдік қарым-қатынасты дамытуға бағытталған. Сабақ барысында білім алушылар диалогтар жүргізіп, пікірталастарға қатысып, түрлі рөлдік ойындар орындайды. Бұл тәсіл білім алушылардың еркін сөйлеу қабілетін қалыптастыруға көмектеседі.

Example: Situation: At the airport

Student A:

Excuse me, where is the check-in counter for flight 245?

Student B:

It is over there, next to the information desk.

Student A:

Thank you! Is this the line for international flights?

Student B:

Yes, it is. You should also show your passport.

Exercise:

Role-play activity

Students work in pairs and act out the following situation:

Situation:

You are in a restaurant in London.

Student A – a customer

Student B – a waiter

Use the following expressions:

Can I see the menu, please?

What do you recommend?

I would like to order...

Could I have the bill, please?

Жобалық оқыту әдісі

Жобалық оқыту әдісі білім алушылардың зерттеу және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл әдісте білім алушылар белгілі бір тақырып бойынша жоба дайындап, оны шетел тілінде қорғайды.

Example: Project topic.

«My Favorite City»

Students prepare a short presentation about a city they would like to visit.

Example presentation:

Tokyo is one of the most interesting cities in the world. It is the capital of Japan and has a population of more than 13 million people. Tokyo is famous for its technology, culture, and delicious food.

Exercise:

Project task

Students prepare a short presentation on the topic:

«My Dream Job»

The presentation should include:

What the job is

Why you like it

What skills are needed

Where you can work

Example sentence starters:

«My dream job is...»

«I want to become a...»

«This job requires skills such as...»

Интерактивті оқыту технологиялары

Интерактивті оқыту әдістері білім алушылардың сабаққа белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Топтық жұмыс, пікірталас, кейс-стади және рөлдік ойындар сияқты әдістер білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Интерактивті сабақтарда білім алушылар бір-бірімен еркін пікір алмасып, жаңа білімді бірлесіп меңгереді. Мұндай тәсілдер оқу процесін қызықты әрі тиімді етеді. Қазіргі уақытта көптеген оқу орындарында цифрлық интерактивті құралдар қолданылады. Мысалы, онлайн тесттер, виртуалды тақталар және білім беру платформалары.

Интерактивті әдістер білім алушылардың сабаққа белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Топтық жұмыс, пікірталас және кейс-стади сияқты әдістер студенттердің білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Example: Group discussion topic

«Is online learning better than traditional learning?»

Students discuss the advantages and disadvantages.

Example opinions:

Student A: «I think online learning is convenient because students can study from home».

Student B: «But traditional learning is better because students can communicate with teachers directly».

Exercise

Debate activity

Divide students into two groups.

Topic:

«Should students use smartphones in class?»

Group 1 – Yes

Group 2 – No

Students must use phrases such as:

In my opinion...

I agree with you because...

However, I think...

Жасанды интеллекттің білім беру саласындағы рөлі

Жасанды интеллект – үлкен көлемдегі ақпаратты талдап, белгілі бір тапсырмаларды автоматты түрде орындай алатын технологиялық жүйелердің жиынтығы. Білім беру саласында жасанды интеллект білім алушылардың оқу нәтижелерін талдауға, олардың білім деңгейін анықтауға және жеке оқу бағдарламаларын ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар жасанды интеллект сөйлеуді тану, автоматты аударма және мәтінді талдау сияқты функцияларды орындай алады.

Жасанды интеллект білім беру процесін автоматтандыруға және оқу нәтижелерін талдауға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар білім алушылардың тілдік дағдыларын дамытуда маңызды құралға айналып отыр.

Example

Students use an AI language learning application.

Example activity:

The application asks the student to repeat a sentence.

Sentence:

«I would like to improve my English speaking skills».

The system analyzes pronunciation and gives feedback.

Example feedback:

«Your pronunciation is good, but pay attention to the word ‘improve’».

Exercise

Pronunciation practice

Students repeat the following sentences:

1. Artificial intelligence helps people learn languages.
2. Technology makes education more effective.
3. Learning English opens many opportunities.

Students record their voices and compare pronunciation.

Шетел тілін оқытуда жасанды интеллектті қолдану

Қазіргі уақытта көптеген білім беру платформалары жасанды интеллект технологияларын қолданады.

Бұл платформалар білім алушылардың білім деңгейін анықтап, соған сәйкес оқу материалдарын ұсынады.

Мысалы, кейбір мобильді қосымшалар білім алушылардың орындаған тапсырмаларын талдап, келесі тапсырмаларды автоматты түрде бейімдейді.

Чат-боттар білім алушыларға шетел тілінде сөйлесу тәжірибесін алуға мүмкіндік береді. Олар пайдаланушымен диалог жүргізіп, грамматикалық қателерді түзетеді.

Жасанды интеллект негізіндегі платформалар білім алушылардың білім деңгейін анықтап, оқу материалдарын бейімдей алады.

Example: Chatbot conversation

Student:

Hello! Can you help me practice English?

Chatbot:

Of course! Let's start with a simple question.

What did you do yesterday?

Student:

I watched a movie and studied English.

Chatbot:

That's great! What movie did you watch?

Exercise

AI conversation practice

Students write short answers to the following questions:

1. What is your favorite hobby?
2. What do you usually do on weekends?
3. Why do you want to learn English?

Example answer:

My favorite hobby is reading books.

I usually read adventure stories.

Жасанды интеллектті қолданудың артықшылықтары

Жасанды интеллект технологияларын қолданудың басты артықшылықтарының бірі – оқу процесін жекелеңдіру мүмкіндігі.

Әр білім алушы өз білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар орындап, оқу қарқынын өз қажеттілігіне қарай реттей алады. Сонымен қатар мұндай технологиялар оқу материалдарының қолжетімділігін арттырып, оқу процесін қызықты етеді.

Болашақтағы даму бағыттары

Алдағы жылдары жасанды интеллект білім беру саласында одан әрі дамиды деп күтілуде.

Виртуалды шындық және кеңейтілген шындық технологиялары тіл үйрену процесін жаңа деңгейге көтеруі мүмкін.

Мысалы, виртуалды ортада білім алушылар шетелдік қалада жүргендей тәжірибе алып, нақты коммуникациялық жағдайларда тіл қолдана алады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде шетел тілдерін меңгеру халықаралық коммуникацияның маңызды құралына айналды.

Алдағы жылдары жасанды интеллект, виртуалды шындық және кеңейтілген шындық технологиялары тіл үйрену процесін жаңа деңгейге көтеруі мүмкін.

Example: Virtual reality situation

Student enters a virtual supermarket in London.

Task:

Buy food using English.

Example dialogue:

Student:

Hello, how much is this bread?

Shop assistant:
It is two pounds.

Student:
I will take two, please.

Exercise

Simulation task

Students imagine they are tourists in New York.

They must ask for directions.

Useful phrases:

Excuse me, how can I get to the museum?

Is it far from here?

Thank you for your help.

Қорытындылай келе, шетел тілін оқыту әдістері қазіргі уақытта қарқынды дамып келеді. Жасанды интеллект технологиялары білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға және оқыту сапасын жақсартуға үлкен мүмкіндік береді. Болашақта оқытушылардың кәсіби тәжірибесі мен жасанды интеллект мүмкіндіктерінің үйлесуі білім беру саласының жаңа деңгейге көтерілуіне ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
2. Harmer J. How to Teach English. Longman, 2015.
3. Chapelle C. Computer Applications in Second Language Acquisition. Cambridge University Press, 2017.
4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. Center for Curriculum Redesign, 2019.
5. Әлмұхамедова Б. Шетел тілін оқыту әдістемесі. Алматы: Қазақ университеті, 2019.
6. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2020.
7. Selwyn N. Education and Technology. London, 2021.
8. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence in Education. UCL Press, 2018.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278656>
УДК 37.022

THE USE OF MULTIMEDIA TOOLS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

ZHANBYRBAY ASKAR ISKENDIRULY

Almaty, Kazakhstan

Abstract: *The rapid development of digital technologies has significantly influenced modern education, including the field of foreign language teaching. Multimedia tools have become an essential component of effective language instruction because they provide visual, auditory, and interactive learning experiences. The integration of multimedia resources such as videos, presentations, interactive platforms, educational applications, and online communication tools helps teachers create engaging and authentic learning environments. This article explores the role of multimedia technologies in foreign language classrooms, their pedagogical advantages, and practical methods of implementation. The study analyzes how multimedia tools enhance students' motivation, improve language skills, and support communicative competence. The article also discusses the challenges associated with the use of multimedia technologies and suggests effective strategies for their integration into the teaching process.*

Keywords: *multimedia technologies, foreign language teaching, digital learning, communicative competence, interactive learning, educational technology, multimedia resources, language skills development*

The modern educational environment is characterized by the rapid integration of information and communication technologies. Digital transformation has influenced the methods and approaches used in teaching various disciplines, particularly foreign languages. Traditional language teaching methods are increasingly supplemented by innovative technologies that enhance the learning process and provide new opportunities for both teachers and students.

One of the most significant technological developments in education is the use of multimedia tools. Multimedia combines different types of information such as text, audio, video, graphics, animation, and interactive elements. When applied in the classroom, multimedia allows teachers to present information in a more engaging and accessible way. Foreign language learning requires the development of several skills simultaneously: listening, speaking, reading, and writing. Multimedia technologies support these skills by providing authentic materials and interactive learning environments. For example, videos help students understand real-life communication, audio recordings improve listening comprehension, and interactive exercises allow students to practice grammar and vocabulary.

Another important aspect of multimedia learning is the improvement of students' motivation. Many learners find traditional lessons monotonous and less engaging. Multimedia tools introduce dynamic content that attracts students' attention and increases their participation in classroom activities.

Moreover, multimedia technologies allow teachers to simulate real communicative situations. Through video conferences, online discussions, and digital storytelling, students can interact with authentic language materials and practice communication skills.

In addition, multimedia supports different learning styles. Some students learn better through visual materials, others through auditory input or interactive activities. Multimedia integrates all these elements, making the learning process more inclusive and effective. The purpose of this article is to examine the role of multimedia tools in foreign language teaching, analyze their benefits and challenges, and provide practical examples of their application in the classroom.

Literature Review

The integration of multimedia technologies in education has been widely studied by researchers in the fields of pedagogy, linguistics, and educational technology. Scholars emphasize that multimedia

tools enhance the effectiveness of language learning by providing authentic input and interactive learning opportunities.

According to Mayer (2009), multimedia learning is based on the principle that students learn more effectively from words and pictures combined than from words alone. This theory explains why multimedia presentations, videos, and animations significantly improve comprehension and retention of information.

Harmer (2007) highlights the importance of technology in modern language classrooms. He argues that digital tools enable teachers to create communicative environments that resemble real-life situations. Through multimedia resources, learners can observe authentic conversations, analyze cultural contexts, and practice language in meaningful situations.

Chapelle (2003) emphasizes the role of computer-assisted language learning (CALL) in improving language proficiency. She states that digital platforms provide immediate feedback, individualized learning paths, and interactive exercises that help students master linguistic structures.

Research conducted by Gilakjani (2012) shows that multimedia tools significantly improve students' listening skills. The use of audio-visual materials allows learners to connect spoken language with contextual cues such as facial expressions, gestures, and situational context.

Another important aspect highlighted by Richards and Rodgers (2014) is the connection between multimedia technologies and communicative language teaching (CLT). Multimedia resources facilitate the implementation of communicative activities such as role-plays, simulations, and collaborative projects. Recent studies also focus on the motivational impact of multimedia learning. Dörnyei (2011) notes that technology-based instruction increases students' intrinsic motivation because it makes learning more interactive and relevant to modern digital culture.

Despite the many advantages, some researchers point out potential challenges. For example, excessive reliance on technology may reduce direct interaction between teachers and students. Additionally, technical problems and insufficient digital competence among teachers may limit the effectiveness of multimedia tools. Nevertheless, most scholars agree that when used appropriately, multimedia technologies significantly enhance the quality of foreign language instruction.

Theoretical Foundations of Multimedia Learning

Multimedia learning is based on several pedagogical and psychological theories that explain how people process information and acquire knowledge. One of the most influential theories is Cognitive Theory of Multimedia Learning, developed by Richard Mayer. This theory states that humans process information through two separate channels: visual and auditory. Effective learning occurs when both channels are engaged simultaneously without overloading cognitive capacity.

According to this theory, multimedia materials should be designed in a way that integrates images, text, and audio in a coherent structure. For example, a language lesson may include a video with subtitles and accompanying explanations. Another theoretical framework relevant to multimedia learning is Constructivist Learning Theory. Constructivism suggests that learners actively construct knowledge through interaction and experience. Multimedia environments support this process by allowing students to explore content, solve problems, and participate in collaborative activities.

The Communicative Language Teaching approach also supports the use of multimedia tools. This approach focuses on developing communicative competence rather than memorizing grammatical rules. Multimedia resources provide authentic language input and create opportunities for real-life communication. In addition, Multimodal Learning Theory emphasizes the importance of presenting information through multiple sensory channels. When students receive information through visual, auditory, and kinesthetic modalities, learning becomes more effective and memorable.

These theoretical perspectives demonstrate that multimedia technologies align with modern pedagogical principles and support effective language acquisition.

Types of Multimedia Tools in Foreign Language Teaching

Multimedia technologies used in foreign language classrooms can be divided into several categories depending on their function and educational purpose.

Video Materials: Video is one of the most effective multimedia tools for language learning. Videos provide authentic language input and expose students to natural pronunciation, intonation, and cultural contexts.

Teachers can use:

- films
- TV shows
- educational videos
- interviews
- documentaries
- YouTube educational content

For example, students may watch a short dialogue and answer comprehension questions or analyze the communication strategies used by speakers.

Audio Resources: Audio materials are essential for developing listening skills. Examples include:

- podcasts
- recorded dialogues
- songs
- audiobooks
- pronunciation exercises

Listening to authentic audio helps students become familiar with different accents and speech patterns.

Interactive Presentations: Presentation software such as PowerPoint or Google Slides allows teachers to combine text, images, videos, and animations. Interactive presentations help structure lessons and make explanations clearer.

Teachers can include quizzes, visual vocabulary cards, and grammar explanations in multimedia presentations.

Educational Applications and Online Platforms: Many digital platforms support language learning, including:

- interactive grammar exercises
- vocabulary games
- pronunciation training
- collaborative writing tools

These platforms often provide instant feedback, which helps students identify mistakes and improve their language skills.

Virtual Communication Tools: Modern technologies enable communication with native speakers through video conferencing platforms. Students can participate in:

- online discussions
- virtual exchange programs
- international collaboration projects

Such activities provide authentic communicative practice and increase intercultural awareness.

Practical Examples of Using Multimedia in Lessons

Example 1: Vocabulary Learning Through Video: A teacher introduces new vocabulary related to travel. Students watch a short travel vlog in English and identify new words. After watching, they complete a vocabulary matching exercise and discuss the video content in pairs.

Example 2: Listening Practice with Podcasts: Students listen to a short podcast about environmental issues. They answer comprehension questions and summarize the main ideas.

Example 3: Interactive Grammar Presentation: The teacher explains the Past Simple tense using an interactive presentation with animations and examples. Students then complete digital exercises and receive immediate feedback.

Example 4: Online Role Play: Students participate in a virtual role-play where they simulate ordering food in a restaurant using video conferencing tools.

These activities demonstrate how multimedia technologies can enhance language learning and create dynamic classroom environments.

Conclusion

The use of multimedia tools in foreign language lessons has become an essential component of modern education. The rapid development of digital technologies has significantly transformed traditional teaching methods and created new opportunities for both teachers and learners. Multimedia technologies enrich the learning process by combining various forms of information such as text, audio, video, graphics, and interactive elements. This combination allows teachers to present educational material in a more engaging, accessible, and effective way.

The integration of multimedia resources such as videos, audio recordings, digital platforms, interactive presentations, and online communication tools contributes to the development of the four main language skills: listening, speaking, reading, and writing. Through authentic audio and video materials, students are exposed to real-life language use, natural pronunciation, and cultural contexts. Interactive exercises and digital platforms allow learners to practice language structures, expand vocabulary, and receive immediate feedback, which enhances the overall learning experience.

However, the implementation of multimedia technologies in the classroom is not without challenges. Technical issues, insufficient digital competence among teachers, and the risk of information overload may affect the effectiveness of multimedia learning. Therefore, it is important for educators to carefully select appropriate multimedia resources and integrate them into the teaching process in a pedagogically meaningful way. Continuous teacher training and institutional support are also necessary to ensure the successful use of educational technologies.

In conclusion, multimedia technologies have become a powerful instrument in foreign language teaching. Their effective integration not only improves students' language proficiency but also prepares them for communication in a globalized and technologically advanced world. Therefore, educators should continue exploring innovative ways to incorporate multimedia tools into language instruction in order to create more engaging, flexible, and effective learning environments.

REFERENCES

1. Chapelle, C. (2003). *English Language Learning and Technology*. John Benjamins Publishing.
2. Dörnyei, Z. (2011). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
3. Gilakjani, A. (2012). The significant role of multimedia in motivating EFL learners' interest in English language learning.
4. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Pearson Longman.
5. Mayer, R. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
6. Richards, J., & Rodgers, T. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278721>
ӘОЖ 376.58

ЗАМАНАУИ МЕКТЕПТЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ЕСЕМБЕКОВА АЙЗАДА САБЫРОВНА

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, «7М01801 -
Әлеуметтік педагогика» білім беру бағдарламасының магистранты

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., қауымд. профессор **Ж.Х. КЕНДИРБЕКОВА**
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Мақалада заманауи мектеп жағдайында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі қазіргі қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер мен цифрлық ортаның ықпалы нәтижесінде жасөспірімдер арасында девиантты мінез-құлықтың түрлі формаларының таралуымен байланысты. Мақалада ғылыми әдебиеттер мен нормативтік-құқықтық құжаттарды талдау негізінде девиантты мінез-құлықтың көпфакторлы табиғаты, оның әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық детерминанттары сипатталады. Сондай-ақ превентивті педагогика қағидаттары, мектептегі әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттары мен ұйымдастыру модельдері талданады. Зерттеу нәтижелері девиантты мінез-құлықтың алдын алу және түзету жұмыстарының тиімділігі мектеп, отбасы және қоғам арасындағы өзара ынтымақтастыққа, тұлғалық-бағдарланған және жүйелік тәсілдерді қолдануға байланысты екенін көрсетеді. Қорытындысында білім беру ұйымдарында әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ғылыми негізде ұйымдастыру жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қолдауға, олардың тұлғалық ресурстарын дамытуға және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал ететіні анықталды.

Ключевые слова: девиантты мінез-құлық, жасөспірімдер, әлеуметтік-педагогикалық жұмыс, превентивті педагогика, мектептегі профилактика, әлеуметтік бейімделу, тәрбиелік орта.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-мәдени өзгерістер, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы және жастардың өмірлік кеңістігінің кеңеюі жасөспірімдер арасында девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формаларының пайда болуына және таралуына ықпал етуде. Ғылыми зерттеулерде девиантты мінез-құлық мәселесі әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын күрделі құбылыс ретінде қарастырылады [1]; [2]; [3].

Жасөспірімдік кезең тұлғаның әлеуметтік қалыптасуы мен өзіндік санасының дамуы тұрғысынан ерекше маңызға ие кезең болып табылады. Дәл осы кезеңде тұлғаның құндылықтық бағдарлары, мінез-құлық нормалары және әлеуметтік рөлдері қалыптасады. Сондықтан девиантты мінез-құлықтың алдын алу және оны түзету мәселесі білім беру жүйесінің маңызды педагогикалық міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасында балалар мен жасөспірімдердің құқықтарын қорғау және олардың қауіпсіз дамуына жағдай жасау мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Бұл бағыттағы негізгі құқықтық негіздер Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында [4], «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңында [5], сондай-ақ «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы»

Заңында [6] айқындалған. Аталған құжаттарда білім беру ұйымдарының тәрбиелік қызметін күшейту, балалардың құқықтарын қорғау, олардың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету және құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша кешенді шараларды жүзеге асыру міндеттері белгіленген.

Сонымен қатар жастардың әлеуметтік дамуы мен тәрбиесіне қатысты мәселелер стратегиялық деңгейдегі мемлекеттік құжаттарда да көрініс тапқан. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында [7] қоғамның тұрақты дамуы үшін білім беру жүйесінің тәрбиелік әлеуетін арттыру, жастардың әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру және олардың қауіпсіз ортада дамуын қамтамасыз ету міндеттері қойылған. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі – балалар мен жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтардың алдын алу, олардың тұлғалық және әлеуметтік дамуын қолдау болып табылады.

Халықаралық ұйымдардың зерттеулері де жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың алдын алу мәселесінің өзектілігін көрсетеді. Мәселен, ЮНИСЕФ-тің (UNICEF) балалардың әл-ауқаты мен қауіпсіздігіне арналған зерттеулерінде мектептің балаларды әлеуметтендірудегі және олардың мінез-құлқын қалыптастырудағы маңызды институт екендігі атап көрсетіледі. Мұндай зерттеулер білім беру ұйымдарында профилактикалық және әлеуметтік-педагогикалық жұмысты жүйелі түрде ұйымдастырудың қажеттігін дәлелдейді [8].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде мектептің тәрбиелік әлеуетін тиімді пайдалану, девиантты мінез-құлықтың алдын алу бойынша әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың ғылыми негіздерін айқындау және оны жүйелі ұйымдастыру қажеттілігі атап көрсетіледі. Алайда зерттеулерде профилактикалық және түзету жұмыстарының әдіснамалық негіздері әртүрлі түсіндіріледі және олардың тиімділігін бағалаудың бірыңғай тәсілдері жеткілікті деңгейде қалыптаспаған [2]; [9].

Осыған байланысты заманауи мектеп жағдайында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін ғылыми тұрғыдан талдау ерекше өзектілікке ие.

Мақала мақсаты – заманауи мектеп жағдайында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың теориялық және әдіснамалық негіздерін талдау, оның мазмұнын, принциптерін және негізгі бағыттарын ғылыми әдебиеттер мен нормативтік-құқықтық құжаттар негізінде жүйелеу.

Зерттеу нәтижелері

Ғылыми зерттеулер девиантты мінез-құлықтың көпфакторлы табиғатын көрсетеді. Бұл құбылыстың қалыптасуына әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, отбасылық-демографиялық, психологиялық-педагогикалық және медико-биологиялық факторлар әсер етеді. Аталған факторлар өзара байланыста әрекет ете отырып, жасөспірім тұлғасының әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін күрделі детерминанттар жүйесін құрайды [10]. Девиантты мінез-құлықты түсіндіруде қазіргі ғылыми көзқарастар бұл құбылысты тек жеке тұлғаның мінез-құлық ерекшелігі ретінде емес, сонымен қатар әлеуметтік ортаның, тәрбиелік ықпалдың және тұлғалық даму процесінің өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырады. Осы тұрғыдан алғанда, жасөспірімнің мінез-құлқындағы ауытқуларды түсіндіруде әлеуметтік орта, білім беру кеңістігі және тұлғаның ішкі психологиялық ресурстарының өзара байланысын ескеру ерекше маңызды.

Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар ретінде мектеп ортасына бейімделу қиындықтары, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі, төмен өзін-өзі бағалау, эмоционалды тұрақсыздық және қоршаған ортамен қақтығыстар көрсетіледі. Сонымен қатар отбасы құрылымының өзгеруі, ата-ана бақылауының әлсіреуі және әлеуметтік-мәдени дәстүрлердің үзілуі де жасөспірімдердің мінез-құлқына әсер ететін маңызды әлеуметтік факторлар ретінде қарастырылады [1]; [3]; [10]. Мұндай жағдайларда жасөспірімдердің әлеуметтік нормаларды қабылдауы мен қоғам талаптарына бейімделу процесі күрделене түседі. Нәтижесінде тұлғаның құндылықтық

бағдарларының тұрақсыздығы, әлеуметтік жауапкершілік деңгейінің төмендеуі және мінез-құлықтағы деструктивті тенденциялардың күшеюі байқалуы мүмкін.

Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында жасөспірімдердің әлеуметтену процесі жаңа ерекшеліктерге ие болып отыр. Әлеуметтік желілер мен интернет кеңістігінің ықпалы моральдық нормалардың көмескіленуіне, тұлғалық идентификацияның күрделенуіне және мінез-құлық үлгілерінің өзгеруіне алып келуі мүмкін. Осыған байланысты педагогтардың жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайларда пайда болатын девиация түрлерін дер кезінде анықтау және олардың алдын алу бойынша кәсіби құзыреттілігін дамыту ерекше маңызды болып табылады [11].

Сонымен қатар цифрлық ортада қалыптасатын әлеуметтік өзара әрекет формалары жасөспірімдердің құндылықтық бағдарларына, мінез-құлық нормаларына және әлеуметтік тәжірибесіне айтарлықтай ықпал етеді. Интернет кеңістігіндегі бақылаусыз ақпарат ағыны, виртуалды қарым-қатынастың басымдығы және әлеуметтік желілердегі деструктивті контенттің таралуы жасөспірімдердің психоэмоционалдық жағдайына және олардың әлеуметтік мінез-құлқына әсер етуі мүмкін. Мұндай жағдайда мектеп тек білім беру мекемесі ғана емес, сонымен қатар жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін маңызды тәрбиелік орта ретінде қарастырылады.

Осыған байланысты білім беру ұйымдарында девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ғылыми негізде ұйымдастыру, жасөспірімдердің тұлғалық және әлеуметтік ресурстарын дамыту, сондай-ақ олардың қоғам нормаларын саналы түрде қабылдауына жағдай жасау қазіргі педагогикалық ғылым мен практиканың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Девиантты мінез-құлықтың алдын алу мен түзету мәселелерін қарастыратын зерттеулерде превентивті педагогика бағыты ерекше орын алады. Бұл бағыт жасөспірім тұлғасының ішкі ресурстарын дамыту арқылы девиациялардың ерте кезеңде алдын алуға бағытталған. Превентивті педагогиканың негізгі қағидаттарына жүйелілік, кешенділік, тұлғалық-бағдарланған тәсіл, әлеуметтік ортаның тәрбиелік әлеуетін пайдалану және ерте профилактикаға басымдық беру жатады [12]; [2]. Бұл тұрғыда профилактикалық жұмыс тек девиантты мінез-құлықтың салдарларын жоюға бағытталған шаралармен шектелмей, тұлғаның әлеуметтік және психологиялық тұрақтылығын қалыптастыруға, оның өмірлік құндылықтарын дамытуға және әлеуметтік бейімделу мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталуы тиіс. Осылайша превентивті педагогика жасөспірімдердің тұлғалық дамуына қолайлы жағдай жасау арқылы олардың мінез-құлқындағы ауытқулардың пайда болуын ерте кезеңде болдырмауға мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерде профилактикалық жұмыстың бірнеше бағыттары сипатталады. Клиникалық бағыт психикалық даму ерекшеліктерін ескеруге негізделсе, педагогикалық бағыт тәрбиелік ықпалдың кемшіліктерін толықтыруға бағытталады. Психологиялық бағыт тұлғаның ішкі деформацияларын түзетуге бағытталса, әлеуметтік-психологиялық бағыт жасөспірімдердің әлеуметтік рөлдерді меңгеруіне және коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді [9]; [10]. Аталған бағыттардың өзара үйлесімді жүзеге асырылуы девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған кешенді профилактикалық жүйені қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл жүйеде білім беру ұйымдары, отбасы және әлеуметтік институттардың өзара әрекеттестігі маңызды рөл атқарады.

Заманауи білім беру жүйесінде мектеп жасөспірімдердің әлеуметтенуінің негізгі институттарының бірі болып қала береді. Мектеп тек білім беретін ұйым ғана емес, сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік қалыптасуына, құндылықтық бағдарларының қалыптасуына және мінез-құлық мәдениетінің дамуына ықпал ететін маңызды тәрбиелік орта болып табылады. Сондықтан девиантты мінез-құлықтың алдын алу бойынша әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың негізгі мақсаттары ретінде жасөспірімдердің нормативтік мінез-құлыққа бағытталған құндылықтық мотивациясын қалыптастыру, олардың әлеуметтік-құқықтық құзыреттілігін дамыту және әлеуметтік байланыстарын нығайту қарастырылады [13]; [14];

[15]. Сонымен қатар мұндай жұмыс жасөспірімдердің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға, олардың қоғамдағы өз орнын саналы түрде түсінуіне және әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталуы тиіс.

Әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың әдіснамалық негіздері гуманистік педагогика қағидаттарына сүйенеді. Бұл тұрғыда педагог пен оқушы арасындағы өзара әрекеттестіктің гуманизациясы, тұлғалық-бағдарланған тәсіл, диалог пен ынтымақтастық, сенімге негізделген қарым-қатынас және жасөспірімнің субъектілік позициясын дамыту маңызды болып табылады [16]; [14]. Сонымен қатар профилактикалық жұмыстың жүйелілігі мен сабақтастығын қамтамасыз ету, оның нәтижелерін тұрақты мониторинг арқылы бағалау қажеттілігі де атап көрсетіледі [17]. Мұндай әдіснамалық негіздерге сүйенген әлеуметтік-педагогикалық жұмыс жасөспірімдердің тұлғалық әлеуетін ашуға, олардың әлеуметтік бейімделуін қолдауға және қоғам нормаларын саналы түрде қабылдауына ықпал етеді.

Осыған байланысты заманауи мектеп жағдайында девиантты мінез-құлықтың алдын алу мен түзету жұмыстары кешенді сипатта ұйымдастырылуы тиіс. Бұл жұмыс педагогтар, психологтар, әлеуметтік педагогтар, ата-аналар және басқа да әлеуметтік институттардың өзара ынтымақтастығына негізделген жағдайда ғана тиімді жүзеге асады. Мұндай интеграциялық тәсіл жасөспірімдердің тұлғалық дамуына қолайлы әлеуметтік-педагогикалық орта қалыптастыруға және олардың девиантты мінез-құлқының алдын алуға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулерде мектептегі әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың әртүрлі модельдері ұсынылады. Солардың бірі – мектептің психологиялық қызметі, әлеуметтік педагог, педагогикалық ұжым және ата-аналар қауымдастығы арасындағы өзара әрекетке негізделген интеграциялық модель. Бұл модель психодиагностика жүргізуді, тәуекел топтарын анықтауды және жеке сүйемелдеу бағдарламаларын әзірлеуді қамтиды [13]; [17]. Интеграциялық модельдің негізгі ерекшелігі – білім беру ұйымындағы әртүрлі мамандардың қызметін үйлестіру арқылы жасөспірімдердің әлеуметтік және психологиялық мәселелерін кешенді түрде шешуге бағытталуы. Мұндай модельді жүзеге асыру барысында педагогикалық ұжым, психологтар мен әлеуметтік педагогтар жасөспірімдердің тұлғалық даму ерекшеліктерін ескеріп, профилактикалық және түзету жұмыстарының біртұтас жүйесін қалыптастырады. Сонымен қатар ата-аналар қауымдастығымен жүйелі өзара әрекеттестікті ұйымдастыру жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қолдауға және олардың мінез-құлқындағы ауытқулардың алдын алуға ықпал етеді.

Практикалық тұрғыдан алғанда әлеуметтік-педагогикалық жұмыста әлеуметтік-психологиялық тренингтер, ойын технологиялары, спорттық-сауықтыру іс-шаралары, агрессивті мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламалар және мектеп пен қоғам арасындағы серіктестік негізіндегі тәрбиелік жобалар тиімді құралдар ретінде қарастырылады [9]; [18]; [15]. Аталған технологиялар жасөспірімдердің коммуникативтік дағдыларын дамытуға, олардың өзін-өзі бағалау деңгейін қалыптастыруға және әлеуметтік нормаларды саналы түрде қабылдауына ықпал етеді. Сонымен қатар мұндай жұмыс түрлері жасөспірімдердің эмоционалдық тұрақтылығын арттыруға, әлеуметтік белсенділігін дамытуға және олардың қоғамдағы әлеуметтік рөлдерін тиімді меңгеруіне мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың нәтижелілігі педагогтардың кәсіби даярлық деңгейімен тығыз байланысты. Зерттеулер педагогтардың девиантты мінез-құлықты диагностикалау, алдын алу және түзету әдістерін меңгеруі, сондай-ақ эмпатиялық және рефлексивтік кәсіби позицияны ұстануы маңызды екенін көрсетеді [13]; [11]; [16]. Педагогтардың кәсіби құзыреттілігі тек теориялық біліммен шектелмей, жасөспірімдердің тұлғалық ерекшеліктерін түсіну, олармен тиімді қарым-қатынас орнату және олардың әлеуметтік бейімделуіне қолайлы жағдай жасау қабілетін де қамтиды. Осыған байланысты білім беру жүйесінде педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыру, профилактикалық жұмыстың заманауи әдістерін меңгеру және әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу тәжірибесін жетілдіру маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

Сонымен қатар білім беру ұйымдарында ғылыми-әдістемелік қолдау жүйесін дамыту, педагогикалық тәжірибеде тиімді профилактикалық бағдарламаларды енгізу және олардың нәтижелілігін жүйелі түрде бағалау қажеттілігі де атап көрсетіледі. Мұндай шаралар мектептің тәрбиелік әлеуетін күшейтуге, жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуге және олардың девиантты мінез-құлқының алдын алуға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Жүргізілген теориялық талдау девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастыру мәселесінің күрделі және көпқырлы екенін көрсетеді. Девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық факторлардың кешені әсер етеді, сондықтан оның алдын алу және түзету жұмыстары да жүйелі және кешенді сипатта болуы тиіс. Девиантты мінез-құлықты зерттеу нәтижелері жасөспірім тұлғасының дамуы әлеуметтік ортаның ықпалымен, тәрбиелік әсерлермен және жеке психологиялық ерекшеліктерімен тығыз байланысты екенін дәлелдейді. Осыған байланысты білім беру жүйесінде девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастыру ғылыми негізделген және мақсатты түрде жүзеге асырылуы қажет.

Заманауи мектеп жағдайында әлеуметтік-педагогикалық жұмысты ұйымдастыру тұлғалық-бағдарланған, гуманистік және жүйелік тәсілдерге негізделуі қажет. Мұндай тәсілдер жасөспірімдердің жеке ерекшеліктерін ескеруге, олардың әлеуметтік белсенділігін арттыруға және тұлғалық дамуына қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар тиімді әлеуметтік-педагогикалық жұмыс мектеп, отбасы және қоғам арасындағы өзара ынтымақтастықты нығайтуға, жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қолдауға және олардың тұлғалық ресурстарын дамытуға бағытталуы тиіс. Бұл үдерісте педагогтар, психологтар, әлеуметтік педагогтар және ата-аналар арасындағы үйлесімді өзара әрекеттестік ерекше маңызға ие.

Сонымен қатар ғылыми әдебиеттерде профилактикалық бағдарламалардың фрагментарлығы, әдіснамалық негіздердің әркелкі түсіндірілуі және олардың тиімділігін бағалаудың бірыңғай критерийлерінің жеткіліксіздігі сияқты мәселелер сақталып отыр. Мұндай жағдай девиантты мінез-құлықтың алдын алу және түзету жұмыстарының тиімділігін төмендетуі мүмкін. Сондықтан білім беру ұйымдарында жүзеге асырылатын әлеуметтік-педагогикалық жұмыстардың мазмұнын ғылыми негізде жүйелеу, олардың нәтижелілігін бағалаудың нақты көрсеткіштерін анықтау және профилактикалық бағдарламалардың тиімді модельдерін әзірлеу маңызды ғылыми және практикалық міндеттердің бірі болып табылады.

Осылайша, заманауи мектеп жағдайында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық жұмысты тиімді ұйымдастыру білім беру жүйесінің тәрбиелік әлеуетін арттыруға, жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуге және олардың тұлғалық дамуына қолайлы жағдай жасауға ықпал етеді. Мұндай жұмыстарды ғылыми негізде ұйымдастыру қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты сақтауға, жас ұрпақтың жауапты азаматтық позициясын қалыптастыруға және тұлғаның үйлесімді дамуына маңызды үлес қосады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ:

1. Gogiberidze G., Skrynnik O. Prevention of deviant behavior among adolescents in the educational environment // *Education and Science*. – 2020. – № 22(4). – P. 112-130.
2. Gorkovaya I. A. Prevention of deviant behavior of adolescents in the educational environment // *Psychological Science and Education*. – 2020. – Vol. 25. – P. 45-56.
3. Lopukha T. L., Lopukha A. D. Social and pedagogical prevention of deviant behavior of adolescents // *Pedagogical Education in Russia*. – 2020. – № 6. – P. 90-98.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007. – 35 б.

5. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы: Қазақстан Республикасының Заңы. – Астана, 2002. – 77 б.
6. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы : Қазақстан Республикасының Заңы. – Астана, 2004. – 4 б.
7. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары : Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. – Астана, 2024. – 110 б.
8. UNICEF. The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health. – New York : UNICEF, 2021.
9. Makhrina E. A., Dzheredzha V. V. Prevention of aggressive behavior in adolescents in the educational environment // Psychological Science and Education. – 2021. – Vol. 26. – P. 88-97.
10. Шахов В., Шахов В., Ковзун Д. Дослідження соціально-психологічних передумов виникнення девіантної поведінки в осіб підліткового віку // Scientific Issues of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Section: Pedagogics and Psychology. – 2025. – С. 86-91. – DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-86-91>
11. Dvoynikova E. Methodology for detecting adolescent deviations in polisocial reality: professional training of future teachers // Izvestiya of the Samara Science Centre of the Russian Academy of Sciences. Social, Humanitarian, Medicobiological Sciences. – 2024. – Vol. 26. – № 96. – P. 12-19. – DOI: <https://doi.org/10.37313/2413-9645-2024-26-96-12-19>
12. Filipenko E. Preventive pedagogy in the context of adolescent deviant behaviour prevention // Vestnik of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. – 2025. – № 2. – P. 239-247. – DOI: <https://doi.org/10.35750/2071-8284-2025-2-239-247>
13. Dibirov M. Psycho-pedagogical conditions of formation by teacher a positive value-oriented motivation of deviant teenagers' behavior in educational organization // Pedagogical Journal. – 2018. – Vol. 12. – P. 54-58. – DOI: <https://doi.org/10.31161/1995-0659-2018-12-1-54-58>
14. Teslenko A., Kolyvanova L. System of psychological and pedagogical support of youth work and prevention of deviant behavior of students (experience of Kazakhstan) // Izvestiya of the Samara Science Centre of the Russian Academy of Sciences. Social, Humanitarian, Medicobiological Sciences. – 2025. – Vol. 27. – № 102. – P. 70-78. – DOI: <https://doi.org/10.37313/2413-9645-2025-27-102-70-78>
15. Jabbarova K. Opportunities of the pedagogical quartet in the prevention of deviant behavior, taking into account the pedagogical and psychological characteristics of senior students // Pedagogical Education: Theory and Practice. – 2021. – № 16(45). – P. 93-109. – DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2021-16\(45\)-93-109](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2021-16(45)-93-109)
16. Bondarenko S., Golubova V., Lyubimova L. Organization of psychological support of personality in the conditions of modern education as a theoretical and applied problem // Pedagogical Review. – 2019. – № 4. – P. 67-76. – DOI: <https://doi.org/10.23951/2307-6127-2019-4-67-76>
17. Kuznetsova A., Egorova L., Lokhmatova I. Algorithms for providing psychological and pedagogical assistance and support to students of educational organizations in Moscow // Bulletin of Practical Psychology of Education. – 2025. – Vol. 22. – № 2. – DOI: <https://doi.org/10.17759/bppe.2025220202>
18. Staroverova M., Kolokolnikova Z., Kolesnikova T. Social and educational remediation of deviant behavior in adolescent school students through business games // The Herzen University Conference on Psychology in Education. – 2023. – DOI: <https://doi.org/10.33910/herzenpsyconf-2023-6-67>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278837>
УДК 378.1:796

СПОРТИВНЫЙ И КОРПОРАТИВНЫЙ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СТУДЕНЧЕСКОГО СПОРТА

МОРОЗОВ АРТЁМ АЛЕКСАНДРОВИЧ

Старший преподаватель высшей школы искусства и спорта, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана
г.Павлодар, Казахстан

АНТИХОВИЧ ЖАННА СТАНИСЛАВОВНА

Старший преподаватель высшей школы искусства и спорта, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана
г.Павлодар, Казахстан

ОКАТЕНКО КСЕНИЯ ВАЛЕРЬЕВНА

Старший преподаватель высшей школы искусства и спорта, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана
г.Павлодар, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются спортивные и корпоративные аспекты развития студенческого спорта в Павлодарском регионе. Анализируются основные проблемы его развития, включая недостаточную нормативно-правовую базу, слабое финансирование и материально-техническое обеспечение. Подчеркивается роль студенческого спорта в формировании здорового образа жизни, развитии корпоративной культуры, профилактике асоциальных явлений среди молодежи и повышении престижа высших учебных заведений. Сделан вывод о необходимости совершенствования системы поддержки и популяризации студенческого спорта.

Ключевые слова: физическое воспитание; студенческий спорт; высшее учебное образование; студенческие клубы, лиги; спортивные соревнования.

Современный этап развития студенческого спортивного движения в Павлодарском регионе характеризуется появлением новых задач физического воспитания в высшей школе, направленных не только на развитие физических способностей студентов, но и стимулирование их интереса к занятиям физической культурой и спортом, формирование ценностей здорового образа жизни, реализацию задач по профилактике социально-негативных явлений в молодежной среде.

Однако нельзя не отметить существование объективных проблем, не позволяющих в настоящий момент студенческому спортивному движению стать фундаментом в формировании здорового образа жизни молодежи и развитии казахстанского спорта: несовершенство нормативно-правовой законодательной базы развития студенческого спорта, включая вопросы его планомерного бюджетного финансирования, статуса и деятельности спортивных клубов; неопределенность статуса студенческого спортивного движения в системе отношений с региональными органами исполнительной власти в области образования и спорта, отсутствие четкого регламентирования вышеназванных отношений; слабая мотивация административных органов в развитии студенческого спорта, деятельности спортивных клубов и участия студентов в соревнованиях; недостаточный уровень обеспеченности инвентарём и оборудованием занятий по физическому воспитанию и спортом в учебных заведениях высшего профессионального образования, низкая заинтересованность

и ответственность большинства региональных спортивных федераций по развитию студенческого спорта.

Необходимо в ближайшее время принять меры, направленные на решение следующих задач: создание нормативно-правовой базы развития студенческого спорта; определение принципов и мер государственной поддержки студенческого спорта, его статуса и места в физкультурно-спортивном движении; укрепление материально-технической базы учреждений высшего и среднего профессионального образования; создание оптимальных финансово-экономических условий развития студенческого спорта.

Развитие студенческого спорта способно если не полностью решить перечисленные проблемы, то, по крайней мере, серьезно их минимизировать. Формирование на базе университетской инфраструктуры комфортной среды для активных занятий спортом с возможностью достижения серьезных результатов, сопоставимых с показателями профессионального спорта, позволяет: выявлять спортивные таланты на более поздних возрастных стадиях либо развивать до соответствующего профессиональному уровню подготовки спортсмена-любителя, не сумевшего к 17-18 годам укрепиться в профессиональных командах (в перспективе система подготовки спортсменов-студентов может быть приближена к американской модели ежегодного драфта лучших выпускников профессиональными командами; продлевать как минимум на 5-6 лет спортивную карьеру молодых людей, стремящихся совмещать ее с приобретением образования, профессии, социальных навыков; безболезненно социально адаптировать спортсменов высокого уровня, прошедших этап студенческого спорта, после окончания их профессиональной спортивной карьеры; повышать популярность спорта и здорового образа жизни за счет постоянного пребывания спортсменов-студентов в общей среде.

Помимо спортивной составляющей перспективности развития спорта существует мощная и гораздо более важная социальная составляющая, в пользу чего могут быть предложены следующие соображения.

Массовый, в частности, студенческий спорт является мощным фактором сплочения, физического и духовного оздоровления нации, сохранения ее в адекватном социальном тоне. Понимание этого особенно важно сейчас. С одной стороны, страна во многом пережила последствия шокового периода тотальной физической и нравственной деградации; социально адаптированная часть населения оказалась в известной степени пресыщена потреблением суррогатов удовольствий и эмоциональных симуляторов; становится модным и престижным быть не только богатым и успешным, но и физически развитым, адекватным, порядочным и предсказуемым человеком; корпоративная модель мышления и поведения в этой среде населения начинает преобладать над анархистско-нигилистической. Отмеченные процессы касаются и молодежи, в первую очередь – наиболее «продвинутой» ее части – студенческой. Развитие студенческого спорта способно подхватить и дополнительно стимулировать этот в высшей степени благоприятный для государства и для нации тренд.

С другой стороны, последствия провала в физическом и идеологическом воспитании, экономического и социального кризисов продолжают оставаться слишком существенными и очевидными. Они проявляются как в продолжающейся маргинализации части молодежной среды, так и в широком распространении потребительско-иждивенческих настроений в сегменте социально адаптированной молодежи. Достоянием современного казахстанского общества по-прежнему (и с течением времени, в постоянно обновляющихся формах и аспектах) остаются широко распространенная бытовая и корыстная преступность, алкоголизация и наркомания, дисгармоничное сексуальное поведение, грубость, нетерпимость, агрессия и экстремизм по отношению к окружающим. Крайне негативным общественным фактором сегодня является уход огромных масс населения в виртуальное Интернет-пространство, сопровождающееся пассивностью в реальной жизни. К сожалению, и этот набор современных негативных социальных явлений характерен для молодежной среды; весьма сильно страдают от него и ВУЗы, далее самые благополучные и престижные.

Систематические занятия спортом, корпоративная поддержка студенческих коллективов способны становиться серьезной альтернативой асоциальному и социально апатичному поведению в молодежной среде; той альтернативой, без которой невозможна более или менее эффективная деятельность государства по минимизации вредных общественных явлений и процессов.

Период пребывания молодого человека в ВУЗе и фактически последний промежуток времени, в течение которого его можно если не воспитать, то по крайней мере сориентировать на определенные жизненные ценности. Именно в это время во многом формируются будущая этика социального поведения молодого человека, методы достижения жизненных целей, круг друзей, представления о нематериальных благах, заслуживающих сохранения внимания и течение всей жизни. Если мы рассматриваем корпоративную модель поведения, предполагающую не унифицированные, но общие жизненные ценности, патриотизм, порядочность, прозрачность и предсказуемость поведения, уважение к понятию общего блага и коллектива, в качестве желательной и приоритетной для современного казахстанского общества, то должны согласиться и с тем, что студенческая среда является тем стартовым полигоном, на котором все перечисленные качества формируются в основном на всю жизнь. С самого начала существования европейских университетов корпоративный дух, корпоративное братство стали их неизменными атрибутами. В США корпорации университетов, колледжей и даже средних школ наряду со скаутскими, иными общественными и приходскими протестантскими организациями давно стали выполнять роль социальных фильтров, прохождение которых в более или менее, типовом унифицированном варианте свидетельствует обществу об адекватности гражданина, его приверженности общегражданским ценностям. Даже если отказаться от такого понимания роли студенческой корпорации, корпоративный стиль поведения, безусловно, является благоприятной средой для развития и реализации профессиональных качеств человека и исполнения им его общественной миссии, важной предпосылкой для будущей успешной социализации человека, свидетельствующей в пользу престижа оконченного им ВУЗа. Студенческий спорт издавна выступает одним из наиболее важных элементов корпоративного воспитания; не случайно и традиционное для западных ВУЗов культивирование «университетских» видов спорта, таких как гандбол, баскетбол, волейбол, футбол наилучшим образом развивающих коллективизм и чувство товарищества, а также способных привлекать широкий интерес и активную коллективную поддержку всей корпорацией

Таким образом, в корпоративном аспекте развитие студенческого спорта способно активно содействовать вытеснению из студенческой среды негативных асоциальных явлений, укреплению в молодых людях корпоративного духа, организованности, чувства ответственности за результат, общественной толерантности и патриотизма. Приобретение таких качеств выпускниками ВУЗов незамедлительно скажется на их востребованности работодателями и, соответственно, на конкурентоспособности учебного заведения. Невозможно преувеличить значение этого процесса для общего состояния социальной среды, благополучия и стабильности государства и общества.

С учетом предложенных замечаний, а также не пренебрегая основными особенностями современной молодежной культуры, корпоративная составляющая студенческого спорта должна предусматривать следующие элементы:

Обязательное сопровождение собственно спортивной составляющей PR - программой, направленной на всемерное повышение интереса в молодежной среде к процессам, происходящим в студенческом спорте.

Качественное информационное сопровождение соревновательной и вообще спортивной составляющей; детальное освещение соревнований как серьезного и заслуживающего всеобщего внимания события с использованием возможностей Интернет-ресурсов, университетских, региональных и республиканских, как спортивных, так общественно-политических СМИ; привлечение внимания республиканских спортивных каналов к

кульминационным событиям студенческого сезона. Для решения данной задачи целесообразно заключение партнерских соглашений с несколькими электронными и печатными СМИ.

Создание и поддержание на должном уровне за счет периодических публикаций в электронных и печатных СМИ героического ореола вокруг членов университетских команд, защищающих честь ВУЗа, региона, Республики.

Демонстрация постоянного внимания к студенческому спорту со стороны спортивных топ-менеджеров, профессиональных клубов и спортсменов, выдающихся ветеранов спорта. Это внимание должно быть обеспечено регулярными мастер-классами для спортсменов-студентов с участием ветеранов и действующих лучших игроков, заметным для ВУЗов скаутингом, демонстрацией прямой зависимости между спортивными результатами и уровнем выступлений; выставочными играми; уважительными и заинтересованными комментариями событий, происходящих в студенческом спорте, исходящими от известных спортсменов и специалистов.

Использование ярких, современных, технологичных, востребованных молодежной средой инструментов популяризации студенческого спорта: интернет-сайты университетских команд; виртуальное общение участников соревнований и болельщиков; поддержка обсуждения событий в сфере студенческого спорта в блогах и на форумах; синхронизированные с календарем соревнований компьютерные игры и викторины, флэш-мобы, студенческие вечеринки, конкурсы; рекламно-сувенирная продукция и пр. Весьма желательно вовлечение в процесс популяризации студенческого спорта «локомотивов» - популярных в молодежной среде представителей шоу-бизнеса, профессионального спорта, бизнеса, в оправданном объеме - политиков. Как вариант может быть рассмотрено привлечение для участия в осуществлении PR-программ на постоянной основе кого-либо из узнаваемых в молодежной среде артистов в качестве шоумена проекта.

Однако с учетом современных трендов в развитии молодежной культуры и общества в целом, не вызывает каких либо сомнений то обстоятельству что в самое ближайшее время наличие в распоряжении ВУЗа развитой материальной базы и инфраструктуры для занятий спортом, сформировавшейся корпоративной среды, станет одним из факторов, определяющих наряду с качеством предоставляемых образовательных услуг, одним из основных показателей, формирующих престиж и традиции ВУЗа, как это давно происходит во всем мире.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19278932>
УДК 376.1

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КАДРЛАРДЫ ӘРТҮРЛІ ЕЛДЕРДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІ

СЕРИКБАЕВА АСЕМ БАЛТАБЕКОВНА

«Жоғары математика» кафедрасының аға оқытушысы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан, г. Астана

Аңдатпа: Мақалада инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға педагогикалық кадрларды даярлау бойынша халықаралық тәжірибе қарастырылады, сондай-ақ жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде қолданылатын инновациялық әдістемелер мен тәсілдер талданады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен жұмыс істеуге педагогтардың кәсіби даярлығын қалыптастыруға бағытталған құзыреттілікке негізделген, пәнаралық және практикаға бағдарланған тәсілдерге ерекше назар аударылады.

Кілтті сөздер; инклюзивті білім беру, педагогикалық кадрлар, халықаралық тәжірибе, инновациялық әдістемелер, педагогтарды кәсіби даярлау.

Annotation: The article examines international experience in preparing teaching staff for the implementation of inclusive education and analyzes innovative methods and approaches used in the system of higher pedagogical education. Special attention is paid to competency-based, interdisciplinary, and practice-oriented approaches aimed at developing teachers' professional readiness to work with learners with special educational needs.

Keywords: inclusive education, teaching staff, international experience, innovative methodologies, professional training of teachers

Заманауи әлемдегі инклюзивті білім беру – білім беру саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Ол барлық оқушылардың, олардың даму ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктеріне қарамастан, сапалы оқытуға тең қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. Тиісті құзыреттері, білімдері мен практикалық дағдылары бар педагогтарды сапалы даярлаусыз инклюзивті тәжірибелерді тиімді енгізу мүмкін емес.

Халықаралық педагогикалық ғылымда мұғалімдерді инклюзивті білім беруге даярлау құндылық бағдарларын, кәсіби білімдерін және практикалық дағдыларын қалыптастыруды қамтитын көпкомпонентті процесс ретінде қарастырылады. Ғалымдар педагогтың инклюзивті құзыреттілігі арнайы педагогикадан кеңірек екенін және психологиялық-педагогикалық, әдістемелік және коммуникативтік құзыреттіліктерді біріктіруді талап ететінін атап өтеді.

Заманауи зерттеулер көрсеткендей, педагогтарды даярлау бағдарламаларына инклюзивті компоненттерді енгізу олардың гетерогенді ортада жұмыс істеуге дайындығын арттырады. Яғни, бұл оқушылардың когнитивті, психофизиологиялық, әлеуметтік, мәдени және білім беру сипаттамалары бойынша әртүрлілігі бар, педагогикалық тәсілдер мен оқыту әдістерін бейімдеуді талап ететін оқыту жағдайларының жиынтығы. Бірқатар елдердегі бағдарламаларды талдау инклюзия бойынша мазмұнды, практикалық тағылымдамаларды және тәлімгерлікті жүйелі интеграциялау болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттыратынын көрсетеді.

Халықаралық зерттеулердің жүйелі талдаулары көрсеткендей, мұғалімнің инклюзивті оқытуға дайындығы мынадай құрамдас бөліктерден тұрады:

- инклюзияға оң көзқарас және білім алушылардың әртүрлілігін қабылдау;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың даму ерекшеліктерін білу;
- оқытудың сараланған және әмбебап дизайн әдістерін меңгеру оқытудың сараланған және әмбебап дизайн әдістерін меңгеру;

- психологтармен, дефектологтармен және ата-аналармен кәсіби өзара әрекеттесу қабілеті.

Мұғалімдерді инклюзияға дайындаудың негізгі элементтері:

- инклюзивті педагогика, диагностика және оқытуды бейімдеу бойынша теориялық модульдер;

- инклюзивті сыныптардағы практикалық педагогикалық тәжірибе;

- оқытудың әмбебап дизайн (UDL) принциптерін енгізу;

- тұрақты кәсіби даму және супервизия – бұл маманның кәсіби қызметін талдауға, түсінуге және жақсартуға бағытталған, тәжірибелі әріптесінің (супервизордың) басшылығымен жүзеге асырылатын кәсіби сүйемелдеу және қолдау нысаны, және ол мыналарды қамтиды: нақты педагогикалық жағдайларды (кейс-стадилерді) талқылау, оқушылармен жұмыс істеудегі қиындықтарды талдау, тиімді шешімдерді бірлесіп іздеу, рефлексияны және кәсіби өзіндік сананы дамыту, кәсіби шаршаудың алдын алу.

Осы бағыттағы халықаралық зерттеулер мен негізгі тұжырымдарды қарастырайық:

1. Тапшылықтар және табысты дайындық тәжірибелері.

Шетелдік зерттеулерді қарастырғанда, болашақ мұғалімдерді дайындау кезінде инклюзияға қатысты білімі мен тәжірибелік дағдыларында жиі олқылықтар кездесетіні байқалады. Дегенмен зерттеушілер оқытушыларды инклюзивті оқу ортасына дайындаудың сәтті тәжірибесі ретінде қызметтік оқыту мен эксперименттік тәжірибені қосудың маңыздылығын атап көрсетеді.

2. Болашақ мұғалімдердің инклюзияға көзқарасы.

Даярлау бағдарламаларының құрылымы мұғалімдердің инклюзияға деген қарым-қатынасын қалыптастыруға әсер етеді: курстардың ұзақтығы мен мазмұнды ұсыну тәсілдері болашақ педагогтердің әртүрлі қажеттіліктері бар білім алушылармен практикалық жұмысқа қаншалықты дайын екенін анықтайды.

3. Әмбебап оқыту дизайнының (UDL) рөлі.

Зерттеулер оқытудың әмбебап дизайнын (Universal Design for Learning, UDL) болашақ педагогтерге оқушылардың әртүрлі қажеттіліктерін сабақ жоспарлау және өткізу кезінде ескеруге көмектесетін *негізгі модель* ретіндегі рөлін атап көрсетеді. Мұндай әдістемелер оқытушылардың өзін-өзі тиімді сезінуін және өзін-өзі бағалауын қолдауда ерекше тиімді, яғни оқытуды жобалауға деген көзқарас, мұнда оқу материалдары, әдістері және бағалау нысандары бастапқыда барлық білім алушылар үшін, олардың мүмкіндіктеріне, қажеттіліктеріне және ерекшеліктеріне қарамастан, қолжетімді және тиімді болатындай етіп әзірленеді. Басқаша айтқанда, студенттерді бір оқу моделіне бейімдемей, оқуды оқушылардың әртүрлілігіне қарай құру керек.

UDL негізгі принциптері:

- *Ақпаратты ұсынудың көптеген тәсілдері* - мәтін, аудио, видео, схемалар, мысалдар.

- *Қатысудың көптеген тәсілдері* - мотивация, тапсырмаларды таңдау, оқушылардың қызығушылықтарымен байланыс.

- *Көптеген жеткізу және бағалау жолдары* - ауызша жауаптар, жобалар, тесттер, презентациялар.

4. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Педагогтардың инклюзивті құзыреттілігін жетілдіру мақсатында біліктілікті арттыру бағдарламаларында қазіргі заманғы технологиялар, соның ішінде АКТ (ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) пайдаланылады. Бұл нақты уақыттағы білім беру стратегияларын бейімдеу үшін тиісті ақпарат пен құралдарға қол жетімділікті кеңейтеді.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, педагогтарды даярлау тиімділігінің негізгі факторы теория мен практиканың тығыз байланысы болып табылады. Инклюзивті педагогикалық практика, тәлімгерлік, кәсіби тәжірибе рефлексиясы және халықаралық білім беру жобаларына қатысу болашақ педагогтің тұрақты кәсіби ұстанымын қалыптастыруға ықпал етеді. [1]

Еуропа, Солтүстік Америка және Азия-Тынық мұхиты елдерінде педагогтарды инклюзивті білім беруге дайындау жүйелі және пәнаралық сипатқа ие.

Практикалық іске асырудың кейбір мысалдарын қарастырайық:

– Финляндияда мұғалімдерді даярлау барысында арнайы және инклюзивті педагогика құрамдастары жеке инженерлік пән ретінде емес, жалпы даярлау бағдарламасының ажырамас бөлігі ретінде енгізілген. Барлық болашақ педагогтар ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды оқытуды бейімдеу және қолдау бойынша білім мен дағдыларды алады, бұл елдегі білім беру теңдігінің құндылығын көрсетеді. Сонымен қатар, финдік тәсіл ерте диагностикаға және білім алушыларды қолдаудың көп деңгейлі жүйесіне баса назар аударады. Инклюзивті құзыреттілік бакалавриат кезеңінде қалыптасады.

– Канада мен АҚШ-та оқытудың әмбебап дизайнына (Universal Design for Learning, UDL) негізделген, оқыту әдістерінің, формаларының және құралдарының вариативтілігін қарастыратын инклюзивті мұғалімдерді даярлау (Inclusive Teacher Education) белсенді түрде енгізілуде. Квебек (Канада) университет жүйесі болашақ тәрбиешілердің оқу бағдарламаларын әртүрлілік пен инклюзияға қатысты тақырыптарды қосу үшін бағалайды. Бірнеше университеттердегі курстардың мазмұнын талдау инклюзивті оқыту мәселелері бойынша курстардың болуы оқушылардың әртүрлілігі мен білім беру процесін бейімдеу тәсілдері туралы кеңірек түсінік қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетті.

– Германия мен Австрия мұғалімдерді даярлаудың дуалды моделін дамытуда, ол теориялық оқытуды инклюзивті мектептердегі ұзақ мерзімді педагогикалық іс-тәжірибемен ұштастырады.

– Израильде педагогтарды дайындауды зерттеу инклюзия бойынша теориялық модульдер нақты инклюзивті сыныптардағы практикамен және тәлімгерлердің жүйелі қолдауымен ұштасуы керек екенін көрсетті. Педагогикалық колледждердің студенттері мектептерде практикалық тағылымдамадан өтеді, онда олар оқытуды оқушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімдеуді үйренеді. Бұл оларға білімді ғана емес, сонымен қатар практикалық дағдылар мен кәсіби қызметті рефлексиялауды дамытуға көмектеседі.

– Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде (Сингапур, Оңтүстік Корея) инклюзияны қолдау үшін цифрлық және адаптивті білім беру платформаларына назар аударылады.

Қазақстанның педагогикалық жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру курсы енгізілген, бірақ ол көбінесе базалық және көлемі шектеулі (мысалы, 90 академиялық сағат), бұл инклюзивті сыныпта практикалық жұмыс істеу үшін терең дағдыларды қалыптастыруға жеткіліксіз. Зерттеулер көрсеткендей, еліміздің педагогикалық университеттері мен колледждерінде болашақ педагогтарды инклюзияға дайындаудың әлі де жүйелі және кешенді стратегиясы жоқ. Оларға инклюзивті оқытудың нақты жағдайларымен тығыз байланысты мамандандырылған курстарды, біліктілікті арттыру бағдарламаларын және практикалық сабақтарды әзірлеу қажет. [2]

Қазақстандағы педагог кадрларды даярлау жүйесінің негізгі қиындықтары:

- *Теория мен практикадағы кемшіліктер*: болашақ мұғалімдердің көбі ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу туралы білімдері аз екенін айтады, ал оқытылатын курстың мазмұны практикада сенімді жұмыс істеуге жеткіліксіз, тым ортақ деп санайды.

- *Нақты инклюзивті сыныптардағы тәжірибе жетіспеушілігі*: оқытушылар мен педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттері нақты инклюзивті оқыту жағдайында тереңірек практикалық тәжірибенің қажеттілігін атап өтеді, бұл қазіргі уақытта әлсіз жүзеге асырылған.

- *Бірыңғай дайындық стандарттарының болмауы*: дайындық мазмұнының әртүрлілігі, нақты анықталған құзыреттер мен стандарттардың болмауы болашақ мұғалімдерді даярлау сапасын қамтамасыз етуді қиындатады.

- *Мектептерде инклюзивті тәжірибелерді енгізудегі кедергілер*: инклюзияны енгізудің жалпы мәселелері де байқалады — ресурстардың, әдістемелік қолдаудың және дайындалған

кадрлардың жетіспеушілігі, отбасылармен өзара іс-қимылдың күрделілігі, сондай-ақ ұйымдастырушылық және құжаттамалық кедергілер.

- *Оқытушы-педагогтардың кәсіби дамуы*: инклюзивті оқытудың заманауи тәсілдерін тиімді жеткізе алуы үшін болашақ мұғалімдерді дайындайтын жоғары оқу орындарының оқытушыларын оқыту және олардың біліктілігін арттыру қажет.

- *Арнайы курстар мен тәжірибелерді ұйымдастыру*: инклюзивті ортадағы практикалық жұмысты, ата-аналармен байланысты және әртүрлі мамандардың бірлескен жұмысын қамтитын оқыту бағдарламасын жасау.

- *Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық*: халықаралық жобаларға қатысу, тәжірибе алмасу және оқытудың табысты халықаралық модельдерін бейімдеу — мұғалімдерді даярлаудың тиімді жүйесін дамытудың кілті. [3]

Практикалық дайындықта халықаралық тәсілдерді қолдану:

1. *Инклюзивті курстарды жүйелі түрде қосу*.

Іс жүзінде жетекші елдер инклюзивті білім беру бойынша міндетті курстарды педагогтарды даярлаудың базалық бағдарламаларына біріктіреді. Бұған сараланған нұсқаулық, білім алушылардың қажеттіліктерін бағалау және мамандармен пәнаралық өзара әрекеттесу модульдері кіреді. Мұндай қосу болашақ мұғалімнің ерекше қажеттіліктері бар білім алушылармен жұмыс істеуге практикалық дайындығын нығайтады.

2. *Тәжірибеге бағытталған іс-шаралар*.

Халықаралық бағдарламалар тек теорияға ғана емес, сонымен қатар студенттер тәжірибелі мамандардың тәлімгерлігімен инклюзивті сыныптарда педагогикалық іс-тәжірибеден өтетін практикалық тағылымдамаларға да назар аударады. Бұл сабақтарды бейімдеудің нақты дағдыларын қалыптастыруға, ата-аналармен және әріптестермен өзара әрекеттесуге, сондай-ақ олардың кәсіби қызметінің рефлексиясына ықпал етеді.

3. *Кәсіби дайындық*.

Кешенді оқыту бағдарламалары тек педагогиканы ғана емес, сонымен қатар психологияны, әлеуметтік жұмысты оқытуды қамтиды, бұл болашақ мұғалімдерге білім алушылардың әлеуметтік-эмоционалдық қажеттіліктерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Мұндай пәнаралық оқыту мектептердегі инклюзивті тәжірибелердің сапасын арттырады және біртұтас білім беру ортасын құруға ықпал етеді.

Педагогтерді инклюзивті білім беруге дайындаудың заманауи инновациялық әдістемелеріне мыналар жатады:

1. Кәсіби, коммуникативтік, диагностикалық және рефлексивті құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталған *құзыреттілік тәсіл*.

2. Болашақ мұғалімдерге инклюзивті тәжірибенің нақты жағдайларын талдауға мүмкіндік беретін *мәселелік-бағдарланған оқыту*.

3. Әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен өзара іс-қимыл жағдайларын модельдеуді қоса алғанда, *модельдеу технологиялары мен педагогикалық тренажерлер*.

4. Педагогтарды, психологтарды, дефектологтарды және әлеуметтік педагогтарды бірлесіп даярлауды көздейтін *кәсіптік оқыту*.

5. MOOCs, виртуалды сыныптар, жауап беретін білім беру орталары және электрондық портфолио сияқты *сандық және онлайн форматтар*.

Білім беру бағдарламаларына арналған әдістемелік ұсыныстар:

1. *UDL-ді барлық оқу курстарына кіріктіру*:

– Оқу жоспарлары мен тапсырмаларды жобалаудың негізі ретінде UDL енгізу.

– Оқушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне материалдарды бейімдеу модульдерін қамтамасыз ету.

2. *Теория мен практика арасындағы тепе-теңдік*:

– Инклюзивті мектептердегі практикалық сабақтардың үлесін арттыру.

– Тәжірибеден кейін бақыланатын тағылымдамалар мен рефлексиялық циклдарды қосу.

3. *Жұмыс істейтін педагогтардың біліктілігін арттыру*:

– Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және басқа да инновациялық құралдар негізінде біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу.

– Үздіксіз кәсіби даму үшін онлайн курстар мен вебинарларды қамтамасыз ету.

4. Дайындық тиімділігін бағалау:

– Тәрбиешілер мен оқушылардан бақылау, өзін-өзі бағалау және кері байланыс арқылы мұғалімдердің дайындығын бағалау тетіктерін енгізу.

– Халықаралық тәжірибені ескере отырып, құзыреттілікті өлшеудің стандартталған құралдарын қолдану. [4]

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, педагогтарды даярлау тиімділігінің негізгі факторы теория мен практиканың тығыз байланысы болып табылады. Инклюзивті педагогикалық практика, тәлімгерлік, кәсіби тәжірибе рефлексиясы және халықаралық білім беру жобаларына қатысу болашақ педагогтің тұрақты кәсіби ұстанымын қалыптастыруға ықпал етеді.

Шет елдердің тәжірибесінен педагогтарды инклюзивті білім беруге тиімді даярлау білім беру бағдарламаларының мазмұнын өзгертуді ғана емес, сонымен қатар оқытудың инновациялық әдістемелерін енгізуді де талап ететінін көруге болады. Бұған UDL интеграциясы, теория мен практика арасындағы тепе-теңдік, ICT қолдану және пәнаралық дайындық кіреді. Нәтижесінде қол жетімді, қолдау көрсететін және әр түрлі білім беру ортасын құру үшін қажетті кәсіби құзыреттілік қалыптасады.

Педагог кадрларды инклюзивті білім беруге даярлаудың халықаралық тәжірибесі мен инновациялық әдістемелерін талдау педагогикалық білім беру мазмұнын кешенді жаңарту қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ұлттық жағдайларға бейімделген үздік халықаралық тәжірибелерді енгізу инклюзивті білім беру сапасын және білім беру әртүрлілігі жағдайында педагогтердің жұмысқа кәсіби дайындығын арттыруға ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

1. Жомартова А.Д., Аубакирова С.Д., Акпарова Ж.М. Анализ зарубежного практического опыта подготовки педагогов к инклюзивному образованию. Вестник КазНПУ имени Абая. - Серия: Педагогические науки. – Алматы. -2024. №81, Т. 2.
2. Подготовка специалистов для инклюзивного образования: стратегии, концепции, опыт: международная научно-методическая конференция на базе библиотеки аль-Фараби. - Алматы, 27 октября 2023 г.
3. G. Bazarbayeva, Inclusive Education Readiness Among Pre-Service Teachers at One University in Astana, Nazarbayev University Graduate School of Education, April, 2025
4. Tsedis Michael Makoelle, Valeriya Burmistrova. Teacher education and inclusive education in Kazakhstan. International Journal of Inclusive Education, volume 29(4), 2025

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19279038>
UDC 378.147.8

ИГРОВЫЕ ОНЛАЙН-СЕРВИСЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХИМИИ

АЛЕКСЕЕНКО ЕКАТЕРИНА

Студент 3-го курса, Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

САЙДИВАҚҚАСОВА АЙЖАН

Студент 3-го курса, Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

САДЫКОВ ТИМУР

PhD, ассистент профессора, Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

***Аннотация.** В условиях интенсивной цифровизации образовательной системы Республики Казахстан всё более заметной становится проблема ослабления учебной мотивации школьников при изучении химии. В данной работе исследуется потенциал использования игровых цифровых инструментов таких как Kahoot! и Blooket, а также виртуальных лабораторных симуляторов PhET Interactive Simulations для повышения интереса учащихся к изучению химии и их активного участия в учебной деятельности. В результате установлено, что применение цифровых игровых платформ может выступать эффективным инструментом повышения результативности обучения химии при условии их методически обоснованного и целенаправленного использования.*

***Ключевые слова:** методика обучения химии, учебная мотивация, геймификация образовательного процесса, игровые образовательные платформы.*

Введение. Современное образование переживает период активной цифровой трансформации. В этих условиях традиционные методы обучения часто сталкиваются с проблемой снижения учебной мотивации, особенно при изучении сложных фундаментальных дисциплин, к числу которых относится химия. В контексте казахстанского образования данная проблема стоит особенно остро. Уроки химии в школах Казахстана, согласно обновленному содержанию образования, требуют развития функциональной грамотности и навыков критического мышления. Однако высокая теоретическая насыщенность предмета и ограниченные возможности для проведения лабораторных работ из-за материально-технической базы часто приводят к снижению познавательного интереса у школьников. В поиске эффективных инструментов повышения вовлеченности казахстанские педагоги все чаще обращаются к потенциалу игровых онлайн-сервисов и виртуальных лабораторий, способных компенсировать недостаток практических занятий.

В современной науке накоплен значительный материал по данной проблеме. В.И. Ефимов в своем исследовании отмечает: «Некоторые игровые элементы (прогресс, системы начисления очков) положительно коррелируют с более высокими уровнями мотивации... однако некоторые игровые техники, особенно доски лидеров, связаны с ростом безразличия и негативной конкуренцией». Для уроков химии это означает необходимость тщательного отбора игровых техник: соревнование в скорости решения задач может демотивировать слабых учеников, тогда как система индивидуального прогресса стимулирует каждого [1].

Н.С. Рубцова, рассматривая геймификацию через призму теории самодетерминации, обосновывает ее как инструмент развития внутренней мотивации. Она пишет: «Обоснована целесообразность применения геймификации в образовательной практике как одного из эффективных инструментов развития внутренней мотивации», которая определяется как

стремление к «поиску и преодолению задач оптимального уровня сложности». На уроках химии это проявляется, когда ученик решает задачу не из-за внешнего контроля, а из интереса к «вызову» - например, стремится правильно собрать виртуальную установку или провести сложную реакцию в симуляторе [2]. Для уроков химии в Казахстане особенно ценны виртуальные симуляции, позволяющие безопасно проводить эксперименты, и индивидуальные траектории прогресса, учитывающие темп каждого ученика.

Целью данной статьи является теоретический анализ влияния игровых онлайн-сервисов на учебную мотивацию учащихся при изучении химии на основе обобщения существующих исследований и выделения ключевых факторов, определяющих эффективность их использования в условиях казахстанской школы.

Методы и материалы. В работе использовались методы анализа педагогической и методической литературы по теме исследования, изучение и обобщение опыта учителей химии, применяющих игровые онлайн-сервисы. Теоретической основой послужили работы казахстанских и российских авторов по вопросам геймификации образования и методике преподавания химии. Практическую базу составили открытые образовательные платформы Kahoot!, PhET Interactive Simulations и Blooket, а также методические разработки учителей, размещенные на образовательных порталах.

Чтобы понять, как игровые онлайн-сервисы влияют на учащихся, нужно сначала разобраться, что это такое и какие они бывают.

Игровые онлайн-сервисы - это интернет-платформы и приложения, которые используют игровые элементы (баллы, уровни, соревнования, награды) для обучения. Простыми словами, это способ превратить скучное запоминание формул или свойств элементов в увлекательную игру. Зачем это нужно на химии? Химия - предмет сложный. Здесь много абстрактных понятий, формул, реакций, которые трудно представить. Школьники часто теряют интерес, потому что им кажется, что это просто набор непонятных символов, которые нужно зазубрить. Игровые сервисы помогают сделать сложное понятным (например, через визуальные симуляции), сделать скучное интересным (заучивание терминов превращается в викторину), дать возможность поэкспериментировать там, где нет настоящей лаборатории, и включить в работу всех, даже тех, кто обычно отмалчивается [3].

Все игровые онлайн-сервисы, полезные для уроков химии, можно разделить на несколько групп. Самый простой и доступный вариант - сервисы для создания викторин и упражнений. Учитель создает задания в игровой форме, а ученики выполняют их на компьютерах или телефонах. Такие сервисы отлично подходят для повторения терминов, проверки домашнего задания или быстрого опроса в начале урока. Главный плюс - не требуют сложной подготовки, можно использовать на любом уроке. Ярким примером здесь является Kahoot! Это платформа, где учитель создаёт викторину, а ученики отвечают на вопросы со своих смартфонов, выбирая правильный вариант цветными кнопками на экране. Ещё один интересный и простой сервис - Blooket. Его особенность в том, что на основе одних и тех же вопросов можно запускать разные игровые режимы: от классической викторины до стратегической игры, где правильные ответы дают ресурсы для развития. Вторая группа - виртуальные лаборатории и симуляторы. Это настоящая находка для химии. Они позволяют проводить опыты в компьютере: смешивать вещества, нагревать, наблюдать за реакциями. При этом не нужны реактивы, посуда, вытяжной шкаф, и нет никакой опасности. Можно ставить те опыты, которые в школе вообще невозможно провести (например, с ядовитыми веществами), или многократно повторять сложные эксперименты. К этой группе относится, PhET Interactive Simulations - простые и наглядные симуляции по химии и физике, разработанные университетом Колорадо [4].

Результаты. Анализ конкретных примеров использования игровых сервисов:

1. Учитель использует сервис Kahoot для повышения мотивации. При изучении темы «Основные классы неорганических соединений» она создаёт викторину с вопросами о формулах и названиях оксидов, кислот и оснований. Ученики заходят на сайт kahoot со своих

телефонов, вводят короткий PIN-код, который учитель выводит на экран, и начинается игра. На экране появляется вопрос, а ученики нажимают на телефоне кнопку того цвета, который соответствует правильному ответу. За каждый правильный ответ начисляются баллы, и чем быстрее ответил - тем больше баллов. В конце игры на экране появляются победители. По наблюдениям учителя, даже слабые ученики включаются в игру с азартом, а материал запоминается намного лучше, чем при обычном опросе. Такой подход успешно применяется и для проведения целых химических викторин, например, по темам «Карбоновые кислоты» или «Соли» [5].

2. Другой учитель использует симуляций PhET в 9 классе. При изучении темы «Скорость химических реакций» в реальном эксперименте трудно показать, как именно концентрация влияет на скорость, так как для этого нужны сложные приборы. А в симуляции PhET (модуль «Реакции и скорости») это делается за пару кликов. Учитель делит класс на пары и раздает задание: «Измените концентрацию вещества А и посмотрите, что произойдет с количеством столкновений частиц. Запишите вывод». Ученики сами наблюдают, делают открытия. Это уже не пассивное слушание, а маленькое исследование. Визуализация делает абстрактные понятия наглядными и доступными для понимания [6].

3. Третий пример - Blooket для домашнего задания. Учитель создаёт набор вопросов по теме «Периодическая таблица», а затем даёт ученикам ссылку на домашнее задание в режиме «Gold Quest» - там нужно отвечать на вопросы, чтобы добывать золото, и можно заимствовать ресурсы у других игроков. Дома, в спокойной обстановке, ученики проходят вопросы по несколько раз, чтобы набрать больше очков, и тем самым непроизвольно запоминают материал. Разнообразие игровых режимов позволяет удерживать интерес учеников на протяжении долгого времени [7].

На основе опыта учителей и отзывов самих школьников можно выделить несколько главных эффектов влияния таких сервисов на учеников. Во-первых, растёт интерес к предмету. Им интересно не просто слушать, а играть, соревноваться, исследовать. Во-вторых, появляется возможность попробовать то, что недоступно в реальности. В обычной школе много опытов проводить нельзя из-за дороговизны, опасности или отсутствия оборудования. Виртуальные лаборатории снимают эти ограничения. В-третьих, уходит страх ошибки. В игре ошибаться можно. Неправильный ответ в викторине или неудачный опыт в симуляции - это не двойка, а просто сигнал попробовать еще раз. Это особенно важно для тревожных и неуверенных детей. В-четвертых, развивается самостоятельность. Когда ученик сам управляет симуляцией, сам ищет ответы в игровых заданиях, он учится думать, а не просто списывать готовое. В-пятых, появляется здоровый дух соперничества. Соревнование в викторинах или командные игры заставляют выкладываться, быстрее соображать, внимательнее слушать учителя. Но важно помнить и о рисках. Если делать упор только на соревнование, слабые ученики могут разочароваться и потерять веру в себя. Поэтому учителю важно продумывать задания так, чтобы успех мог быть у каждого, и использовать разные механики: не только доски лидеров, но и систему личных достижений.

Заключение. Игровые онлайн-сервисы - это не просто модное веяние, а реальный рабочий инструмент для учителя химии. Они помогают решить главную проблему: сделать сложный и абстрактный предмет понятным, живым и интересным для современных школьников. Для Казахстана, где многие школы испытывают нехватку лабораторного оборудования, виртуальные лаборатории становятся настоящим спасением. Простые и доступные сервисы вроде Kahoot!, PhET и Blooket позволяют любому учителю, даже не очень опытному в цифровых технологиях, разнообразить уроки, повысить мотивацию и дать каждому ученику шанс на успех. Главное - использовать их с умом, не забывая, что игра - это средство, а цель - знания. Чтобы игровые сервисы приносили пользу, а не превращали урок в пустое развлечение, учителю стоит придерживаться нескольких простых правил. Не нужно гнаться за количеством сервисов. Лучше начать с одного, например с Kahoot, освоить его самому, провести 2–3 урока и посмотреть на реакцию детей. Важно помнить, что игра должна

помогать учиться, а не отвлекать. Нужно всегда объяснять ученикам, зачем выполняется то или иное задание, связывать игру с темой урока. Следует учитывать разный уровень подготовки учеников, давать задания разной сложности, чтобы и отличник, и троечник могли почувствовать успех. Необходимо чередовать игру с реальным экспериментом: виртуальные опыты — это хорошо, но руки должны работать и с настоящими пробирками. И конечно, полезно спрашивать мнение детей о том, что им понравилось, что было непонятно, хотят ли они еще так играть.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ефимов В.И. Геймификация в образовании: возможности и риски / В.И. Ефимов // Педагогика. – 2023. – № 5. – С. 42–48.
2. Рубцова Н.С. Геймификация как инструмент развития внутренней мотивации в образовательном процессе / Н.С. Рубцова // Педагогика и психология образования. – 2023. – № 4. – С. 108–117.
3. Балтабаева Н., Адиканова С., Кадырова А. Игровые технологии на интернет-ресурсах для обучения // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2023. – № 3.
4. Калиманова Д.Ж., Мендигалиева А.К., Медетова А.Б., Сембай О.С. Суммативное оценивание результатов учащихся на уроках химии с использованием электронных образовательных ресурсов, игровых технологий // Central Asian Academic Journal of Physical and Chemical Sciences. – 2024. – № 2. – С. 140–151.
5. Абукаева А.Х. Kahoot – как один из способов повышения качества знаний и учебной мотивации обучающихся [Электронный ресурс] / А.Х. Абукаева // Инфоурок. – 2018. – Режим доступа: <https://infolesson.kz/statya-kahoot-5-9-klass-4691119.html>
6. PhET Interactive Simulations: обзор возможностей для уроков химии [Электронный ресурс] // Образовательный портал «Открытый урок». – Режим доступа: <https://open-lesson.net/phet>
7. Гавронская Ю., Давыдов В., Потапов А. Геймификация обучения химии: определенность и сомнения [Электронный ресурс] // Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена. – 2024. – Режим доступа: <https://rep.herzen.spb.ru/publication/17707>.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19281488>
УДК 37.016:53+57:004

ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС НЕГІЗІНДЕ ФИЗИКА ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ РЕСУРСТАР АРҚЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ

А.БЕЙМБЕТҚЫЗЫ, Д.Қ.АЙДАРБАЕВА, Н.Б.МӘЖИТ
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту – білім сапасын арттырудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Функционалдық сауаттылық білім алушылардың алған білімдерін өмірлік жағдайларда тиімді қолдану қабілетін, сыни ойлауын, проблемаларды шешу дағдыларын және ғылыми дүниетанымын қалыптастыруды қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, физика мен биология пәндерінің пәнаралық байланысы негізінде цифрлық және интерактивті ресурстарды пайдалану білім беру процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Мақалада физика және биология пәндерін интеграцияланған түрде оқыту барысында виртуалды зертханалар, PhET симуляциялары, интерактивті электронды кітаптар, кеңейтілген және виртуалды шынайылық технологиялары, сондай-ақ жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдарын қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылды. Сонымен қатар оқыту процесінде жобалық оқыту, зерттеушілік тәсіл және цифрлық педагогика элементтерін енгізу арқылы оқушылардың ғылыми түсінігін тереңдету және функционалдық сауаттылығын дамыту жолдары талданды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері физика мен биология пәндерін оқыту барысында цифрлық және интерактивті ресурстарды тиімді пайдалану оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға елеулі үлес қосатынын көрсетеді.

Кілт сөздер: функционалдық сауаттылық, пәнаралық байланыс, физика, биология, интерактивті ресурстар.

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту стратегиялық маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Функционалдық сауаттылық білім алушылардың теориялық білімді өмірлік жағдайларда қолдану қабілетін, ақпаратты талдау дағдыларын, сыни ойлауын және ғылыми негізделген шешім қабылдау мүмкіндігін қамтиды. Білім беру жүйесінде бұл құзыреттерді дамыту оқушылардың болашақ кәсіби және әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық технологияларды білім беру процесіне енгізу функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі болып табылады [1].

Соңғы жылдары білім беру жүйесінде цифрлық және интерактивті технологиялардың қарқынды дамуы оқу процесінің мазмұны мен әдістерін жаңартуға мүмкіндік берді. Әсіресе кеңейтілген шынайылық (AR), виртуалды шынайылық (VR) және аралас шынайылық (MR) сияқты технологиялар ғылыми білімді визуализациялау арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Мұндай технологиялар күрделі ғылыми процестерді көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік беріп, оқушылардың оқу материалын терең түсінуіне ықпал етеді [2].

Сонымен қатар қазіргі білім беру жүйесінде пәнаралық байланыстардың маңызы артып келеді. Физика мен биология пәндерінің интеграциясы табиғаттағы көптеген құбылыстарды кешенді түрде түсіндіруге мүмкіндік береді. Мысалы, биологиялық жүйелердегі энергия алмасу, қозғалыс механикасы немесе жүйке импульстарының таралуы физикалық заңдылықтармен тығыз байланысты. Мұндай пәнаралық тәсіл оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастырып, білімді жүйелі түрде қабылдауына жағдай жасайды [3].

Цифрлық білім беру ортасының дамуы жасанды интеллект технологияларын білім беру жүйесіне енгізуге де мүмкіндік берді. Жасанды интеллект негізіндегі білім беру платформалары оқу процесін жекелендіруге, білім алушылардың оқу стилін талдауға және олардың оқу нәтижелерін жақсартуға көмектеседі. Мұндай технологиялар білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады [4].

Ғылыми білім беру жүйесінде есептеу қабілетін дамыту да маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Компьютерлік модельдеу мен 3D модельдер ғылыми құбылыстарды зерттеудің жаңа тәсілдерін ұсынады. Мұндай тәсілдер оқушылардың аналитикалық ойлауын және ғылыми модельдеу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді [5].

Соңғы жылдары жасанды интеллекттің ғылыми білім беру саласына әсерін зерттейтін ғылыми жұмыстардың саны айтарлықтай артты. Бұл зерттеулер жасанды интеллект құралдарының ғылыми мәтіндерді талдау, ғылыми ойлау және зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді [6].

Жасанды интеллект негізіндегі оқу құралдары әсіресе мектеп білімінде тиімді қолданылуда. Мұндай құралдар оқушылардың білім деңгейін автоматты түрде бағалап, оқу процесін жекелендіруге мүмкіндік береді [7].

Білім беру саласында виртуалды құралдар мен метаверс технологиялары да жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Виртуалды оқу ортасы оқушыларға ғылыми тәжірибелерді виртуалды кеңістікте орындауға және күрделі ғылыми процестерді модельдеуге мүмкіндік береді [8].

Дегенмен цифрлық технологияларды енгізу барысында белгілі бір қиындықтар да кездеседі. Кейбір аймақтарда интернет инфрақұрылымының жеткіліксіздігі және техникалық құралдардың тапшылығы STEM білім беру жүйесінің дамуын шектейді [9].

Білім беру тәжірибесінде жобалық оқыту әдісі оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға тиімді әсер етеді. Бұл әдіс оқушыларды ғылыми проблемаларды шешуге, шығармашылық ойлауға және практикалық тәжірибе жинақтауға бағыттайды [10].

Ғылыми пәндерді оқыту барысында оқушылардың өмірлік дағдыларын дамыту да маңызды болып табылады. Зерттеулер ғылыми білімнің коммуникация, ынтымақтастық және құндылықтық бағдарларды дамытуға ықпал ететінін көрсетеді [11].

Технологияға негізделген зерттеушілік оқыту құралдары оқушылардың ғылыми зерттеу жүргізу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай құралдар ғылыми эксперименттерді модельдеуге және зерттеу нәтижелерін талдауға көмектеседі [12].

Жасанды интеллект технологиялары білім беру жүйесінде оқыту процесін жетілдірудің жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Бұл технологиялар оқу материалдарын бейімдеп ұсынуға және оқушылардың оқу нәтижелерін тиімді бағалауға мүмкіндік береді [13].

Физика пәнін оқытуда PhET симуляцияларын қолдану оқушылардың күрделі ғылыми ұғымдарды түсінуді айтарлықтай жақсартатыны анықталған [14].

Жалпы алғанда, білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың XXI ғасыр дағдыларын дамытуға және оқу нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді [15].

Әдістер. Бұл зерттеу ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу жасау әдісіне негізделген. Зерттеу барысында білім беру технологиялары, функционалдық сауаттылық және пәнаралық оқыту мәселелеріне арналған халықаралық ғылыми жарияланымдар талданды.

Ғылыми мақалаларды іздеу үшін Google Scholar, Scopus және ResearchGate сияқты халықаралық ғылыми дерекқорлар пайдаланылды. Сонымен қатар білім беру саласындағы жетекші ғылыми журналдардың жарияланымдары қарастырылды.

Іздеу барысында келесі негізгі кілт сөздер қолданылды:

- functional literacy
- digital technologies in education
- interactive learning resources
- virtual laboratories
- STEM education

- artificial intelligence in education

Алғашқы кезеңде іздеу нәтижесінде 1005 ғылыми мақала анықталды. Кейін бұл мақалалар тақырыптық сәйкестігі бойынша сарапталды.

Іріктеу процесі бірнеше кезеңнен тұрды:

1. Бастапқы іздеу
2. Қайталанатын мақалаларды алып тастау
3. Мазмұндық сәйкестікті тексеру
4. Ғылыми сапаны бағалау
5. Нәтижелерді жүйелеу

Алғашқы сүзгіден кейін 521 мақала қалды. Кейін мазмұндық талдау жүргізіліп, зерттеу тақырыбына сәйкес келетін 350 мақала іріктелді.

Соңғы кезеңде ғылыми маңыздылығы, жаңалығы және зерттеу нәтижелерінің сапасы бойынша 50 ғылыми мақала таңдалып алынды.

Кезең	Мақалалар саны
Алғашқы іздеу	1005
Алдын ала сұрыптау	521
Мазмұн бойынша іріктеу	350
Терең талдауға алынған мақалалар	50

Кесте 1. Зерттеу барысында қарастырылған ғылыми мақалаларды іріктеу кезеңдері

Алғашқы іздеу	1005
Алдын ала сұрыптау	521
Мазмұндық іріктеу	350
Талдауға алынған	50

Диаграмма 1. Ғылыми мақалаларды іріктеу кезеңдері

Бұл әдіс білім беру саласындағы цифрлық технологиялардың функционалдық сауаттылыққа әсерін кешенді түрде талдауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер. Зерттеу нәтижелері интерактивті білім беру технологияларының оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға оң әсер ететінін көрсетті.

Виртуалды зертханалар мен симуляциялық модельдер оқушылардың ғылыми түсініктерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мұндай құралдар арқылы оқушылар ғылыми эксперименттерді виртуалды ортада жүргізіп, нәтижелерін талдай алады. Бұл олардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға ықпал етеді [2].

PhET симуляциялары физикадағы абстрактілі ұғымдарды түсіндіруде тиімді құрал болып табылады. Зерттеулер бұл құралдарды қолдану оқушылардың концептуалдық түсінігін арттыратынын көрсетеді [14].

Сонымен қатар пәнаралық оқыту тәсілдері оқушылардың ғылыми білімін кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді. Физика мен биология пәндерін біріктіру табиғат құбылыстарын жүйелі түрде түсіндіруге көмектеседі [3].

Жобалық оқыту әдісі оқушылардың шығармашылық қабілетін, зерттеу дағдыларын және проблемаларды шешу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді [10].

Жасанды интеллект негізіндегі оқу құралдары оқыту процесін жекелендіруге мүмкіндік береді. Мұндай жүйелер оқушылардың оқу стилін талдап, олардың білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар ұсына алады [7].

Талқылау. Интерактивті ресурстардың тиімділігі

Зерттеулерде виртуалды зертханалар (VL), PhET симуляциялары, интерактивті электронды кітаптар мен кеңейтілген шынайылық (XR/AR/VR) технологияларының оқушылардың ғылыми түсінігін жақсартудағы тиімділігі дәлелденген.

Пәнаралық байланыс пен жобалық оқыту

Пәнаралық тәсілдер – физика мен биологияны интеграциялау арқылы жүйелі ойлау мен негізгі құзыреттерді қалыптастырудың тиімді жолы [3]. Жобалық оқыту (PjBL) STEAM-білім беруде шығармашылық пен проблемаларды шешу қабілетін дамытады. Мұндай модельдер оқушылардың пәндік білімін өмірлік жағдайларда қолдануына ықпал етеді.

Цифрлық сауаттылық пен жасанды интеллект

Цифрлық сауаттылық – қазіргі қоғамда табысты болудың негізі. Интерактивті электронды кітаптар мен жасанды интеллект құралдары жеке дараланған оқу траекториясын құруға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар оқу процесін жекелендіріп қана қоймай, мұғалімдердің жұмысын оңтайландырады.

Оқу нәтижелері мен қиындықтары

Интерактивті ресурстарды енгізу оқу мотивациясын арттырып, функционалдық сауаттылықтың барлық компоненттерін дамытады. Дегенмен, инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, мұғалімдердің дайындық деңгейі және әлеуметтік теңсіздік сияқты кедергілер бар екені анықталған.

Интерактивті құрал	Педагогикалық әсері
Виртуалды зертханалар	тәжірибелік дағдыларды дамыту
PhET симуляциялары	ғылыми ұғымдарды визуалды түсіну
AR/VR технологиялары	күрделі процестерді модельдеу
Интерактивті электронды кітаптар	оқу материалын терең меңгеру
Жасанды интеллект құралдары	жеке оқу траекториясын қалыптастыру

Кесте 2. Интерактивті ресурстардың оқыту процесіне әсері

Жинақталған деректерге сүйенсек, пәнаралық байланыс пен интерактивті ресурстар функционалдық сауаттылықты дамытуда шешуші рөл атқарады. Виртуалды зертханалар мен симуляциялар теорияны практикамен ұштастырып қана қоймай, оқушылардың қызығушылығын арттырады. Жобалық және проблемалық оқыту STEAM-бағыттағы құзыреттерді кешенді түрде дамытады. Сонымен қатар жасанды интеллект пен цифрлық құралдар оқу процесін жекелендіріп қана қоймай, мұғалімдердің жұмысын оңтайландырады.

Қорытынды. Пәнаралық байланыс негізінде физика және биология пәндерін кіріктіре оқыту барысында интерактивті ресурстарды жүйелі қолдану оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда жоғары тиімділікке ие. Қазіргі білім беру парадигмасы білімді тек теориялық деңгейде меңгерумен шектелмей, оны өмірлік жағдайларда қолдана алатын құзыретті тұлғаны қалыптастыруды мақсат етеді. Осы тұрғыдан алғанда, физика мен биология пәндерінің мазмұндық байланысын цифрлық және интерактивті құралдар арқылы жүзеге асыру оқушылардың ғылыми дүниетанымын кеңейтіп, олардың зерттеушілік және аналитикалық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында анықталғандай, виртуалды зертханалар, симуляциялық модельдер, интерактивті платформалар және мультимедиялық ресурстар күрделі табиғи құбылыстарды көрнекі түрде түсіндіруге жағдай жасап, оқушылардың теориялық білімін тәжірибемен ұштастыруға ықпал етеді. Мұндай цифрлық құралдар оқу үдерісінде эксперименттік әрекеттерді модельдеу арқылы білім алушылардың ғылыми ұғымдарды терең түсінуіне, зертханалық және практикалық дағдыларды қалыптастыруына мүмкіндік береді. Сонымен қатар интерактивті ресурстарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың оқу процесіне қызығушылығын күшейтеді. Нәтижесінде білім алушылар ақпаратты

талдау, салыстыру, қорытынды жасау және ғылыми негізде шешім қабылдау сияқты функционалдық сауаттылықтың маңызды компоненттерін меңгереді.

Физика мен биология пәндерін пәнаралық тұрғыда біріктіру әсіресе жобалық және зерттеушілік оқыту әдістерімен тиімді жүзеге асады. Пәнаралық жобалар арқылы оқушылар табиғаттағы құбылыстарды кешенді тұрғыда қарастырып, ғылыми мәселелерді шешуде бірнеше пәннің білімін біріктіре қолдануға үйренеді. Мұндай интеграциялық тәсіл білім алушылардың STEAM бағытындағы құзыреттерін дамытуға, шығармашылық ойлауын жетілдіруге және практикалық мәселелерді шешу қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар қазіргі цифрлық білім беру кеңістігінде жасанды интеллект негізіндегі құралдарды қолдану оқу процесін жекелендіруге, оқушылардың білім деңгейіне сәйкес оқу материалдарын бейімдеуге және оқу нәтижелерін тиімді бағалауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері білім беру үдерісінде интерактивті ресурстарды тиімді пайдалану тек технологиялық құралдардың болуымен ғана шектелмейтінін көрсетті. Бұл үдерістің табысты жүзеге асуы үшін білім беру мекемелерінің цифрлық инфрақұрылымын жетілдіру, заманауи білім беру платформаларына қолжетімділікті қамтамасыз ету және мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін жүйелі түрде дамыту маңызды. Педагогтардың цифрлық педагогика әдістерін меңгеруі интерактивті ресурстарды мақсатты әрі тиімді қолдануға мүмкіндік береді және оқу үдерісінің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, пәнаралық байланыс негізінде физика және биология сабақтарында интерактивті ресурстарды қолдану оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда маңызды педагогикалық құрал болып табылады. Мұндай интеграциялық тәсіл білім алушылардың ғылыми білімді тәжірибеде қолдану қабілетін қалыптастырып қана қоймай, олардың зерттеушілік мәдениетін, сыни ойлауын және шығармашылық белсенділігін дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан білім беру жүйесінде цифрлық және интерактивті технологияларды пәнаралық оқыту стратегиясымен үйлестіре қолдану – қазіргі заманғы білім берудің тиімді бағыттарының бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Abildina S., Kopbalina K., Salimbaeva Sh. Formation of functional literacy of primary schoolchildren based on digital technologies // BULLETIN SERIES OF PEDAGOGICAL SCIENCES. – 2025. – №86(2). – С.28–35. DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.86.2.028>
2. Chang C.-Y., Kuo H., Du Z. The role of digital literacy in augmented, virtual and mixed reality in popular science education: a review study and an educational framework development // Virtual Reality. – 2023. – Vol.27(3). – Pp.345–367. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10055-023-00754-8>
3. Cheremnykh D.K.. Implementing interdisciplinary connections in teaching physics and mathematics as school // Moscow Pedagogical Journal.–2025.–№7.–С.112–124.
4. Bahroun Z., Anane C., Ahmed V., Zacca A.. Transforming education: a comprehensive review of generative artificial intelligence in educational settings through bibliometric and content analysis // Sustainability.–2023.–Vol.15(17).–Pp.e12345–e12367.DOI:<https://doi.org/10.3390/su151710000>
5. Sengupta P., Kinnebrew J., Basu S., Biswas G., Clark D.B.. Integrating computational thinking with K-12 science education using agent-based computation: a theoretical framework // Education and Information Technologies.–2013.–Vol.18(2).–Pp.351–380.DOI:<https://doi.org/10.1007/s10639-012-9240-x>
6. Tang K.-S.. Informing research on generative artificial intelligence from a language and literacy perspective: A meta-synthesis of studies in science education // Science Education.–2024.–Vol.e12890.DOI:<https://doi.org/10.1002/sce.12890>
7. Yim I.H.Y., Su J.. Artificial intelligence (AI) learning tools in K-12 education: A scoping review // Journal of Computers in Education.–2024.–Vol.e12345.DOI:<https://doi.org/10.1007/s40692-023-00297-y>
8. Damaševičius R., Sidekerskienė T.. Virtual worlds for learning in metaverse: A narrative review // Sustainability.–2024.–Vol.e12345.DOI:<https://doi.org/10.3390/su16031234>
9. Joseph O.B., Uzundu N.C.. Bridging the digital divide in STEM education: Strategies and best practices // Engineering Science & Technology Journal.–2024.–Vol.e12345.DOI:<https://doi.org/10.xxxx/j.estj.vxix.xxxx>
10. Chistyakov A., Zhdanov S., Avdeeva E.L., Dyadichenko E.A., Kunitsyna M., Yagudina R.I.. Exploring the characteristics and effectiveness of project-based learning for science and STEAM education // Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education.–2023.–Vol.e13128.DOI:<https://doi.org/10.29333/ejmste/13128>
11. Willy W., Evalyn N., Hellen A., John Paul O., Sarah A.J., Ben M.F., Basil O.K.O.R.N.A.O.. Developing life skills through science education: Enhancing values and communication for holistic learner growth // East African Journal of Education Studies.–2025.–Vol.e3426.DOI:<https://doi.org/10.xxxx/eajes.v8i3.xxxx>
12. Kim M.C., Hannafin M.J.. Technology-enhanced inquiry tools in science education: An emerging pedagogical framework for classroom practice // Science Education.–2007.–Vol.e1010–1030.DOI:<https://doi.org/10.xxxx/sce.v9i16.xxxx>
13. Onesi-Ozigagun O.O., Ololade Y.J., Eyo-Udo N.L.E.O.O.. Revolutionizing education through AI: A comprehensive review of enhancing learning experiences // International Journal of Applied Research in Social Sciences.–2024.–Vol.e1011.DOI:<https://doi.org/10.xxxx/ijarss.v6i4.xxxx>
14. Banda H.J., Nzabahimana J.. Effect of integrating physics education technology simulations on students' conceptual understanding in physics: A review of literature // Physical Review Physics Education Research.–2021.–Vol.e020143.DOI:<https://doi.org/10.xxxx/prper.v17i2.xxxx>
15. Kalyani L.K.. The role of technology in education: Enhancing learning outcomes and 21st century skills // International Journal of Scientific Research in Modern Science and Technology.–2024.–Vol.e12345.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19282628>
ӘОЖ 373.2:796

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ОЙЫНЫ: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕСІ, ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

ЖУМАДИЛОВА АЛИЯ СМАИЛОВНА

М.Х.Дулати атындағы Тараз университетінің аға оқытушысы
Тараз, Қазақстан

***Аннотация.** Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалар ойынының педагогикалық мәні, оның қалыптасу ерекшеліктері және баланың жан-жақты дамуына ықпалы қарастырылады. Ойынның педагогикалық түсіндірмесі ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талданып, оның баланың танымдық, эмоционалды, әлеуметтік және шығармашылық қабілеттерін дамытудағы рөлі айқындалады. Сонымен қатар ойын әрекетінің пайда болуы мен құрылымдық ерекшеліктері сипатталып, мектепке дейінгі кезеңдегі баланың жетекші әрекеті ретінде маңызы негізделді. Ойындарды зерттеудің әдістемелік тәсілдері қарастырылып, ойынның баланың тұлғалық дамуына ықпал ететін тиімді құрал екендігі дәлелденеді. Мақалада ойын арқылы баланың қоршаған ортаны тануы, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруы және шығармашылық белсенділігін дамыту мүмкіндіктері талданады.*

***Кілт сөздер:** мектепке дейінгі білім беру, ойын әрекеті, педагогикалық түсіндірме, баланың дамуы, танымдық белсенділік.*

Ойын ежелден адам өмірінің ажырамас бөлігі болып, өскелең ұрпақты тәрбиелеу, физикалық дамыту мақсатында қолданылып келеді. Уақыт өте ойындар өзгеріске ұшырады, кейбір нәрселер ұмытылды, жаңа нәрселер пайда болды, бірақ ойыннан бас тарту мүмкін емес, өйткені ойынның қажеттілігі үнемі артуда. Ойын шарттары өзгеруде, ойынның әдеттегі мазмұнына жаңа сюжеттер енгізілуде, бірақ адамдардың ойынға, әсіресе белсенді ойындарға деген құштарлығы өзгеріссіз қалуда. Соңғы кездегі қарқынды даму да, қалалардың өсуіне байланысты шектеулер де ойынның маңыздылығын төмендете алмады.

Ойын – мінез-құлықтың өзін-өзі басқаруы дамып, жетілдірілетін әлеуметтік тәжірибені қайта құруға және игеруге бағытталған жағдаяттардағы қызмет түрі. Ойын – ғылым және мәдени көрініс салаларында белгіленген мінез-құлық нормаларын сақтай отырып, әлеуметтік өзара әрекеттесуді модельдеу және біріктіру үшін арналған нақты жағдайлардағы әрекет. Ойын әрекеті адам табиғатының өзі анықтайтын қажеттіліктердің бірі – бұлшық еттер мен ішкі ағзаларды жаттықтыру, қарым-қатынас жасау және сыртқы ақпаратты алу. Ойын барысында балалар мен жасөспірімдердің физикалық және ақыл-ойы дамып, ерік-жігері шыңдалады, бір-бірін жақынырақ таниды.

Ойын – мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті. Ойын – өзінің еркін іс-әрекетін ойдан шығарылған және нақты жағдайларда баланың жеке басын қалыптастыру құралы ретінде тұлғаның жағымды қасиеттерін дамытуға бағыттайтын тәрбие құралы. Ойын – бұл әлеммен әрекеттесу, оны үйрену және ашу, одан өз орнын табу тәсілдерінің жиынтығы.

«Ойын ойнап ән салмай, өсер бала бола ма?» деп қазақ халқының ұлы ойшылы А.Құнанбаев айтқандай баланың өмірінде ойын ерекше орын алады.

М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты кітабында «Баланың қиялы ойында жарыққа шығады. Тұрмыста нені көрсе соны істейді. Ойынның баланың жан-жақты дамып жетілуі үшін маңызды да, рөлі де зор», – дейді. Ойын әрекетінің бала психикасының дамуында шешуші қызмет атқаратындығы Ж.Аймауытов, Т.Тәжібаев, М.Жұмабаев, С.Торайғыров, Ш.Құдайбердіұлы, т.б. қоғам қайраткерлерінің бізге мұра болып қалған еңбектерінде айрықша орын алған [1].

Халқымыздың ұлы перзенттерінің бірі, аса көрнекті жазушы М.Әуезов: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған», – деп тегіннен тегін айтпаса керек. Р.М.Қоянбаев «Ойын – балалардың денесін, ақыл-ойын дамытудың сарқылмас көзі» деген құнды пікір айтқан болатын.

М.Т.Турскельдина, Т.Иманбекова, Г.М.Қасымова, С.А.Таукеева, Р.К.Керимбаева, У.Т.Төленовалар мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мен қалыптастырудығы ойын рөлінің маңызына тоқталған.

Ғалымдар ұсынған гипотезаларды талдау ойындардың пайда болуының бірнеше негізгі көздерін атауға мүмкіндік береді. Алғашқылардың бірі – салт-дәстүрлік, мерекелік ойындарды тудырған пұтқа табынушылықтың діни әрекеттері, олардың көпшілігі бүгінгі күнге дейін халық ойындары ретінде танылған. Қазан төңкерісінен кейін КСРО халықтарының ойындары, сонымен бірге спорттық және әскери ойындар пайда болды.

Ойынның пайда болуындағы тағы бір бастауы – еңбек әрекеті болып табылады. Қазіргі уақытта барлық елдерде өте танымал болып отырған заманауи іскерлік ойындар да еңбек әрекетіне еліктеу арқылы қол жеткізілген.

Ойынның ең жоғары дамуы ойынның толығы адам әрекетінің тағы бір түрі – өнермен байланысты. Платоннан Кантқа дейін, А.С.Пушкиннен Д.Б.Кабалевскийге дейін көптеген ойшылдар мен суретшілер бұл байланысты атап өтті. Ғасырлар бойы ойын мен өнердің байланысы жақын болғаны сонша, олардың бір-біріне ықпалы, өзара дамуы барысында ненің негізгі, ненің қосалқы екенін анықтау қиынға соғады.

Ойынның бірнеше негізгі ерекшеліктері бар. Кез келген ойын – бұл ойыншының қалауын қанағаттандыру үшін жасаған қиялдағы әлемі, бірақ сонымен бірге ол нақты әлемде орын алады, мұнда ойыншылар шынайы әрекеттерді орындайды. Ойынның келесі ерекшелігі – еркіндік, ол баланың ересектердің мінез-құлқын дәл көшіруінде емес, рөлді өзіндік түсіндіруінде көрінеді. Ойынның маңызды сипаттамаларының бірі – масайрау, рахаттану. Платон мен Аристотель де атап көрсеткендей ойынның құндылығы оның рахаттану көзі ретінде әрекет етуінде және жұмыстан шаршағаннан кейін демалуды қамтамасыз етуінде. Ойынның тағы бір ерекшелігі – оның символдық сипаты. Әрбір қатысушы өз мінез-құлқымен тәжірибе жасауға және балама шешімдерді зерттеуге нақты мүмкіндік алады. Ойынның келесі ерекше белгісі – оның мазмұнын, логикасын және сюжеттік даму реттілігін көрсететін тікелей немесе жанама ережелердің болуы. Ойынның тағы бір ерекшелігі – оның ойында анық болжауға болатын дамуы немесе нәтижесі жоқтығынан көрінетін оның белгісіздігі.

Анықталған белгілерге сүйене отырып, зерттеушілер ойынның анықтамаларын тұжырымдайды. Й.Хейзинга: «Ойын дегеніміз – ерікті түрде қабылданған, бірақ абсолютті міндетті ережелерге сәйкес орын мен уақыттың белгіленген шекарасында орындалатын ерікті әрекет...». С.И.Гессен: «Ойын – бұл әрекет, мақсаты әрекеттің өзінен тыс емес, бірақ әрбір сәт өзінше құнды». С.Л.Рубинштейн: «Ойын – бұл мағыналы әрекет, яғни мотив бірлігімен біріктірілген және жеке адамның қоршаған шындыққа белгілі бір қатынасын білдіретін мағыналы әрекеттер жиынтығы». Д.Б.Эльконин қозғалыстарды балалар ойынының операциялық құрамы деп атады. Баланың қимыл-қозғалысының құрамы неғұрлым бай болса, оның ойыны соғұрлым мазмұнды болады. С.ТШацкий: «Ойын – балалық шақтың өмірлік зертханасы, ол хош иіс секілді, жас атмосфераны береді, өмір, онсыз бұл адамзатқа пайдасы жоқ уақыт болар еді. Ойында бұл өмірлік маңызды материалды арнайы өңдеу ақылға қонымды мектептің нәр беретін өзегі бар балалық шақ».

Орыс жасушысы Ю.М.Нагибин ойын технологиясының маңызы туралы былай деген: «Ойын әрекеті арқылы баланың мінезі, өмірге деген көзқарасы айқындалады. Көптеген өмірлік күрделі мәселелерді бала ойын процесінде жеп-жеңіл шешіп отырады. Балалық шақты ойынсыз және ойыннан тыс алып қарауға мүмкін емес». Ойынның баланың психикалық

дамуындағы рөлін талдайтын алғашқы психологиялық ойын теорияларының бірі К.Гроостың «Баланың психикалық өмірі» (1916) еңбегі болып табылады.

Педагогтар С.Л.Новоселова, Е.В.Зворыгинаның зерттеулері ойынның даму траекториясын оның дамып келе жатқан психологиялық мазмұнын ескере отырып белгіледі. Олар ересектердің жетекшілігімен ойын дамуының ерекше кезеңдерін анықтады. Бастапқы кезең объектімен манипуляциялауға бағытталған зерттеушілік ойынды қамтиды. Балалар ойынды жеке тәжірибемен сіңіре бастағанда, сюжеттік ойынға әкелетін шешуші кезеңге жетеді. Бұл кезеңде балалар көбінесе жалғыз ойында ойыншықтар мен қиялдағы заттарды пайдалана отырып, өздеріне таныс сценарийлерді қайталайды, проблеманы шешеді. Бірте-бірте бұл рөлдік ойынға ауысады, өйткені балалар өздерінің ойын баяндауларында әртүрлі рөлдерді бейнелейді. Бұл даму кезеңдерін түсіну тәрбиешілер мен ата-аналарға нақтырақ ұсыныстар бере отырып, әртүрлі жас топтары бойынша балалардың ойынына құрылымдық басшылық жасауға мүмкіндік береді.

Ойынды анықтау әрекетін әр түрлі тарихи дәуірлерде ойшылдар зерттеген болатын. Пәнаралық зерттеулер шеңберіндегі тәсілдерді былайша бөліп көрсетуге болады.

- Философиялық көзқарас. Философияда ойынды қарастыру мен зерттеудің бірнеше тұжырымдамалық бағыттары бар. Кейбір бағыттардың өкілдері (Ф.Шиллер, Ф.Ницше, Г.Гессе) ойынды реттелетін болмыс үстінде еркіндік беретін өмірдің ең жоғарғы көрінісі деп есептеді. Басқа бағыттарды жақтаушылар (Платон мен Канттан бастап қазіргі американдық әлеуметтанушылар Дж.Мид пен Ш.Бернге дейін) керісінше өмірдің өзін әртүрлі ойын түрлері деп түсіндірді. Ойынның кейбір философиялық аспектілері Г.П.Щедровицкийдің, И.С.Конаның және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан.

- Антропологиялық тәсіл ойынды зерттеу арқылы адамның жеке басын, оның табиғатын зерттеуді қамтиды. Бұл тәсіл Й.Хейзинганың «Ойыншы адам» кітабында ұсынылған. Автор ойын әрекетін әртүрлі тарихи кезеңдерде қарастыра отырып, ойын қоғамдық өмірдің қажетті тәсілі, адам болмысының объективті негізі деген шешімге келген.

- Мәдени көзқарас ойынды мәдени құбылыс ретінде қарастыруды қамтиды. Ойынның мәдени концепциясы ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап қалыптасқан. Зерттеушілер осы екі құбылыстың – мәдениет пен ойынның көп өлшемді байланысы мен өзара тәуелділігіне назар аударып, ойынды мәдени болмыс ретіндегі адамның ең маңызды сипаты ретінде қарастырды (Й.Хейзинга, Ю.Левада, т.б.) [2].

Педагогикада Ф. Фребель, С. Гросс, П.Ф. Лесгафт, Ж. Пиаже, П.П. Блонский, Н.К. Крупская, В.В. Давыдов, И.Я. Михайленко, Н.А. Короткова, С.Л. Новоселова, Т.М. Бубнова және П.Г. Саморукова ойынды жіктеуге үлес қосты.

Ф.Фребель классификациясы негізінде ойындардың дифференциалды әсер ету қағидатын қойды: ойын-сауық ойындарын дамытуға; сыртқы сезімдерді дамыту – сенсорлық ойындар; қозғалыстарды дамыту – қимылдық ойындар.

С.Гросс ойындардың түрлерін олардың педагогикалық маңызы бойынша қарастырады: «қарапайым функциялардың ойындары» – мобильді, психикалық, сенсорлық, дамушы; «арнайы функциялардың ойындары» – бейне қосылғыларды жетілдіру мақсатында жаттығу ойындар – отбасылық ойындар, аң аулайтын ойындар, кездесулер.

Ж.Пиаже ойынды психикалық дамудың факторы ретінде анықтады. Ойынның құрылымында ол жаттығуды, символды, ережелерді бөлді. Ол барлық ойындарды былайша бөлді: жаттығу ойындары немесе сенсорлы-қимылдық ойындар; символдық (фантастикалық) ойындар; ережелі ойындар.

П.Ф. Лесгафт ойынды екі топқа бөлді: имитациялық – тәуелсіз шығармашылық ойындар; ережелі ойындар.

П.П. Блон балалар ойындарын келесі түрлерге бөлді: зияткерлік ойындар; ойлы ойындар; имитациялық ойындар; құрылыс ойындары; қимылды ойындар; ойын-драматизация.

Н.К. Крупская ойындары келесі түрлерге бөледі: балалар ойлап тапқан ойындар – шығармашылық ойындар; ересектер ойлап тапқан ойындар – ережелі ойындар.

Мұндай жіктеу шартты болып табылады, өйткені шығармашылық ойындарда ережелер бар, ойындарды реттеуге, рөлдердің сипатын және олардың өзара әрекеттесуін анықтайды. Ережелері бар ойындарда балалар шығармашылығы орын алады.

В.В.Давыдов балалар ойындарының екі негізгі түрін ажыратады: жасырын ережелері бар ойындар, мысалы, әңгіме-рөлдік ойындар, онда ереже сюжетке және рөлдерге байланысты; ашық (бекітілген) ережелері бар ойындар, мұнда ережелер анық және ойын құрылымының ажырамас бөлігі болып табылады, оған дидактикалық, дамытушы, музыкалық, ойын-сауық және зияткерлік ойындар жатады.

И.Я. Михайленко және Н.А. Короткова балалар ойындарын келесі түрлерге жіктеді: сюжеттік ойындар, олар шартты сценарийлермен сипатталады; ережелі ойындар, мұнда ережелер нақты анықталған және бәсекелестік негізгі сипат болып табылады, нәтижеге жету үшін ойыншылардың талпынысы маңызды [3].

Сюжеттік ойындар жеке және ұжымдық болуы мүмкін. Ережелі ойындар – екі адамның қатысуын қамтитын қызметтің біріккен түрі. Олар ойынның үш түрін ережелермен ажыратады: шақыру ойындары – табыстар ойыншылардың күш-жігеріне байланысты емес; физикалық құзыреттілікке арналған ойындар – табысқа физикалық дағдыларды, қасиеттерді дамытуға байланысты; ойлаудың, есте сақтаудың, комбинаторлық қабілеттердің қажет болатын ойлау қабілеті бар (стратегиялық ойындар) ойындар; физикалық және интеллектуалды құзыреттілігі қажет болатын және сәттілік элементі бар аралас ойын түрлері.

С.Л. Новоселова балалар ойынын 3 типке жіктейді:

1-тип ойындары – бұл балалар бастамасымен жасалған ойындар. Олар, өз кезегінде, сюжетке бөлінеді (әңгіме-карталау, сюжеттік рөл, режиссерлік, театрлық) және ойын-эксперимент (табиғи заттармен, құбылыстармен, материалдармен, жануарлармен, ойыншықтармен және заттармен).

2-тип ойындары – ересектердің бастамасы бойынша жүргізіледі: оқытатын (автодреастикалық, пәндік, сюжеттік-дидактикалық, ұялы, музыка, оқу-пәндік); бос уақытын ұйымдастыратын (ойын-сауық, театрлық, мерекелік, карнавал, компьютер).

3-тип ойындары – этностың (халық) тарихи қалыптасқан дәстүрлерінен келетін ойындар: салтанатты (табынушылық, отбасылық, маусымдық); оқыту (интеллектуалды, бейімделгіш, сенсорлық қозғалтқыш); демалыс (көңілді, тыныш, ойын-сауық).

Балалар ойындарының мазмұнына байланысты Т.М.Бубнова мынандай түрлерге бөледі: күнделікті шындықты көрсететін ойындар (отандық, өнеркәсіптік, әлеуметтік-саяси); көркем оқиғаларды көрсететін ойындар (романтикалық, батырлық, фантастикалық, өнімді-оқиғалар, отбасы-романтикалық).

Ойын ұйымдастыру түрі бойынша: топтық, кіші топтық, жеке дара болып бөлінеді. Ұйымдастыру орны (сыртқы ойындар мен ғимараттар), педагогтердің жоспарлау құрылымымен (күннің бірінші және екінші жартысында жүргізілетін ойындар), психикалық белсенділікті (ойын-эксперимент, компьютерлік ойындар) ұйымдастыру тәсілін ескереді.

Шығармашылық ойындарда балалар өз тәжірибелерін пайдалана отырып, қоршаған ортаны және қарым-қатынастарды зерттейді және түсінеді. Шығармашылық ойындардың негізгі түрі – тарихи-рөлдік ойындар. Бұл санатқа сондай-ақ құрылыс және құрастыру ойындары, драмалық ойындар, театрлық ойындар, және режиссерлік ойындар жатады.

Балаларды оқыту және тәрбиелеу мақсатында ережелері бар ересектерге арналған ойындар жасалады. Олардың білім беру ықпалы тұрғысынан алғанда, бұл ойындар шартты түрде дидактикалық болып бөлінеді, онда балалардың ойлау қабілетін дамытады, олардың білімдері жүйеленеді. Әр түрлі авторлық классификацияларға қарамастан, олар жалпы, біріктіруші ерекшеліктерді қарастырады.

Г.М.Коджаспирова ойындарды пәндік, символдық, сюжетті, рөлдік, компьютерлік, дамытушылық, дидактикалық деп бөледі [4].

Ойын жетекші іс-әрекет және балаларды дамытудың негізгі құралы екендігі және бірлескен ойын, еңбек дағдыларын, тазалықты, тәртіпті, ұйымшылдықты, балалардың

ойлауын, қабылдауын, сурет салуын және басқа дағдыларды игеру ойын түрінде болуы қажеттігі «Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделінде» айқындалған басты міндеттердің бірі. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балалар ойын баласы екенін ескере отырып, оларды дамыту мен тәрбиелеуде педагогтерге ойынға басымдық беру ұсынылады. Ол үшін балалардың қызығушылықтарына сәйкес заттық дамытушы ортаны құру және ұйымдастырылған іс-әрекетті балалардың бастамаларын, пікірлері мен тілектерін ескере отырып, оларды зеріктірмей, балалардың түрлі әрекеттерін ұйымдастыру арқылы қызықты ойын түрінде өткізу көзделетіндігі «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулықта» басым айтылған [5].

Ойын – мектепке дейінгі балалар үшін айналаны танып-білу тәсілі. Ойын мен ойын әрекеті мазмұнының әлеуметтік сипаты баланың қоғамда өмір сүретіндігімен байланысты. Ол алғашқы айлардан бастап-ақ маңайындағылармен қарым-қатынас жасауға ұмтылады, қарым-қатынас жасаумен қоғамдық тәжірибені игерудің қуатты құралы – тілді бірте-бірте меңгереді. Бала ересектер өміріне белсене қатысқысы келеді, бірақ бұл ықылас әлі оның мүмкіндіктеріне сәйкес келмейді. Ойында үлкендердің қызметіне еліктеп, өзінің шамасы келмесе де олардың қуанышы мен ренішін түсіне отырып, осындай өзіндік жолмен қоршаған өмірге етене араласады. Ойынның негізгі ерекшелігі, ол балалардың қоршаған өмірді адамдардың қимылын, іс-әрекеттерін, олардың бала қимылынан туған жағдайдағы қарам-қатынасын бейнелеуі болып табылады. Ойында бөлме теңіз де, метро станциясы да, темір жол вагоны да болуы мүмкін. Балалар жағдайға ойынның өздері ойлаған түпкі ниеті мен мазмұнына лайықты маңыз береді. Ойын қызметінің келесі бір ерекшелігі – оның өз әрекеттік сипаты. Балалардың өздері ойын жасап шығарушылар болып табылады. Ойында өздеріне мәлім өмір құбылыстары мен оқиғалары туралы білімдерін бейнелейді, оларға өздерінің қатынасын білдіреді.

Ойын мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті, қоршаған әлемді танудың жолы, ол арқылы балалар өздерінің сезімдік және өмірлік тәжірибесін байытады, өздерінің құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасайды. Ойын бала белсенділігін және өзіндік қызмет өнімділігін қамтамасыз етеді, ол мектеп жасына дейінгі баланың тұлғалық, адамгершілік және еріктілік қасиеттерін қалыптастырудың тиімді құралы, әлемге әсер ету қажеттілігінің негізі болып табылады. Ойында бала өзінің ішкі дүниесін білдіріп, өзін әрекет иесі және туындатушы ретінде көрсетеді.

Мектеп жасына дейінгі балалар ойындары шығармашылық және ережелі деп екі топқа бөлінеді. Ойынның түрлері көп, олар: ойын-жаттығулар, ойын-ұйымдастырылған іс-әрекет, сергіту ойындары, спорттық, қимыл-қозғалыс ойындары, ұлттық ойындар, аңғаруға байланысты ойындар, шапшандыққа байланысты жүргізіп ойнайтын ерікті ойындар, дидактикалық ойындар, саусақ ойындары, сюжетті-рөлдік, үстел үсті ойындары және т.б.

Мектепке дейінгі педагогика ойынды баланың жеке басын тәрбиелеу құралы мен балалар өмірін ұйымдастырудың нысаны, балалар қоғамын қалыптастыру мен жеке өмір тәжірибесін жинақтау құралы ретінде қарастырады (әр түрлі өмірлік жағдайларда өзін жеке тұлға ретінде танытуы).

Мектеп жасына дейінгі бала тұлғасын қалыптастырудың негізгі құралы бола отырып, ойын бірқатар қызметтерді қамтиды:

Әлеуметтік-мәдени қызмет. Ойын баланы әлеуметтендірудің ең мықты құралы. Ол жеке тұлғаның қалыптасуына, оның жеке сапаларын, қасиеттерін, ерік-жігерін тәрбиелеуге ықпал етеді. Ойынның әлеуметтік тәжірибесін игеру балаға кез-келген қауымдастықтың (балалар, ересектер) толыққанды мүшесі ретінде жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Ойын мәдениеттің үлгісі, бақыланатын құбылыс, ол ұлттың өзіндік ерекшеліктерін, дәстүрлерін толық көрсетеді. Ойын әлеуметтік мінез-құлықтың, құндылықтар жүйесінің артықшылықтарының, бәсекеге қабілеттіліктің, ынтымақтастықтың, топтық немесе жеке дара әрекеттерге бағдарланудың типтік дағдыларын қалыптастырады.

Ұлтаралық қарым-қатынас қызметі. Ойындар жалпыадамзаттық құндылықтар банкі. Олар әмбебап, әртүрлі ұлттық қауымдастықтар арасында оңай игеріледі. Бұл адамдардың бір-

бірімен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беретін ортақ тіл. Ойындар түрлі өмірлік жағдайларды бейнелеуге, қактығыстардан шығуға, әртүрлі эмоцияларды үйренуге, көптеген сезімдерді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ойын кезінде баланың өзін-өзі жүзеге асыру функциясы. Ойын – бұл жоспардың жүзеге асырылуы, баланың өзіндік қалауы, ниеті. Баланың тұлға ретінде өзін таныту саласы. Бұл жағдайда балаға ойынның нәтижесі емес, ойнау процесі маңызды. Ойын баланың өз мүмкіндіктерін іс-әрекет пен практикада қолдану мен тексеру мүмкіндігінің әдісі. Баланың ойындық жаңалықтар ашуының нәтижелері практикалық қызметінің жетілуіне ықпал етеді. Мектепке дейінгі шақтағы бала өмірінің шынайы белсенді болуы үшін олардың тәжірибелері аз, сондықтан ойын балаға ойындық, қиялдау жағдаяттарына белсенді қатысуға, ересектерге тән рөлдерді орындауға мүмкіндік береді. Бұл процесте ересек адамның рөлі балаға қоршаған әлемнің нысандары мен құбылыстарын белсенді түрде игеруге, заттарды өзінің ойындық мәнмәтініне әкелуге ынталандыратын ойын алаңын ұйымдастыру болып табылады.

Қарым-қатынастық қызмет. Балалар қоғамдастығында байланыс ұйымдастыру функциясы. Ойын қарым-қатынастық қызмет атқарады. Ол қарым-қатынастың шынайы және ойындық екі жағын қамтиды. Ойын балаға байланыс пен қарым-қатынас нормаларын үйренуге мүмкіндік береді, баланың қарым-қатынастық белсенділігін ынталандырады. Ойын барысында балалар тез тіл табысады, тәжірибе алмасады. О.С.Газман бойынша қарым-қатынас ойынның негізгі қуат көзі. Ойын балада өзбеттілік, ашық-жарқындылық, тез тілтабысушылық қасиеттерін қалыптастырады. Ойын іс-әрекетінде нақты әлеуметтік қатынастар бар. Ойын балалар ұжымының дамуына өз үлесін қосады. Ойында әр адам өзінің жеке, шығармашылық, белсенді әлеуетін түсінеді және ойынның басқа ойыншыларымен оның әрекетін және мінез-құлқын үйлестіруді үйренеді.

Ойынның диагностикалық қызметі. Ойын кезінде балабақша педагогі баланың сапалары, белсенділігі, білімі, іскерліктері, оның басқаларға және айналадағылардың оған деген қарым-қатынасы, отбасылық жағдайы, қорқыныштары, толқулары, эмоционалды жағдайы және т.б. туралы көптеген ақпарат алады.

Ойынның терапевтикалық қызметі. Ойын кезінде қобалжуларды, шиеленістерді, қорқыныштарды жою қызметі. Ойын – басқалармен қарым-қатынасында, жүріс-тұрысында туындайтын қиындықтарды жеңудің құралы.

Ойын арқылы түзету қызметі. Ойын түзету құралы ретінде (дүниетанымдық, эмоционалды-еріктілік, іс-әрекеттік, жеке дара салаларда), психикалық процестерді дамыту және тілдік, ойлау, қозғалыс процестерін түзету құралы ретінде әрекет етеді.

Ойынның сауықтыру қызметі. Қуаныш, рахат, жағымды эмоциялар сыйлау қызметі, қарым-қатынастағы қажеттіліктердің қанағаттануы және өзара әрекеттесу құралы. Бұл шабыттанудың, бір нәрсеге қызығушылықты оятудың құралы. Ойын – баланы ойын-сауыққа, көңіл көтеруге жетелейтін кеңістігі [6].

Мектеп жасына дейінгі балалар ойын ісінің құрылымы. Ойын – белсенділік ретінде өз құрылымы бар: себептері, мақсаттары, жоспарлау, іске асыру құралдары, ойын әрекеттері, нәтиже. Ойын қызметін ынталандыру оның еріктілігі, таңдау мүмкіндіктері мен бәсекеге қабілеттілік элементтері, балалардың жұмысқа деген қажеттіліктерін қанағаттандыру, бекіту, өзін-өзі растау, өзін-өзі жүзеге асыру арқылы қамтамасыз етіледі.

Ойынның мақсаты – әрбір ойынның мақсаты бар, оларды бала түсінеді. Мақсаттар имитациялықтан әдейі, дәлелді түрде дамиды.

Ойын белсенділігін жоспарлау – ойын процесінде оның процедуралық жағы туралы ойлау барысында (іс-әрекеттердің бірізділігі, сюжетті қалыптастыру, рөлдердің жиынтығы, олардың қарым-қатынасы, өзара әрекеттесу ережелері) алдын алу немесе жалғастыру. Бұл компонент толығымен мектеп жасына дейінгі жасқа дейін көрінеді. Ойын үшін балалар өздерінің немесе ересек адамның көмегімен ойыншықтарды, материалдарды, ойын жағдайларын таңдайды.

Ойын әрекеттері – ойынның сюжеті енгізілген әрекеттер, рөлдер орындалады. Әр рөлде негізгі ойын әрекеттерінің өз жиынтығы болады.

Ойынның нәтижесі оң эмоциялар, баланың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру (белсенділік, жағымды эмоциялар, бекіту, қауіпсіздік, қарым-қатынас). Ойын белсенділігін дамытудың тиісті жас деңгейінде ол білім беру, жаттығу, дамушы әсер етеді және әлеуметтік, коммуникативтік, психотерапевтік, түзету, диагностикалық, ойын-сауық функцияларын орындайды.

Ойынның педагогикалық мүмкіндіктері. Ойын түрінде балалар өмірін және қызметін ұйымдастыратын педагог белсенділік пен бастаманы дәйекті түрде дамытады, ойында өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын қалыптастырады.

Ойын – бұл символдық әрекет, өйткені ол нақты заттардың орнына символдарды – объектілерді немесе нақтыға еліктейтін әрекеттерді қамтиды. Мысалы ойында сүйікті қуыршақ көңілді немесе қықар балаға айналады. Оны тамақтандыру керек еді, оған ойыншық ыдыстары көмекке келді. Енді тәрелкедегі «тамаққа» арналған ойыншық қасық жоқ еді, оның орнына қолдануға қолында таяқша пайда болды. Мұның бәрі шындық жағдайды алмастыратын объектілер мен символдық әрекеттер. Көптеген ғалымдардың пікірінше, символдарды өз іс-әрекетінде қолдана білу адамның әмбебап қабілеттерінің бірі, және оның дамуы дәл ойында орын алады. Бала осылайша өз ой, қиялы арқылы ойын барысын өзі қалағандай өзгертіп, дамытып отырып ойнайды.

Ойын – баланың толық даму құралы. Ойын барысында бала тұлғасының барлық жақтары бірлік пен өзара әрекеттестікте қалыптасады. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене, адамгершілік, еңбек және эстетикалық тәрбиесі жүйесінде ойын үлкен орын алады. Балаға оның өміршендігін жақсартуға және оның мүдделері мен әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектесетін белсенді әрекет қажет. Ойындар баланың денсаулығы үшін қажет, олар оның өмірін мағыналы, толық етеді және өзіне деген сенімділікті тудырады. Ойынның тәрбиелік мәні зор, ол ұйымдастырылған іс-әрекетінде оқумен және күнделікті өмірді бақылаумен тығыз байланысты. Шығармашылық ойындарда баланың ақыл-ой қабілеттерін, оның қиялын, зейінін, есте сақтау қабілетін жұмылдыратын білімді меңгерудің маңызды және күрделі процесі жүреді. Рөлдерді ойнау, белгілі бір оқиғаларды бейнелеу барысында балалар олар туралы ойлайды, әртүрлі құбылыстар арасында байланыс орнатады. Ойын есептерін өз бетінше шешуге, жоспарларын жүзеге асырудың оңтайлы жолын табуға, алған білімдерін пайдалануға, сөзбен жеткізуге үйренеді. Көбінесе ойын мектеп жасына дейінгі балаларға жаңа білім беруге және олардың ой-өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді. Ересектердің еңбегіне, қоғамдық өмірге, қаһармандардың ерлік істеріне қызығушылықтың дамуымен балалардың болашақ мамандығы туралы алғашқы армандары, сүйікті қаһармандарына еліктеуге деген ұмтылысы пайда бола бастайды. Осының бәрі ойынды мектеп жасына дейінгі балалық шақта қалыптаса бастайтын бала тұлғасының бағытын құрудың маңызды құралына айналдырады.

Ойын – бұл балалардың құрдастарымен қарым-қатынас жасайтын дербес әрекеті. Оларды ортақ мақсат, оған жету жолындағы бірлескен күш-жігер және ортақ тәжірибе біріктіреді, ойын тәжірибесі баланың санасында терең із қалдырады және жақсы сезімдердің, асыл мұраттардың және ұжымдық өмірлік дағдылардың қалыптасуына ықпал етеді. Педагогтің міндеті – әр баланы ойын тобының белсенді мүшесі ету, балалар арасында достыққа, әділдікке және жолдастарының алдындағы жауапкершілікке негізделген қарым-қатынас орнату. Балалар ойнайды, өйткені бұл оларға ләззат береді. Сонымен қатар, ойындағыдай қатал ережелер, мінез-құлық жағдайлары болмайды, сондықтан ойын балаларды алға қойған мақсатқа, өз әрекеттерін, сезімдерін және ойларын бағындыруға үйретеді. Ойын үлкендердің еңбегіне деген қызығушылық пен құрметке тәрбиелейді, балалар әртүрлі мамандық иелерін бейнелейді және сонымен бірге олардың іс-әрекетіне ғана емес, сонымен бірге жұмысқа, адамдарға деген көзқарасына да еліктейді.

Мектепке дейінгі жас – әлеуметтік тәжірибені игерудің бастапқы кезеңі. Бала тәрбиенің әсерінен, қоршаған дүниеден алған әсерлердің әсерінен дамиды. Ол ересектердің өмірі мен жұмысына ерте қызығушылықты дамытады. Ойын – бала үшін ең қолжетімді әрекет түрі, алынған әсерлерді өңдеудің ерекше тәсілі. Бұл оның ойлау қабілетінің, эмоционалдылығының, белсенділігінің көрнекі-бейнелі сипатына сәйкес келеді. Үлкендердің жұмысына, олардың ойындағы мінез-құлқына еліктеп, балалар ешқашан бей-жай қалмайды. Өмірден алған әсерлері олардың бойында сан алуан сезімдерді оятып, кемелер мен ұшақтарды өздері айдап, сырқаттарды емдеу армандарын оятады. Ойын баланың тәжірибесін, өмірге деген көзқарасын ашады. Осылайша, балаларды қоршаған әлеммен танысуға, құрдастарымен қарым-қатынаста белсенді әрекет етуге, үлкендердің өміріне қатысуға, армандарын орындауға деген үмтылыс арқылы ойын ойнауға итермелейді. Ұйымдастырылған іс-әрекеті барысында да ойын балалардың қызығушылық қасиеттерін арттыра түседі. Баланы тәрбиелеп, оқытуды ойын арқылы жүзеге асыру тиімді болуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бұзаубақова К.Ж. Ойлайық та ойнайық. Оқу құралы. Алматы 2004.
2. Емельянова Т.В., Медяник Г.А. Игровые технологии в образовании: электронное учебно-методическое пособие. –Тольятти: Изд-во ТГУ, 2015.
3. Жиенбаева С.Н., Бекмағамбетова Р.К., Сыздықбаева А.Ж., Бөлшекбаева Ә.И. Мектепке дейінгі педагогика. Оқу құралы. – Алматы, 2019.
4. Коджаспирова Г. М. Педагогика: учебник для вузов. 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024.
5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулық. Қазақстан Республикасы оқу-ағарту министрлігі балаларды ерте дамыту институты. – Астана, 2022.
6. Төлешова Ұ.Б. Психологиялық-педагогикалық практикум. – Алматы: «Қазақ университеті», Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. 2020.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19282711>
UDC 378.147.8

ХИМИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚ

СЕЙТЖАПАНОВА СӘНИМАЙ

3 курс студенті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық Зерттеу университеті,
Қазақстан, Қарағанды

КЕМЕЛБЕК ЖАНСУЛУ

3 курс студенті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық Зерттеу университеті,
Қазақстан, Қарағанды

САДЫКОВ ТИМУР

PhD, профессор ассистенті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық Зерттеу университеті, Қазақстан, Қарағанды

***Аңдатпа.** Мақалада химиялық білім берудегі виртуалды шындық (VR) технологияларын қолданудың мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады. VR арқылы виртуалды зертханалар құру, 3D молекулалық визуализация және интерактивті тәжірибелер жүргізу оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, оқу нәтижелерін едәуір жақсартатыны ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік жобалар негізінде дәлелденеді. Сонымен қатар, VR-платформаларды қолданудың білім беру процесіндегі тиімділігі, тәжірибе жасаудың қауіпсіздігі мен қолжетімділігі, теориялық түсініктерді практикалық тұрғыда бекітуге қосқан үлесі талданады. VR технологиялары оқушылардың оқу мотивациясын, өзара әрекеттесуін және сыни ойлау қабілетін арттыруға, сондай-ақ күрделі химиялық ұғымдарды визуалды түрде түсінуге мүмкіндік береді. Бұл технологиялар заманауи химиялық білім беруде инновациялық, тиімді және оқушыларға тартымды әдіс ретінде ұсынылады.*

***Кілт сөздер:** виртуалды шындық, VR технологиясы, химиялық білім беру, виртуалды зертхана, 3D визуализация, оқу мотивациясы.*

Кіріспе. Виртуалды шындық - ақпарат технологиясы арқылы уақыт-кеңістік континуумы адам қалауына сай өзгертуден қалыптасқан жаңа жасанды елес әлемі [1]. Білім беру саласында виртуалды шындық технологиясы қазіргі заманның инновациялық үрдістерінің біріне айналуда. Әсіресе химия сияқты абстрактілі ғылым саласында молекулалардың құрылымдарын және күрделі химиялық реакцияларды көзбен көре алмау қиындық туғызады. Сондықтан VR арқылы оқыту материалын иммерсивті жағдайда ұсынып, студенттердің түсінігін арттыруға мүмкіндік болады [2,3]. VR оқытудың үш өзекті тұжырымдамасы, келу сезімі, өзара әсерлесу және түгелдік. Бұл білім алу процесін толықтай ену мен тәжірибе алуға мүмкіндік береді [3]. Химия саласындағы білім беру барысында VR құралдарын қолданудың негізгі мақсаты, күрделі ұғымдарды нақты өмірдегі мысалалармен байланыстырып, білім алушылардың қызығушылығын және түсінігі деңгейін көтеру [1,4].

Виртуалды шындықты химия пәнінде қолдану әдістері

VR- технологиясы химия пәні бойынша түрлі әдістермен жүзеге асады. Алдымен виртуалды зертханалар жасалады, онда білім алушылар нақты құрал-жабдықтарды қажет етпей, бейне симуляциялар түрінде тәжірибе жасай алады [5]. Мысалы, VRLab Academy сияқты платформаларда 240-тан астам химиялық тәжірибе виртуалды әлемде орындалады. Осылайша білім алушыларға қауіпсіз және қолжетімді ортада күрделі тәжірибелерді орындайтын мүмкіндік беріледі [6,7].

Тағы бір әдіс түрі - 3D молекулаларды және реакциялар құрылымын визуализациялау. ClassVR сияқты құрылғылар молекулаларды тұрмыстық заттар секілді елестетуді, үлкейтіп қарауды немесе элементтердің құрылымын түсінуді жеңілдетеді. Мәселен, AR Cube арқылы

оқушы қолға ұстап тұрған заттың атомдық құрылымын байқап көреді [8]. Осы әдістер арқылы теориялық химиялық түсініктерді нақты бейнеге айналдырып, оқу үдерісін тәжірибеге жетектейміз.

Бірлескн жұмыс негізінде ВР-ды қолдану да кең таралуда. Оқушылар топ болып виртуалды зертханаларда бірге жұмыс жасап, сөйлесіп әрі пікірлесіп отырады. Мұнда әрбір оқушының рөлі белгіленіп, зерттеу үдерісі симуляция арқылы ұйымдастырылады. Бұл әдіс коммуникативті дағдыларды дамытуға, сыни тұрғысынан ойлауға және ұжымдық шешім қабылдауға ықпал етеді.

Сонымен қатар, химия пәнінде кеңейтілген шындық (AR) құралдары қолданылуда. Оқушылар смартфон немесе планшеті бар кезде, қосымша ақпараттарды және 3D мәліметтерді көре алады. Мысалы, BilimLand платформасындағы ВР-симуляторлар арқылы химия пәніндегі күрделі тақырыптарды қарапайым тілге аударады және оқушыларды оқуға ынталандырады. Оқу құралы ретінде симуляторлар мен жаттығу құралдарының жиынтығы оқушыларға өздігімен немесе мұғалімнің басшылығымен тәжірибе жасауға мүмкіндік береді. Осы арқылы оқыту процесін әрі қарай жетілдіруді ұсынады, оған қоса, оқушыларға оқу материалын тәжірибе жүргізу арқылы бекітуге жағдай жасайды [9].

Қорытындылай келе, химия пәнінде ВР осылай жүзеге асырылады: виртуалды зертханалар мен симуляторлар, молекулалық және нәтижелі визуализация, интерактивті топтық эксперименттер және AR-технологиясының құралдары. Барлық тәсілдердің мақсаты бір, олар арқылы оқу қызықты әрі көрнекі болып, теорияны практикалық тұрғыда көрсетіледі.

Оқушылардың қызығушылығы мен оқу жетістігіне әсері. Оқушылардың оқу мотивациясы мен белсенділігі ВР-ақпараттық технологиялары арқылы жоғары болатыны зерттеулерде анықталған. Бұл технологиялық әлемде молекулаларды және олардың реакцияға түсуін тікелей көру және талдау, ұғымдарды жылдам меңгеруге және оқытудың қызықты өтуіне алып келеді. Мысалы, *Journal of Chemical Education* журналында Rienke van Dinther, Lotte de Putter және Birgit Pepin (2023) жүргізген зерттеуде иммерсивті виртуалды шындық технологиясын қолданған оқушылардың химия пәніне деген қызығушылығы артқаны және пәнді әрі қарай тереңірек оқуға ынтасы жоғарылағаны анықталған [3].

Практикада да ВР-дың пайдасы мол. Ресейлік пилоттық жобада (шамамен 500 мектеп оқушысы) ВР-да химиялық тәжірибе жасаған балалардың ҰБТ мен ОГЭ нәтижесі жоғары болғаны көрсетілген. Қашықтықта орналасқан зертханалық мүмкіншілігі төмен балаға ауыл мектебінде ВР (виртуалды зертханасы) қолжетімді болып, ол қауіпсіз жерде күрделі химиялық тәжірибе жасай алған [9]. Мұндай пилоттық нәтижелер оқушылардың пәнге деген қызығушылығының артқанын және емтиханға дайындықтың жоғарылағанын көрсеткен.

Зерттеулерде ВР-дың оқу нәтижелеріне әсері де оң жаққа бағаланған. Мысалы, виртуалды зертханамен жұмыс жасаған студенттер лекциямен оқығандарға қарағанда 40, 50% көбірек дұрыс жауап бергені табылған. Басқа зерттеулерде де виртуалды зертхананың кәдімгі зертханамен салыстырғанда оқу жетістігіне әсері статистикалық маңыздылығын көрсетілген (нақты зертхана және ВР-зертханасында жұмыс жасаған студенттер ұқсас деңгейде нәтиже көрсеткен) [2,3]. Осылайша, ВР құралдарын қолдану дәстүрлі оқытумен салыстырғанда оқушылардың оқу жетістігін жақсартуға ықпал етеді және мұғаліммен жүргізілетін тек теориялық дәріс оқудан тиімдірек екенін көрсетеді.

Тағы бір маңызды оң әсер, оқушылардың қауіпсіздік пен қорқыныш сезімінен арылуы. ВР- виртуалды зертхана қауіпті реактивтер мен аппараттарды қолданбай-ақ тәжірибе жасауға мүмкіндік береді. Бұл химияға жаңа келген оқушылар арасында сенім қалыптастыруға, пәнге деген қорқынышты төмендетуге, қызығушылықты арттыруға көмектеседі.

Сонымен, виртуалды шындық арқылы оқыту оқушылардың қызығушылығын жандандырып, қауіпсіз ортада тәжірибе жасауға мүмкіндік бергендіктен оқу нәтижесін жақсартатын тиімді әдіс ретінде қалыптасқан.

Қолданыстағы виртуалды шындық платформалары мен құралдары. Химия сабағында қолданылатын кейбір танымал ВР-платформаларға мыналар жатады:

- *VRLab Academy* - интернационалдық платформа, онда биологиядан бастап физикаға дейін 240-тан астам ғылыми тәжірибені VR режимінде орындауға болады. Оқушылар кез келген құрылғыда (стационарлық компьютер немесе VR-гарнитура) тәжірибе жасап, білімді интерактивті түрде меңгереді.

- *ClassVR* - мектептерге арналған VR-дың шешімі. Химия модульдері молекулярлық құрылымды 3D түрде зерттеуге, виртуалды шындық арқылы абстрактілі ұғымдарды қолмен ұстап көрсетуге арналған. Мәселен, бұл жүйе «AR Cube» көлемінде химиялық элементтің моделі ұстап қарауға мүмкіндік береді.

- *Labster* - университеттер мен мектептерге арналған виртуалды зертханалар жүйесі. Оның симуляциялары нақты зертханалық ортаны имитациялап, білім алушыларға компьютерде тәжірибе жасап, ғылым түсініктерін зерттеуге мүмкіндік береді. Labster қолданған оқушылардың бағалары орташа бір деңгейді (C-дан B+ деңгейге дейін) көтерілгені және 93%-ы тәжірибе оң болғаны анықталған.

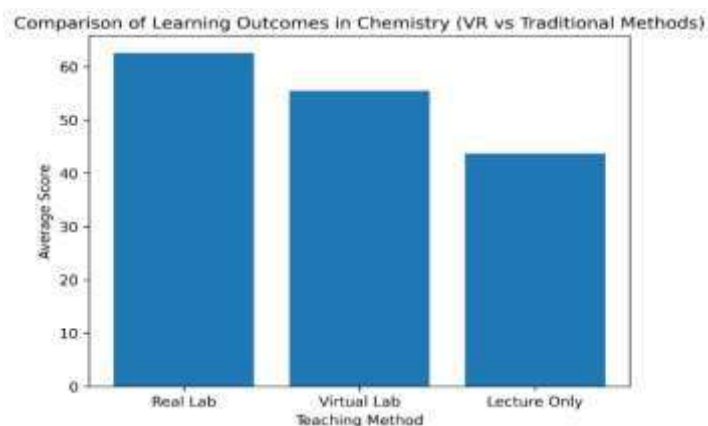
- *PhET Interactive Simulations, ChemCollective, веб-негізіндегі химиялық симуляциялар*: оқушылар реакциялардың механикасын және молекулалардың өзара әрекетін виртуалды ортада бақылай алады. Олар жеке және топтық жұмыстарға пайдаланылып, теорияны нақты іске асыруға жол ашады.

- *MergeCube, Google Expeditions, VR/AR құралдары*: MergeCube пирамида тәрізді құрылғысы арқылы 3D объектілерді (мысалы, молекулаларды) айналдырып қарауға болады. Google Expeditions оқушыларды 360° бейнежазбалар арқылы виртуалды экскурсияларға апарып, химиялық зауыттар мен зертхана көріністерін ашуға мүмкіндік береді.

- *Қазақстандық жүйелер*: BilimLand білім платформасы виртуалды зертхана курстарын ұсынады. Оның симуляторлары күрделі концепцияларды қарапайым тілде түсіндіреді және оқушыларды ынталандырады. Сондай-ақ Ыбырай Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы инклюзивті білім беру бағытында VR зертхананы таныстырды (баспасөз хабарламалары бар).

Осы аталған құралдар химияны оқытуда қолданылып, сабақтарды ғылымдық зерттеу ортасына айналдырады. Әрбір жүйенің мақсаты - оқушыларға тәжірибе жасауды қауіпсіз әрі қызықты ету, түсінуге көмектесу және білім сапасын арттыру.

Ғылыми зерттеулер мен практалық мысалдар. Виртуалды шындықтың тиімділігі ғылыми зерттеулермен дәлелденген. Химиядан өткен зерттеулерде виртуалды зертханалар қолданысы оқу нәтижелерін жақсартатыны анықталды. Мысалы, Эфиопиядағы Dilla University университетінде Hiwot Bazie және Bekele Lemma, Anteneh Workneh және Ashebir Estifanos (2024) жүргізген квази-эксперименттік зерттеуде 60 химия студенті нақты зертхана, виртуалды зертхана және дәріс топтарына бөлінді. Зерттеу нәтижесі бойынша виртуалды зертханада оқыған студенттер дәріс арқылы оқыған студенттерге қарағанда жоғары нәтижелер көрсеткен. Атап өткен зерттеу *JMIR Formative Research* журналында виртуалды зертханалардың химияны оқытуда тиімді әдіс екенін дәлелденді [2].

1-сурет. Ғылыми зерттеулер мен практалық мысалдар

Практикалық жағынан, Қазақстанда және шетелде пилоттық тапсырыстар жүзеге асқан. Мысалы, Ресейде өткізілген білім Академиясы жобасында қашықтықтағы ауыл мектебіндегі балалар ВР-зертхана арқылы тәжірибе жасаған соң пәнге қызығушылығы көтерілгенін, емтиханға дайындық сапасының артқанын айтқан. Қазақстанда BilimLand платформасы мектептерге ВР-симуляторлар енгізіп, оқушылардың ғылыми-зерттеу қабілетін дамытуға үлес қосуда [9]. Оған қоса, Шымкент қаласында аралас шындық (MR/VR) жағдайында молекула зерттеу құрылғысы бойынша кафедралық зерттеулер жүргізіліп жатыр (республикалық білім орталықтарының хабарлары бойынша).

Осы ғылыми және практалық мысалдар виртуалды шындықты химия оқытуда әдіс-тәсіл ретінде белсенді қолданудың нәтижелері оң екенін көрсетеді. ВР оқытудың қауіпсіздігі мен иммерсивтілігі білім алу процесін жаңаша түрге түсіріп, оқушылардың ой-өрісін кеңейтіп, күрделі химиялық ұғымдарды меңгеруге көмектеседі.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, виртуалды шындық химия білім берудің тиімділігін арттыратын перспективті технология болып табылады. Бұл тәсіл оқу материалын практикалық тұрғыда ұсыну, күрделі концепцияларды көзбен көру арқылы түсіндіру, және эксперименттерді қауіпсіз орындау арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. ВР-платформалары (мысалы, VRLab, ClassVR, Labster, PhET және т.б.) химияны ойын-сауықтық емес, ғылыми зерттеу ортасына айналдырады. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, виртуалды зертханалар арқылы білім алған оқушылардың оқу жетістігі дәстүрлі әдіспен оқитындарға қарағанда жоғары немесе тең деңгейде болып, мотивациясы мен сенімділігі артады.

Алдағы уақытта химия пәнінде ВР-ды одан әрі дамыту үшін техникалық базаны нығайтып, мұғалімдерге арнайы оқыту жүргізу қажет. Сонымен қатар қазақстандық оқыту ортасы үшін локализацияланған интерактивті VR-курстарды әзірлеу маңызды. Пайдаланылған зерттеулерге сәйкес, ВР технологияларын мұғалімдердің оқу процесіне жүйелі түрде енгізуі оқыту сапасын жаңа белеске көтереді. Болашақта ВР көмегімен алынған нәтижелерді өлшеу әдістемелері мен оқыту стратегияларын жетілдіру, ғылым мен практикада маңызды бағыт болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Виртуалды шындық // Уикипедия: ашық энциклопедия. – URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Виртуалды_шындық (қолданылды: 2026 ж.).
2. Bazie H., Lemma B., Workneh A., Estifanos A. The Effect of Virtual Laboratories on the Academic Achievement of Undergraduate Chemistry Students: Quasi-Experimental Study // JMIR Formative Research. – 2023.
3. Van Dinther R., de Putter L., Pepin B. Features of Immersive Virtual Reality to Support Meaningful Chemistry Education // J. Chem. Educ. – 2023. – Vol. 100. – P. 1537–1546.
4. Битемірова А.Е., Мүталиева Ш.Ж. VR технологиясын химия сабағында қолдану зерттеулеріне шолу // Ғылым мен білім. – 2021. – №3(72).
5. Labster. Virtual Labs for STEM Learning. – URL: <https://www.labster.com>
6. VRLab Academy. Interactive Virtual Labs for Science. – URL: <https://www.vrlabacademy.com>
7. ClassVR. VR resources for Chemistry. – Avantis Education Ltd. – URL: <https://www.classvr.com>
8. PhET Interactive Simulations. Chemistry simulations. – URL: <https://phet.colorado.edu>
9. BilimLand. Виртуалды зертхананың артықшылықтары. – URL: <https://bilimland.kz>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19282865>
UDC 378.147.8

THE APPLICATION OF THE METHOD CASE STUDY WITH AI FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE LITERACY

ASSYLBEK ABAI

3rd-year student, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan

ABILEVA ASSEL

3rd-year student, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan

RENATOVA ASSIYA

3rd-year student, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan

SADYKOV TIMUR

PhD, Assistant professor, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda,
Kazakhstan

Annotation: *The study explores the integration of the case-study method with artificial intelligence (AI) to design assessment tasks aligned with the international and national evaluation frameworks. The paper analyses the process of forming contextual tasks, which includes creating source material for assignments, modifying their level of difficulty, and adapting tasks to the individual characteristics and needs of students.*

Keywords: *scientific literacy, artificial intelligence, case study, contextual tasks.*

Introduction. The modern education system is undergoing a profound digital transformation, in which artificial intelligence (AI) is not just a technical tool, but a fundamental teaching resource [2]. The use of AI allows for a fundamental revision of approaches to the design of educational content and diagnostic tools [3]. This issue is particularly relevant in the context of developing students' scientific literacy, which is assessed in international comparative studies (PISA) and the national Monitoring of Educational Achievements of Students (MODO) in Kazakhstan. The assessment instruments used in these studies involve a transition from traditional reproductive learning to solving contextual tasks, which simulate real-life situations [2].

Theoretical foundations for developing international and national evaluation tasks

Science literacy is considered to be the learner's ability to explain phenomena scientifically, interpret data, and use scientific evidence to make decisions [3]. The design of such tasks is based on three key competencies:

- Scientific explanation of phenomena: the requirement to apply relevant scientific knowledge.
- Interpretation of data and using evidence: the ability to transform data from one form to another and draw conclusions.
- Application of natural science research methods: understanding the characteristics of scientific inquiry.

The case study method is the most suitable tool for developing these competencies, because it promotes the integration of theoretical knowledge into a practical context [4]. The main characteristics of the method case study the educational measurement system includes:

- Availability of stimulus material: textual, graphic, or tabular information that sets the context.
- Problem-centeredness: the presence of a contradiction or issue requiring an evidence-based solution.
- Multi-level structure: questions at various cognitive levels (from simple information retrieval to critical evaluation).

- Interdisciplinarity: drawing on knowledge from physics, chemistry, biology, and geography in a single scenario [5].

The purpose of this article is to explore the design of case-based tasks, where AI facilitates the automatic generation of materials for assignments.

Method and materials. This study employed modern pedagogical approaches and digital technologies, including artificial intelligence. The study was based on the modelling method, during which generative AI was used to develop contextual tasks and real-life learning situations. This made it possible to: vary the level of difficulty of tasks; adapt teaching materials for different students; consider the individual characteristics of the learning process.

Particular attention was given to developing clear assessment schemes (verification criteria), which ensured the objectivity of the assessment and helped students identify their errors. Thus, the study combined the automatic creation of tasks using AI with mandatory pedagogical expertise from specialists. Integrating AI into the case study preparation process addresses the issue of the problem of a lack of reliable, real-life materials for assignments [5]. AI is capable of generating detailed scenarios tailored to regional or global contexts, as well as formulating questions aimed at specific competencies (for example: requesting interpretation of correlations between variables).

Example task-1: Research on the quality of drinking water in rural areas. Water samples were taken from centralized water supply sources in three villages in the Akmola region. The results of the chemical analysis are presented in the table 1:

Table 1. Water Quality Indicators by Village

Indicator (mg/l)	Maximum permissible concentration (MPC)	Village A	Village B	Village C
Total iron	0.3	0.8	0.2	1.2
Nitrates	45	32	41	78
Sulfates	500	420	510	480
Overall stiffness	7.0	6.5	8.2	7.8

Tasks:

1. Compare the water quality indicators in the three villages with the maximum permissible concentrations (MPC).

2. Determine which village has water that is unfit for drinking based on the highest number of indicators.

3. Formulate a conclusion about the possible causes of pollution.

4. The elevated nitrate content in the water in village B may be related to the use of nitrogen fertilizers on adjacent agricultural fields.

5. Based on your knowledge of the nitrogen cycle in nature, explain how fertilizers enter the groundwater.

6. Suggest two methods for purifying water with elevated iron content (for villages A and B). Describe the chemical processes.

Artificial intelligence technologies enable the implementation of dynamic scaffolding, which involves providing individualized support to students. When working with a case, AI can:

- Vary the complexity of the data (for example, simplify the table or add redundant information to test the ability to filter data).

- Provide leading hints for students with lower proficiency levels, without giving a direct answer.

- Generate personalized learning paths by adapting case content to the student's interests (ecology, medicine, technology) while maintaining the same level of difficulty and cognitive load.

- Compare the student's answer with the descriptors in the assessment scheme.

- Provide prompt feedback in the form of formative assessment, pointing out specific gaps in the student's evidence base.

- Reduce the routine workload on teachers when checking large-scale monitoring assignments [3].

The process of implementing AI requires strict control by an expert educator to prevent neural network “hallucinations” and ensure scientific accuracy [4] (table 2).

Table 2. Opportunities vs. Risks of Using AI in Task Design

AI capabilities	Risks and limitations
High speed of generating unique, reliable materials and scenarios	The need for mandatory verification for factual errors
Personalization of complexity and use of scaffolding tools	The risk of forming incorrect logical connections in complex scientific contexts
Automated checking of answers based on detailed marking schemes	Ethical considerations and the need to ensure student data confidentiality
Scalability: creating multiple variants of equivalent complexity	Requirements for teachers' digital competence to correctly formulate prompts

Conclusion. The use of artificial intelligence in the development of national evaluation format case studies is a powerful factor in the fostering of scientific literacy. The effectiveness of educational measurement systems is enhanced by employing a “hybrid model” that combines the generative potential of AI with pedagogical expertise. AI enables the automated creation of complex stimulus materials (tables, graphs, situation descriptions), which is critical for international and national evaluation frameworks. The introduction of AI-based automated evaluation contributes to the implementation of high-quality formative assessment and timely addressing knowledge gaps. Pedagogical validation remains a key stage in the design process, ensuring scientific accuracy and the alignment of tasks with students' cognitive levels.

REFERENCES:

1. Nguyen T.N.T., Lai N.V., Nguyen Q.T. Artificial Intelligence (AI) in Education: A Case Study on ChatGPT's Influence on Student Learning Behaviors // *Universite Park*. – 2024. – Vol. 13, № 2. – P. 105-121. – URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1256337>
2. Медведев Александр Владимирович, Головятенко Татьяна Альбертовна, Подымова Людмила Степановна Роль Искусственного Интеллекта в современной системе высшего образования // *Высшее образование сегодня*. 2022. №3-4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-iskusstvennogo-intellekta-v-sovremennoy-sisteme-vysshego-obrazovaniya>
3. Чулюков Владимир Алексеевич, Дубов Владислав Михайлович Искусственный интеллект и будущее образования // *Современное педагогическое образование*. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-budushee-obrazovaniya>
4. Константинова Л. В., Ворожихин В. В., Петров А. М., Титова Е. С., Штычно Д. А. Генеративный искусственный интеллект в образовании: дискуссии и прогнозы // *Открытое образование*. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/generativnyy-iskusstvennyy-intellekt-v-obrazovanii-diskussii-i-prognozy>
5. Naeem M., Thomas L. Case study research and artificial intelligence: A step-by-step process to using ChatGPT in the development of case studies in qualitative research // *International Journal of Qualitative Methods*. – 2025. – Т. 24. – С. 16094069251371478.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19282974>

БАСКЕТБОЛ ПӘНІ БОЙЫНША СПОРТШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ӘДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

ЗЕЙНОЛДА АҚЖАН МУРАТҰЛЫ

«Жаратылыстану педагогикасы және дене шынықтыру» кафедрасы

2 курс магистранты

Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті,

Алматы қ. Қазақстан

Аннотация: Баскетбол спорты бойынша спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруға дене шынықтыру әдістерінің әсері жан-жақты қарастырылады. Қазіргі заманғы спорттағы жоғары бәсекелестік жағдайында баскетболшылардың техникалық, тактикалық, физикалық және психологиялық дайындығы негізгі көрсеткіш болып табылады. Зерттеу барысында дене шынықтырудың жалпы және арнайы әдістерін жүйелі қолданудың кәсіби дағдыларды дамытудағы тиімділігі анықталды.

Түйін сөздер: баскетбол, дене шынықтыру, кәсіби дағдылар, спорттық дайындық, жаттығу әдістері.

Abstract: This article examines the impact of physical training methods on the development of professional skills in basketball players. In the context of modern competitive sports, a basketball player's technical, tactical, physical, and psychological preparedness is a key factor for achieving high performance. The study investigates the effectiveness of both general and specialized physical training methods in improving players' professional skills. The research results demonstrate that a systematic and integrated approach to physical training significantly enhances technical accuracy, tactical decision-making, endurance, and overall performance in basketball players.

Баскетбол – жоғары қарқынмен өтетін, спортшылардан жылдамдықты, ептілікті, дәлдікті және тактикалық ойлауды талап ететін командалық спорт түрі. Қазіргі баскетболда ойын динамикасының артуы спортшылардың кәсіби дағдыларына қойылатын талаптарды күшейтуде. Осыған байланысты жаттығу үдерісінде дене шынықтыру әдістерін ғылыми негізде қолдану ерекше маңызға ие. Дене шынықтыру әдістері спортшылардың қозғалыс қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың техникалық элементтерді дұрыс орындауына, ойын жағдайында тез шешім қабылдауына және командалық әрекеттерге бейімделуіне ықпал етеді. Сондықтан баскетболшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыру мәселесі ғылыми тұрғыда зерттеуді қажет етеді. Зерттеудің мақсаты – баскетболшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруға дене шынықтыру әдістерінің әсерін анықтау және олардың тиімділігін дәлелдеу. Қазіргі таңда баскетбол спорты жоғары қарқынмен дамып келе жатқан, үлкен физикалық және психологиялық жүктемені талап ететін спорт түрлерінің бірі болып табылады. Ойын барысында спортшылардан жылдамдық, ептілік, дәлдік, күш, төзімділік және тактикалық ойлау қабілеті қатар талап етіледі. Сондықтан баскетболшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыру мәселесі спорттық дайындық жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі болып саналады. Баскетболдағы кәсіби дағдылар тек техникалық элементтерді меңгерумен шектелмейді. Ол спортшының қозғалыс мәдениетін, ойын жағдайында тез шешім қабылдауын, командамен өзара әрекеттесуін және психологиялық тұрақтылығын қамтиды. Осы дағдыларды тиімді қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерінің орны ерекше. Дене шынықтыру әдістері арқылы спортшылардың физикалық мүмкіндіктері дамып, техникалық әрекеттерді орындау сапасы жақсарады. Сонымен қатар, дұрыс ұйымдастырылған жаттығу үдерісі спортшылардың кәсіби деңгейге көтерілуіне жағдай жасайды. Осыған байланысты аталған тақырыптың ғылыми-практикалық маңызы жоғары. Қазіргі таңда спорт саласының қарқынды дамуы спортшылардың кәсіби даярлығына қойылатын талаптарды едәуір

күшейтуде. Әсіресе командалық спорт түрлерінің ішінде баскетбол ойыны жоғары қозғалыс қарқынымен, жылдам өзгеретін ойын жағдайларымен және тактикалық ойлаудың күрделілігімен ерекшеленеді. Осыған байланысты баскетболшылардың кәсіби дағдыларын тиімді қалыптастыру мәселесі дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесінде маңызды ғылыми-практикалық бағыттардың бірі болып саналады. Баскетбол ойынында спортшыдан тек жоғары физикалық дайындық қана емес, сонымен қатар техникалық шеберлік, тактикалық сауаттылық, психологиялық тұрақтылық және командалық өзара әрекеттестік талап етіледі. Бұл дағдылардың барлығы ұзақ мерзімді, жүйелі және ғылыми негізделген жаттығу үдерісі арқылы қалыптасады. Аталған үдерісте дене шынықтыру әдістерінің рөлі ерекше, себебі олар спортшылардың қозғалыс қабілеттерін дамытып қана қоймай, ойын барысында тиімді әрекет етуіне мүмкіндік береді. Дене шынықтыру әдістері спортшылардың кәсіби қалыптасуында негізгі құрал ретінде қарастырылады. Жалпы және арнайы дене дайындығы, ойын, жарыстық, интервалдық және қайталау әдістерін мақсатты түрде қолдану баскетболшылардың физикалық сапаларын (жылдамдық, күш, төзімділік, ептілік) дамытуға, сондай-ақ техникалық-тактикалық әрекеттерді жетілдіруге ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл әдістер спортшылардың ойын жағдайында дұрыс шешім қабылдау қабілетін арттырып, психологиялық төзімділігін қалыптастырады. Қазіргі таңда баскетбол жаттығу жүйесінде дәстүрлі әдістермен қатар инновациялық әдістерді енгізу қажеттілігі туындап отыр. Бұл өз кезегінде дене шынықтыру әдістерінің тиімділігін ғылыми тұрғыда зерттеуді талап етеді. Әсіресе жасөспірім және жас спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыру кезеңінде жаттығу әдістерін дұрыс таңдау олардың болашақ спорттық жетістіктеріне тікелей әсер етеді. Осыған байланысты баскетбол пәні бойынша спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруға дене шынықтыру әдістерінің әсерін зерттеу өзекті болып табылады. Зерттеу нәтижелері жаттықтырушылар мен дене шынықтыру пәні оқытушылары үшін тәжірибелік маңызға ие болып, оқу-жаттығу үдерісін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Зерттеудің міндеттері:

- баскетбол спортындағы кәсіби дағдылардың мазмұнын ашу;
- дене шынықтыру әдістерінің түрлерін сипаттау;
- жаттығу үдерісінде қолданылатын әдістердің тиімділігін талдау;
- баскетболшылардың кәсіби дайындығын жетілдіруге арналған әдістемелік ұсыныстар ұсыну.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Зерттеудің теориялық негізін дене шынықтыру және спорт теориясы саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрайды. Атап айтқанда, спорттық дайындықтың кезеңдік құрылымы, кәсіби дағдыларды қалыптастырудың педагогикалық қағидалары және спорттық жаттығу теориясы басшылыққа алынды. Әдіснамалық негіз ретінде жүйелілік, бірізділік, даралау және қолжетімділік қағидалары қолданылды. Бұл қағидалар баскетболшылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып жаттығу үдерісін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің теориялық негізін спорттық жаттығу теориясы, дене шынықтыру және спорт педагогикасы саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрайды. Спортшыларды даярлауда кезеңділік, жүйелілік және бірізділік қағидалары басшылыққа алынды. Әдіснамалық негіз ретінде даралау, қолжетімділік, біртіндеп күрделендіру және кешенділік қағидалары қолданылды. Бұл қағидалар баскетболшылардың жас ерекшеліктері мен физикалық дайындығын ескере отырып, жаттығу үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Кәсіби дағдылар – спортшының спорттық әрекеттерді сапалы орындауға қажетті техникалық, тактикалық, физикалық және психологиялық қабілеттерінің жиынтығы. Баскетболда бұл доппен жұмыс жасау, пас беру, лақтыру, қорғаныс және шабуыл тактикасын тиімді қолдану сияқты элементтерді қамтиды. Дене шынықтыру әдістерін дұрыс таңдау және қолдану спортшылардың кәсіби деңгейін жоғарылатуға, жарақат алу қауіпін азайтуға, сондай-ақ ойын барысында дұрыс шешім қабылдау қабілетін дамытуды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ,

қазіргі спорт педагогикасы мен теориясы көрсеткендей, кәсіби дағдыларды дамытуда тек жеке элементтерге емес, кешенді тәсілге баса назар аудару қажет. Жаттығу үдерісінде ойын әдістерін, жарыстық әдістерді, интервалдық және қайталау жаттығуларын үйлестіріп қолдану спортшылардың техникалық және тактикалық шеберлігін бір уақытта дамытуға мүмкіндік береді.

Ғылыми жаңалығы

1. Баскетболшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерінің кешенді тәсілін қолданудың тиімділігі ғылыми тұрғыда дәлелденді.

2. Тәжірибелік зерттеу барысында дәстүрлі және инновациялық әдістердің спортшылардың техникалық, тактикалық және психофизиологиялық дайындығына әсері салыстырмалы түрде көрсетілді.

3. Жаттығу үдерісіндегі әдістерді үйлестіру тәсілі спортшылардың кәсіби әрекетке бейімделуін, ойын жағдайында жылдам және дұрыс шешім қабылдау қабілетін арттыруда жаңа үлгі ретінде ұсынылды.

Практикалық маңызы

1. Зерттеу нәтижелері баскетбол жаттықтырушыларына кәсіби дағдыларды жүйелі қалыптастыруға арналған нақты әдістемелік ұсынымдар береді.

2. Тәжірибе көрсеткендей, ойын және жарыстық әдістерді кешенді қолдану жаттығу бағдарламасын тиімді етеді және спортшылардың нәтижелерін едәуір жақсартады.

3. Алынған мәліметтер басқа командалық спорт түрлеріне де бейімделіп, кәсіби дағдыларды дамыту процесін жетілдіруде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу барысында педагогикалық бақылау, тәжірибелік жаттығулар, тестілеу, салыстырмалы талдау және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге шолу әдістері қолданылды. Зерттеу объектісі – жүйелі түрде спорттық дайындықтан өтетін баскетболшылар. Жаттығу барысында дене шынықтырудың жалпы дайындау, арнайы дайындау, ойын және жарыстық әдістері пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері дене шынықтыру әдістерін жүйелі қолдану баскетболшылардың кәсіби дағдыларының қалыптасуына оң әсер ететінін көрсетті. Атап айтқанда, допты алып жүру, беру және себетке лақтыру техникасының сапасы артты. Сонымен қатар, спортшылардың жылдамдық-күш көрсеткіштері мен төзімділігі жақсарды. Ойын әдістерін қолдану спортшылардың тактикалық ойлауын дамытып, командалық өзара әрекеттестікті жетілдірді. Жарыстық әдістер баскетболшылардың психологиялық тұрақтылығын арттырып, ойын жағдайында өз мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға үйретті. Зерттеу нәтижелері баскетболшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерінің маңызды рөл атқаратынын дәлелдеді. Жаттығу үдерісінде әдістерді кешенді және жүйелі қолдану спорттық нәтижелердің жақсаруына, спортшылардың кәсіби шеберлігінің артуына мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері баскетбол спортымен айналысатын спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерінің маңыздылығын айқын көрсетті. Атап айтқанда, жаттығу үдерісінде жалпы және арнайы дене дайындығы әдістерін, ойын және жарыстық әдістерді кешенді түрде қолдану спортшылардың техникалық, тактикалық және физикалық көрсеткіштерінің едәуір жақсаруына ықпал етті. Тәжірибелік зерттеу барысында тәжірибелік топтағы баскетболшылардың допты алып жүру жылдамдығы, дәл пас беру және себетке дәл лақтыру көрсеткіштері бақылау тобына қарағанда жоғары нәтиже көрсеткені анықталды. Сонымен қатар, олардың жалпы төзімділік деңгейінің артуы ойын барысында белсенді әрекет етуге және жүктемені ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік берді. Бұл дене шынықтыру әдістерін жүйелі әрі мақсатты қолданудың тиімді екенін дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері ойын әдістерінің спортшылардың тактикалық ойлауын, команда ішінде өзара әрекеттесуін және ойын жағдайында жедел шешім қабылдау қабілетін дамытуда ерекше рөл атқаратынын көрсетті. Ал жарыстық әдістер баскетболшылардың психологиялық тұрақтылығын арттырып, жауапты сәттерде өз мүмкіндіктерін толық іске асыруына жағдай жасайды.

Зерттеу нәтижелері баскетбол пәні бойынша спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерінің шешуші рөл атқаратынын көрсетті. Тәжірибелік жұмыс барысында жалпы және арнайы дене дайындығы, ойын, интервалдық және жарыстық әдістерді жүйелі әрі кешенді қолдану баскетболшылардың техникалық, тактикалық және физикалық көрсеткіштерінің едәуір жақсаруына мүмкіндік берді. Тәжірибе нәтижелерін талдау барысында тәжірибелік топ спортшыларының допты алып жүру, дәл пас беру, себетке лақтыру және төзімділік көрсеткіштері бақылау тобымен салыстырғанда айтарлықтай жоғары деңгейге жеткені анықталды. Бұл көрсеткіштер баскетболшылардың кәсіби шеберлігінің қалыптасуында дене шынықтыру әдістерін дұрыс тандаудың және оларды мақсатты қолданудың маңыздылығын дәлелдейді. Сонымен қатар, ойын және жарыстық әдістерді енгізу спортшылардың тактикалық ойлау қабілетін, ойын жағдайында жылдам әрі дұрыс шешім қабылдау дағдыларын дамытуға оң әсерін тигізді. Мұндай әдістер баскетболшылардың психологиялық тұрақтылығын арттырып, командалық өзара әрекеттестікті жетілдіруге ықпал етті. Бұл, өз кезегінде, жарыс жағдайында жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында алынған деректер дене шынықтыру әдістерін бірізділік және жүйелілік қағидаларына сүйене отырып қолдану баскетболшылардың кәсіби дайындығын тиімді қалыптастыратынын көрсетті. Әсіресе, спортшылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып жаттығу үдерісін ұйымдастыру кәсіби дағдылардың тұрақты дамуына жағдай жасайды. Қорытындылай келе, баскетбол пәні бойынша спортшылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыруда дене шынықтыру әдістерін ғылыми негізде, мақсатты және кешенді түрде қолдану қажет. Зерттеу нәтижелері жаттықтырушылар мен дене шынықтыру пәні оқытушылары үшін практикалық маңызға ие және баскетбол бойынша оқу-жаттығу үдерісін жетілдіруге бағытталған әдістемелік негіз бола алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М., 2019.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев, 2018.
3. Назаренко Л.Д. Физическая культура и спорт. – М., 2020.
4. Жүнісбеков Т.Қ. Дене шынықтыру және спорт теориясы. – Алматы, 2021.
5. Федоров А.А. Методика тренировок командных видов спорта. – Санкт-Петербург, 2017.
6. Иванов С.В. Современные подходы к развитию профессиональных навыков спортсменов. – Москва, 2020.
7. Құдайбергенова Ж.С. Баскетбол ойыншыларының кәсіби дағдыларын қалыптастыру әдістемесі. – Алматы, 2022.
8. Бойко В.А. Педагогика спорта: теория и практика. – Киев, 2019.
9. Орлов Н.Н. Физическая подготовка юных спортсменов. – Москва, 2021.
10. Бекмұхамедов А.Қ. Жасөспірім баскетболшыларды кәсіби дайындау әдістемесі. – Алматы, 2020.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19283083>

СПОРТТЫҚ-БҰҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ

СЕЙТМАХАНБЕТ ҚЫМБАТ БАУЫРЖАНҚЫЗЫ

«Жаратылыстану педагогикасы және дене шынықтыру» кафедрасы

2 курс магистранты

Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті,

Алматы қ. Қазақстан

***Түйін:** оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытудың тиімді құралы ретінде спорттық-бұқаралық іс-әрекеттің педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Спорттық іс-шараларға қатысу оқушылардың жауапкершілік, бастамашылық, ұжыммен жұмыс істеу және басқару дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Зерттеу нәтижелері спорттық-бұқаралық жұмыстарды жүйелі ұйымдастыру оқушылардың тұлғалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететінін көрсетеді.*

***Түйін сөздер:** спорттық-бұқаралық іс-әрекет, ұйымдастырушылық қабілет, оқушылар, дене тәрбиесі, тұлғалық даму.*

Қазіргі қоғам жағдайында білім беру жүйесіне қойылатын талаптар үнемі жаңарып, оқушылардың тек білімдік дайындығына ғана емес, сонымен қатар олардың тұлғалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық қабілеттерінің дамуына ерекше көңіл бөлінуде. Бүгінгі таңда мектеп түлегі өз ойын еркін жеткізе алатын, ұжымда жұмыс істей білетін, жауапкершілік алып, түрлі іс-шараларды ұйымдастыра алатын белсенді тұлға болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін қалыптастыру білім беру процесінің маңызды бағыттарының бірі болып саналады. Ұйымдастырушылық қабілет тұлғаның белгілі бір іс-әрекетті жоспарлай алуымен, адамдарды ортақ мақсатқа жұмылдыра білуімен, міндеттерді тиімді бөлісуімен және өз әрекетіне жауапкершілікпен қарауымен сипатталады. Бұл қабілеттер оқушылардың мектеп өміріне белсенді араласуына, өзін-өзі басқару дағдыларының қалыптасуына және болашақ кәсіби қызметіне дайын болуына негіз қалайды. Алайда ұйымдастырушылық қабілеттер өздігінен қалыптаспайтыны белгілі, оларды дамыту үшін арнайы педагогикалық жағдайлар мен тиімді әдістер қажет. Оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытудың тиімді құралдарының бірі – спорттық-бұқаралық іс-әрекет. Спорттық жарыстар, ойындар, эстафеталар, спорттық мерекелер мен түрлі бұқаралық іс-шаралар оқушыларды белсенді әрекетке тартып, олардың бастамашылдығын арттырады. Мұндай іс-әрекет барысында оқушылар ұжыммен өзара қарым-қатынас орнатып, ортақ мақсатқа жету жолында біріге жұмыс істеуді үйренеді. Сонымен қатар, спорттық орта оқушыларға өз қабілеттерін көрсетуге, көшбасшылық пен ұйымдастырушылық рөлдерді атқаруға мүмкіндік береді. Спорттық-бұқаралық іс-әрекеттің тағы бір маңызды ерекшелігі – оның тәрбиелік әлеуетінің жоғары болуы. Спорт арқылы оқушылар тәртіпке, жауапкершілікке, өзара сыйластыққа және әділдікке тәрбиеленеді. Командалық спорт түрлері мен ұжымдық жарыстар оқушылардың бір-біріне қолдау көрсетуін, міндеттерді бөлісіп орындауын және ұйымдастыру дағдыларын жетілдіреді. Бұл жағдайлар ұйымдастырушылық қабілеттердің табиғи әрі тиімді қалыптасуына ықпал етеді. Осыған байланысты, спорттық-бұқаралық іс-әрекет процесінде оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамыту мәселесін зерттеу педагогикалық тұрғыдан өзекті болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеулер мектептегі тәрбие жұмысын жетілдіруге, оқушылардың әлеуметтік белсенділігін арттыруға және олардың жан-жақты дамуына мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – спорттық-бұқаралық іс-әрекет процесінде оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытудың педагогикалық мүмкіндіктерін айқындау және оны жүзеге асырудың тиімді жолдарын анықтау.

1-сурет. Оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамыту.

Зерттеу нәтижелері спорттық-бұқаралық іс-әрекетке белсенді қатысқан оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерінің артқанын көрсетті. Атап айтқанда, олардың бастамашылық танытуы, іс-шараларды жоспарлау және ұжыммен жұмыс істеу дағдылары жақсарды. Спорттық іс-шаралар барысында оқушыларға жауапты рөлдер беру олардың жауапкершілігін күшейтіп, ұйымдастырушы ретінде қалыптасуына ықпал етті. Алынған нәтижелер спорттық-бұқаралық іс-әрекеттің оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытудағы тиімді педагогикалық құрал екенін дәлелдейді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері спорттық-бұқаралық іс-әрекеттің оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытудағы маңызын дәлелдеді. Спорттық іс-шаралар тек дене дайындығын жетілдіру құралы ғана емес, сонымен қатар оқушылардың тұлғалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін тиімді педагогикалық орта болып табылады. Зерттеу барысында спорттық-бұқаралық жұмыстарға жүйелі түрде қатысқан оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерінің айтарлықтай дамығаны байқалды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, спорттық іс-әрекет процесінде оқушылардың бастамашылық танытуы, іс-шараларды жоспарлау, міндеттерді бөлісу және ұжым алдындағы жауапкершілікті сезіну қабілеттері қалыптасты. Командалық спорт түрлері мен мектепшілік жарыстар барысында оқушылар ұжымдық мақсатқа жету жолында бірлесе әрекет етуді, өзара қолдау көрсетуді және ұйымшылдықты үйренді. Бұл жағдайлар оқушылардың ұйымдастырушылық тәжірибесін арттырып, олардың өзін-өзі басқару дағдыларының дамуына ықпал етті. Сонымен қатар, зерттеу барысында ұйымдастырушылық қабілеттердің дамуы педагогтың кәсіби шеберлігіне және спорттық-бұқаралық іс-әрекетті ұйымдастырудың жүйелілігіне тікелей байланысты екені анықталды. Оқушыларға ұйымдастырушы, команда капитаны, іс-шара жетекшісі сияқты жауапты рөлдер беру олардың өзіне деген сенімін арттырып, басқару дағдыларын жетілдірді. Мұндай педагогикалық тәсілдер оқушылардың белсенділігін арттырумен қатар, олардың жеке қабілеттерін ашуға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, спорттық-бұқаралық іс-әрекет оқушылардың әлеуметтік ортада өз орнын табуына, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға және ұжымда тиімді әрекет етуге үйретеді. Ұйымдастырушылық қабілеттердің дамуы оқушылардың мектеп өміріне белсенді араласуына, қоғамдық жұмыстарға қатысуына және болашақ кәсіби қызметіне дайын болуына негіз қалайды. Бұл өз кезегінде олардың әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, белсенді азамат болып қалыптасуына ықпал етеді. Қорытындылай келе, спорттық-бұқаралық іс-әрекет процесінде оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамыту білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Зерттеу нәтижелері мектеп тәжірибесінде қолдануға жарамды және спорттық іс-әрекетті оқу-тәрбие процесіне тиімді енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл бағыттағы зерттеулерді одан әрі жалғастыру оқушылардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытуға арналған жаңа педагогикалық тәсілдер мен әдістерді жетілдіруге жол ашады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баймұратов Б. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2015.
2. Құдайбергенова К. Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиялары. – Алматы, 2018.
3. Сейдахметова Ж.Б. Оқушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздері. – Астана, 2020.
4. Макаренко А.С. Педагогикалық еңбектер. – Алматы: Мектеп, 2010.
5. Ильин Е.П. Психология деятельности и способностей. – Санкт-Петербург: Питер, 2016.
6. Виноградова М.Н. Спортивно-массовая работа в школе. – Москва: Просвещение, 2015.
7. Ковалев С.А. Педагогика физической культуры. – Москва, 2014.
8. Абдиева Г.К. Жасөспірімдердің әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру жолдары. – Алматы, 2019.
9. UNESCO. Quality Physical Education: Guidelines for Policy Makers. – Paris, 2015.
10. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана, 2017.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19283143>
УДК 373.31

ИННОВАЦИОННЫЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ШКОЛЫ И СЕМЬИ

РАУШ АНЖЕЛА ИГОРЕВНА

Магистрантка высшей школы образования Шэкәрім университета

Научный руководитель – Б.Ш. ТҮРҒАНБАЕВА

Семей, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается инновационное управление как стратегический инструмент развития образовательной среды начальной школы в условиях современных социально-экономических и технологических изменений. Раскрывается его сущность как системного подхода к планированию, организации и оценке изменений, направленных на повышение качества образования младших школьников. Особое внимание уделяется взаимодействию школы и семьи как важнейшему направлению управленческой деятельности. Проанализированы три модели управления инновациями: интегрированная система управления качеством образования, модель открытых инноваций и компетентностная модель. Представлены результаты эмпирического исследования, отражающие особенности сопровождения родителей при использовании цифровых образовательных ресурсов и выявляющие различия в управленческих практиках педагогов в условиях цифровизации.

Ключевые слова: инновационное управление, образовательная среда, начальная школа, управление качеством образования, взаимодействие школы и семьи, открытая модель управления, цифровые образовательные ресурсы.

В условиях непрерывных социально-экономических и технологических трансформаций, в которых находится современная система начального образования, требуется переосмысление традиционных методов управления образовательными учреждениями. В этой связи инновационное управление приобретает не только значение инструмента внедрения новшеств, но и выступает как стратегический инструмент развития образовательной среды начальной школы, способствующий ее способности адаптироваться к изменениям, быть открытой и устойчивой.

Инновационное управление в начальной школе - это системный подход к планированию, организации, координации и оценке изменений в образовательном процессе, направленных на улучшение качества образования и воспитания детей младшего школьного возраста. В отличие от классических подходов к управлению, инновационное управление характеризуется гибкостью принятия решений, стремлением к экспериментам, внедрением передовых педагогических и цифровых технологий, а также активным участием всех субъектов образовательного процесса в реализации инновационных проектов [1].

Особенности начальной школы как ступени общего образования диктуют специфические требования к организации образовательной среды. Возрастные характеристики учеников, большое значение эмоционального благополучия детей и усиление роли семьи в обучении побуждают администрацию и педагогический состав к созданию согласованной, гуманистической управленческой стратегии [2]. В этом случае инновационное управление в образовании ставит своей целью создание благоприятной, стимулирующей и безопасной среды, которая способствует развитию учебной мотивации, формированию фундаментальных учебных навыков и укреплению позитивного отношения к процессу обучения.

Инновационное управление предполагает ориентацию на создание развивающейся образовательной среды, которая рассматривается как единая система. В ее состав входят организационно-управленческие, педагогические, информационно-цифровые и социальные компоненты [3]. Решения, принимаемые школьным руководством, напрямую влияют на взаимодействие учителей, учеников и родителей, создавая основу для сотрудничества, партнерства и совместной ответственности за образовательные достижения. В результате этого образовательная среда начальной школы трансформируется в пространство, где передача знаний сочетается с активным социальным взаимодействием.

Инновационное управление также способствует созданию культуры непрерывного развития и самоанализа в образовательной организации. Постоянный анализ эффективности внедряемых новшеств, отслеживание образовательных результатов и готовность пересматривать управленческие стратегии позволяют школе быстро реагировать на появляющиеся проблемы и запросы всех участников образовательного процесса. Инновационное управление играет решающую роль в обеспечении качества образования и создании устойчивой образовательной среды в начальной школе.

Таким образом, инновационное управление в начальной школе выступает как комплексное звено, способствующее развитию образовательной среды. Оно привносит динамику, ориентирует образовательный процесс на нужды учеников и их семей, а также укрепляет способность школы эффективно взаимодействовать с внешним социальным миром.

В рамках управления образовательной организацией взаимодействие школы и семьи рассматривается как целенаправленная система, которая включает в себя нормативно-правовые, организационные, коммуникационные и методические аспекты. В данном случае управленческое воздействие призвано обеспечить регулярное, плодотворное и осмысленное участие родителей в образовательном процессе. Кроме того, оно направлено на согласование усилий педагогов и семьи в области обучения, воспитания и всестороннего развития ребенка.

В начальной школе особое значение приобретает взаимодействие школы и семьи. Родители на этом этапе обучения выполняют ключевую роль в поддержке учебы ребенка, развитии его учебной мотивации и создании благоприятной образовательной среды за пределами школы. Управленческая система начальной школы должна быть направлена не только на информирование родителей о реализации образовательного процесса, но и на постепенное формирование партнерских отношений, где родители становятся активными участниками, основанными на доверии и совместной ответственности [4].

Управление взаимодействием школы и семьи как единого объекта предполагает применение комплексных управленческих инструментов. К ним относятся: разработка моделей взаимодействия, распределение ролей и обязанностей между участниками образовательного процесса, организация эффективных коммуникационных связей, а также мониторинг и оценка результативности применяемых форм сотрудничества. В этом случае взаимодействие с родителями приобретает системную важность, становясь неотъемлемой составляющей общей стратегии совершенствования образовательной среды.

Важнейшим шагом в управлении сотрудничеством школы и семьи является смена формально-информативных моделей взаимодействия на партнерские [5]. Принятые управленческие решения, построенные на диалоге, совместном принятии решений и поддержке родительских инициатив, способствуют созданию прочных связей между образовательным учреждением и семьей. Это повышает уровень доверия и обогащает образовательный потенциал семейной среды.

Успешное внедрение инноваций в образовательной среде требует продуманной управленческой стратегии, которая обеспечит согласованность между целями школы, педагогическими подходами и механизмами оценки достижений. В современном образовательном контексте выделяются три модели, демонстрирующие наибольший потенциал для развития начальной школы: интегрированная система управления качеством образования, модель открытых инноваций и компетентностная модель управления обучением.

Каждая из них характеризуется собственной логикой управления инновационными процессами и включает в себя специфические механизмы их осуществления.

В рамках интегрированной системы управления качеством образования инновации не воспринимаются как отдельные эпизоды, а выступают как неотъемлемая составляющая долгосрочной стратегии развития образовательного учреждения. Реализация нововведений осуществляется планомерно, с учетом мониторинга результатов и последующего анализа их воздействия на качество обучения и воспитания младших школьников. Управление в такой системе основывается на системном подходе, согласованности действий и постоянном цикле обратной связи.

В качестве примера реализации интегрированной модели можно привести создание в школе «Школьного клуба идей» для преподавательского состава. Это предполагает проведение систематических профессиональных встреч или запуск онлайн-ресурса, на котором учителя смогут делиться своими успешными опытами, обсуждать возникающие проблемы и вместе разрабатывать инновационные методические подходы. Инновационные идеи в этой системе проходят несколько ключевых этапов: сначала их обсуждают, затем апробируют на небольшом числе учеников, после чего анализируют эффективность. В случае положительных результатов нововведение интегрируется в образовательную практику школы. Таким образом, инновации становятся частью управляемого цикла, где каждый этап - планирование, реализация, оценка и корректировка - тесно взаимосвязан и соответствует принципам интегрированной системы качества.

В рамках данной модели предусмотрена системная организация проектной работы учащихся. Проведение мини-выставок, экологических проектов, тематических исследований и презентаций по школьным предметам не выступает единовременным мероприятием, а интегрируется в структуру образовательной программы. Руководящая роль заключается в предоставлении методической помощи учителям, координации ресурсов и оценке образовательных результатов. Проектная деятельность, став постоянной частью школьной жизни, оказывает устойчивое влияние на развитие познавательной активности и межпредметных умений учащихся.

Модель открытых инноваций предполагает расширение границ образовательной организации и тесное сотрудничество с внешними субъектами в процессе внедрения инноваций [6]. В этой модели школа воспринимается не изолированно, а как неотъемлемая часть обширной социально-образовательной экосистемы, которая объединяет родителей, учреждения дополнительного образования, жителей местного сообщества и других социальных партнеров.

Открытая модель управления подразумевает создание механизмов сотрудничества, направленных на совместное проектирование и реализацию образовательных проектов. В качестве примера такой практики можно привести организацию совместных мероприятий для родителей и всего школьного коллектива: мастер-классов, творческих выставок, научных конференций, мини-соревнований и презентаций проектов. В рамках таких проектов родители не ограничиваются ролью наблюдателей, активно участвуя в образовательном процессе. Они оказывают детям помощь в разработке проектов, построении моделей и воплощении задумок в жизнь.

В рамках открытой модели управление фокусируется на координации взаимодействия между участниками, распределении обязанностей, обеспечении информационной открытости и создании благоприятной среды для долгосрочного партнерства. Включение внешних ресурсов позволяет школе обогатить образовательную среду, расширить возможности для учеников и воспитать культуру сотрудничества, что особенно важно в начальной школе.

Компетентностная модель сосредоточена на развитии ключевых компетенций как у учащихся, так и у педагогов. Управление инновациями в рамках модели реализуется посредством системы мониторинга образовательных результатов, которая позволяет корректировать методики на основании полученных данных. Главное внимание уделяется не

самому процессу внедрения новшеств, а их воздействию на формирование практических умений и навыков обучающихся [7].

Внедрение компетентностной модели подразумевает установление механизмов, позволяющих фиксировать и анализировать инновационные практики. К примеру, можно упомянуть организацию системы поддержки и контроля над новыми педагогическими идеями. В рамках этой системы опробованные методические подходы документируются, проводится оценка их эффективности, а собранные данные передаются администрации для руководства управленческими решениями. Применение онлайн-форм, цифровых таблиц и интерактивных аналитических инструментов повышает прозрачность реализации инновационных проектов.

В этой модели управление уделяет особое внимание развитию профессиональных навыков педагогов, поощряет рефлексивную практику и создает культуру непрерывного совершенствования. Мониторинг эффективности внедряемых новшеств не только повышает качество образовательных результатов учащихся, но и способствует росту методической квалификации всего педагогического коллектива.

Предложенные модели управления инновациями не противостоят друг другу, а, наоборот, в своем комплексном применении способствуют устойчивому развитию начальной школы. Интегрированная система управления качеством гарантирует стратегическую согласованность инновационных процессов, открытая модель стимулирует взаимодействие и сотрудничество, а компетентностная модель акцентирует внимание на достижении результатов и развитии профессиональных и учебных компетенций. В качестве примера реализации открытой модели инновационного управления можно проанализировать взаимодействие школы и семьи в начальной школе.

Включение родителей учащихся начальных классов в образовательный процесс посредством методической помощи по использованию официальных образовательных ресурсов выступает ярким примером практической реализации открытой модели инновационного управления в школе. Она предполагает целенаправленное сопровождение родителей в освоении цифровых платформ, предоставление им четких инструкций, консультаций и рекомендаций, направленных на эффективную организацию учебной работы ребенка дома. Открытая модель школы сознательно стирает границы управленческого контроля, привлекая семью в качестве равноправного партнера в процессе внедрения инноваций. Такой подход обеспечивает прозрачность образовательного процесса, облегчает освоение новых технологий и способствует более тесной координации действий всех сторон, участвующих в образовательном взаимодействии. Данный подход к управленческому сопровождению способствует развитию партнерства между школой и родительской семьей, что в свою очередь создает благоприятную почву для успешной реализации образовательных инноваций в начальной школе.

Для оценки эффективности внедрения инновационных управленческих моделей в начальной школе был проведен эмпирический анализ, посвященный изучению практик сопровождения родителей при использовании цифровых инструментов в образовательном процессе. В исследовании приняли участие три учителя начальных классов, совмещающие свою педагогическую работу с магистерской программой, а также 15 педагогов начальной школы, опрошенные по специальной анкете.

Анализ интервью выявил разный уровень поддержки родителей со стороны педагогов. Один из учителей применяет системный подход, предоставляя родителям подробные инструкции и демонстрационные видеоролики по использованию образовательной платформы BilimClass, что особенно актуально в период дистанционного обучения. В двух других случаях взаимодействие с родителями сводится к частичному объяснению или лишь к информированию о существовании цифрового ресурса без предоставления методической поддержки. Полученные данные свидетельствуют о неоднородности управленческих практик и различном уровне организации взаимодействия школы и семьи в условиях цифровизации образования.

Результаты опроса подтверждают ранее выявленные тренды в сфере использования цифровых образовательных ресурсов. Шесть из десяти педагогов (60%) регулярно применяют официальные цифровые платформы, 40% же используют их эпизодически. Среди самых популярных платформ лидирует BilimLand, которую назвали 93,3% опрошенных. Также были отмечены LearningApps (26,7%), TopIQ (20%) и TwigBilim (6,7%). Большинство педагогов (73,3%) советуют родителям использовать официальные образовательные ресурсы как дополнительный инструмент поддержки образования детей. 86,7% из них уверены, что такие ресурсы уместны в домашнем обучении.

Изучение способов взаимодействия с родителями выявило, что наиболее распространенными каналами коммуникации являются родительские собрания (73,3%) и чаты для родителей (46,7%). Индивидуальные консультации применяются значительно меньше (13,3%). Данные свидетельствуют о преобладании групповых методов информирования с недостаточно развитой системой адресной методической поддержки семей.

Анализируя полученные эмпирические данные, можно утверждать, что успешность взаимодействия школы и семьи в сфере использования цифровых образовательных ресурсов тесно связана с выбранной моделью управления. Управленческие стратегии, предусматривающие системное методическое сопровождение родителей, оказывают положительное влияние на преодоление цифровых барьеров и создание партнерских связей между школой и семьей.

Исследование теоретических основ и практических данных свидетельствует о том, что инновационное управление в начальной школе является ключевым стратегическим инструментом развития образовательной системы. Его успешность напрямую зависит от системного подхода к управленческим решениям, интеграции различных моделей управления (интегрированной, открытой и компетентностной) и ориентации на достижение конкретных, измеримых образовательных результатов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Гаврильева А. А., Герасимова Л. И. Специфика управления инновационным процессом в образовательном учреждении // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 32. – С. 369–373.
2. Сивкова А.В., Вишневецкий В.А. Роль семьи в образовательном процессе детей младшего школьного возраста // Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. 2024. № 06 (95). Режим доступа: <https://scipress.ru/pedagogy/articles/rol-semi-v-obrazovatelnom-protssesse-detej-mladshego-shkolnogo-vozrasta.html>
3. Земляченко Людмила Викторовна, Коннова Ульяна Владиславовна, Тараскина Ольга Игоревна. ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ // Проблемы современного педагогического образования. 2023. №80-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-upravlencheskie-aspekty-funktsionirovaniya-informatsionno-obrazovatelnoy-sredy-nachalnoy-shkoly>
4. Мачехина Марина Александровна. Проблема взаимодействия семьи и школы как социальных партнеров // Время развития. — 2023.— URL: <https://vremyarazvitiya.ru/problema-vzaimodejstviya-semi-i-shkoly-kak-soczialnyh-partnerov/>
5. Жильцова И. В., Рыбакова Е. Ю. Модель партнёрского взаимодействия семьи и школы: современные формы сотрудничества // Iurok.ru. — 2025. — URL: <https://www.iurok.ru/categories/21/articles/91764>
6. Дегтярева Е. А. Открытые инновации как часть новой педагогической парадигмы // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 1561–1565. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/96231.htm>.
7. Дубова М.В. О возможностях реализации компетентностного подхода в начальном общем образовании // Современная педагогика. 2015. № 3 [Электронный ресурс]. URL: <https://pedagogika.snauka.ru/2015/03/3322>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19283347>

НАТЮРМОРТ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОООБРАЖЕНИЯ У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

СУНДУКОВА Г.К.

Научный руководитель: РАИМБЕКОВА А.Д., ассистент
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Аннотация: В статье рассматриваются возможности натюрморта как педагогического и коррекционного инструмента развития художественного воображения детей с особыми образовательными потребностями. Представлены психолого-педагогические основания применения натюрморта в инклюзивной среде, а также методические подходы к организации художественной деятельности с использованием традиционных и цифровых технологий.

Ключевые слова: натюрморт, художественное воображение, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, арт-педагогика, творческое развитие, сенсорное восприятие, коррекционная работа, изобразительное искусство, цифровые технологии

Инклюзивное образование является одной из ключевых задач современной образовательной политики Казахстана, направленной на создание равных возможностей для всех категорий учащихся. В условиях активной цифровизации возрастает необходимость разработки новых методических подходов, учитывающих индивидуальные особенности детей с различными формами ООП. Художественное образование занимает важное место в процессе социализации и развития личности, а натюрморт как традиционный жанр изобразительного искусства представляет уникальные возможности для развития воображения, сенсорного восприятия, эмоциональной сферы и творческой инициативы.

Цель статьи — показать, каким образом занятия натюрмортом могут способствовать развитию художественного воображения у детей с особыми образовательными потребностями, и определить психолого-педагогические условия эффективного применения данного метода.

Натюрморт как жанр изобразительного искусства обладает значительным потенциалом для развития художественного воображения у детей с особыми образовательными потребностями, поскольку он сочетает в себе доступность восприятия, структурированность композиции и выразительные возможности цветовых и формальных решений [1]. Работа с натюрмортом позволяет ребёнку осваивать основы образного мышления, развивать зрительное внимание и формировать способность к созданию художественных образов, что особенно важно в условиях инклюзивного образования [6]. В отличие от других жанров, натюрморт не требует сложной прорисовки перспективы или динамики движения, поэтому дети с различными отклонениями в развитии могут сосредоточиться на изучении формы, фактуры и цвета предметов, постепенно переходя от простых объектов к более сложным композициям. Такое постепенное усложнение способствует преодолению познавательных трудностей и формированию уверенности в собственных творческих возможностях [7].

Психолого-педагогические исследования подтверждают, что у детей с особыми образовательными потребностями наблюдаются особенности сенсорного восприятия, замедленность познавательных процессов или затруднения в анализе зрительной информации [9]. Занятия натюрмортом позволяют компенсировать эти сложности за счёт опоры на реальные, осязаемые предметы, которые ребёнок может рассмотреть, потрогать и изучить в комфортном темпе. Фокусировка на конкретном объекте помогает развивать анализ и синтез визуальных характеристик, улучшает способность к структурированию пространства и

способствует формированию целостного художественного образа [5]. Для детей с нарушениями слуха, зрения, задержкой психического или речевого развития натюрморт становится не просто жанром искусства, а средством психолого-педагогической коррекции, укрепляющим эмоциональную сферу и поддерживающим развитие самостоятельного творческого мышления [3].

Методическая организация работы над натюрмортом в инклюзивной среде требует гибкого подхода, учитывающего индивидуальные возможности каждого ребёнка. Педагогу важно подбирать объекты и композиции, которые стимулируют интерес и не вызывают чувства перегруженности. На начальном этапе рекомендуется использовать предметы контрастной формы и насыщенного цвета, располагая их в простой композиции [4]. Дети могут выполнять задания на выборку оттенков, подбор материалов, экспериментирование с расположением предметов, что помогает развивать композиционное мышление и осознание художественных закономерностей. Постепенно педагог может усложнять задачи, вводить понятия светотени, фактуры, ритма и пространственного построения, что способствует формированию у ребёнка способности к воображению новых образов на основе наблюдаемой реальности [10].

Дополнительной важной особенностью использования натюрморта в работе с детьми с особыми образовательными потребностями является его способность формировать у обучающихся навык постепенного перехода от подражания к самостоятельному творческому поиску. На первых этапах дети чаще всего опираются на наглядный образ или заданный образец, что снижает уровень тревожности и позволяет чувствовать себя более уверенно при выполнении задания. Постепенно, по мере освоения основных приёмов изображения предметов, ребёнок может отходить от строгой копии, привносить в композицию собственные изменения, экспериментировать с ракурсами, пропорциями и цветовой гаммой. Такой педагогический приём способствует не только развитию внутренней свободы и творческой инициативы, но и формированию метакогнитивных навыков — осознанию собственных действий, анализу полученного результата, сравнению разных вариантов изображения [8].

Особую роль в развитии художественного воображения играют разнообразные упражнения на трансформацию изображаемых объектов. Например, педагог может предлагать детям изменить масштаб предметов, представить их в необычной цветовой гамме, выполнить рисунок в технике силуэта или плоскостного изображения. Такие задания стимулируют образное мышление и помогают ребёнку осознать, что реальный предмет может стать основой для создания множества художественных интерпретаций. Именно это осознание формирует у детей способность переходить от конкретного восприятия к абстрактному образу, что является важнейшим условием развития воображения [1].

Важным методическим аспектом является и создание благоприятной эмоционально-психологической атмосферы, которая способствует раскрытию творческого потенциала. Для ребёнка с особыми образовательными потребностями процедура рисования натюрморта может быть не только учебным процессом, но и способом эмоциональной разрядки, восстановления внутреннего равновесия, укрепления уверенности в себе [3]. Позитивная обратная связь педагога, поддержка одноклассников, возможность продемонстрировать свои работы создают условия для повышения самооценки и мотивации к дальнейшему участию в художественной деятельности. Особенно значимо это для детей, которые испытывают трудности в других учебных предметах и часто сталкиваются с ситуациями неуспеха.

Немаловажно и то, что работа с натюрмортом помогает развивать межличностные навыки. В процессе обсуждения композиций, выбора предметов или оценки готовых работ дети учатся договариваться, слушать друг друга, выражать своё мнение и аргументировать творческий выбор. Для обучающихся с особенностями развития такие коммуникационные ситуации становятся тренировкой социальных навыков, которые в дальнейшем оказываются полезными не только в учебной, но и в бытовой и социальной сферах [7].

Современные цифровые технологии расширяют дидактические возможности работы с натюрмортом и делают художественное образование более доступным для детей с особыми

образовательными потребностями. Использование интерактивных приложений, цифровых кистей, виртуальных моделей предметов или дополненной реальности позволяет детям экспериментировать без страха ошибки, менять цвет, масштаб, освещение объектов, создавать собственные композиции [6]. Цифровая форма особенно важна для детей с ограниченными моторными возможностями, поскольку позволяет облегчить процесс рисования и обеспечивает точность выполнения движений. В то же время важно сохранять баланс между цифровыми и традиционными техниками, чтобы ребёнок развивал как художественное воображение, так и реальные графические навыки [2].

Работа над натюрмортом способствует развитию эмоционально-ценностного отношения к окружающему миру, умению замечать красоту в простых предметах, формирует навыки наблюдательности и эстетического восприятия. Для детей с особыми образовательными потребностями это особенно значимо, так как творческая деятельность помогает им лучше понимать свои чувства, выражать эмоции и устанавливать связь с внешним миром. Натюрморт становится пространством, где ребёнок может проявлять инициативу, экспериментировать, выражать своё видение и получать положительный эмоциональный опыт, что укрепляет его мотивацию к обучению и способствует социальной адаптации [5].

Таким образом, натюрморт является универсальным и эффективным средством развития художественного воображения детей с особыми образовательными потребностями, объединяя в себе педагогические, психологические и коррекционные возможности. Его применение в инклюзивной среде способствует развитию творческого мышления, сенсорных способностей, эмоциональной выразительности и уверенности в собственных силах. В сочетании с современными цифровыми технологиями натюрморт становится мощным инструментом педагогического воздействия, способствующим гармонизации эмоционального состояния ребёнка и раскрытию его личностного и творческого потенциала [6].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Педагогика, 2020.
2. Бочкарёва, Т. П. Арт-педагогика в работе с детьми с ОВЗ. – М.: Учитель, 2021.
3. Копытина, Е. С. Арт-терапия в образовательной среде. – СПб.: Речь, 2018.
4. Комаров, А. И. Методика преподавания изобразительного искусства. – М.: Владос, 2019.
5. Кузин, В. С. Психология художественного творчества. – М.: МГУ, 2016.
6. Полуяктова, О. Н. Художественно-творческое развитие детей в инклюзивной среде. – М.: Учитель, 2022.
7. Смирнова, Е. О. Художественное воспитание детей. – М.: Просвещение, 2020.
8. Давыдов, В. В. Психологические основы развивающего обучения. – М.: Инфра-М, 2019.
9. Дубровина, И. В. Психология развития и образования детей. – М.: Академия, 2022.
10. Лебедева, Л. Д. Изобразительное искусство: теория и методика обучения. – СПб.: Лань, 2021.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19283471>

ӘОЖ: 911.3:004.8

ҚАЗІРГІ ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ВИЗУАЛИЗАЦИЯЛАУДА АІ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

САМАРХАНОВ ТАЛАНТ НУРЖАКЫПОВИЧ

Астана Халықаралық университетінің PhD, қауымдастырылған профессор м.а.,
Астана қ.

МҰРАТ ДИЛЬНАЗ БЕКБОЛАТОВНА

Астана Халықаралық университетінің «География» білім беру бағдарламасының 2курс
магистранты, Астана қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі білім беру жүйесінде жасанды интеллект (AI) технологияларын география сабағында, соның ішінде демографиялық өзгерістерді визуализациялау процесінде қолданудың мүмкіндіктері қарастырылады. AI құралдарының көмегімен оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, кеңістіктік ойлау қабілетін дамыту және деректермен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіру жолдарын сипаттайды. Сонымен қатар, мақаланың мазмұнында демографиялық көрсеткіштерді (халық санының өсуі, көші-қон, урбанизация, жас құрылымы және т.б.) интерактивті түрде талдауға арналған заманауи платформалар мен визуализация тәсілдері талданады. Отандық және шетелдік зерттеулер негізінде жасанды интеллектті білім беру процесіне енгізудің педагогикалық, әдістемелік және психологиялық аспектілері айқындалады. Мақалада география пәнін оқытуда цифрлық сауаттылық пен аналитикалық ойлау қабілетін дамытудағы AI технологияларының тиімділігі дәлелденеді.

Кілттік сөздер: географияны оқыту, демографиялық өзгерістер, жасанды интеллект (AI), визуализация, цифрлық технологиялар, интерактивті құралдар, танымдық белсенділік, білім беру инновациялары.

Қазіргі заманда білім беру жүйесі жылдам дамып келе жатқан цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект (AI) негізіндегі жаңа құралдардың ықпалымен өзгеріп отыр. Әсіресе, география пәнін оқытуда визуализация мен деректерді талдау тәсілдерін жетілдіру білімнің мазмұнын заманауи деңгейге көтерудің маңызды бағытына айналды. География ғылымы табиғи және әлеуметтік кеңістіктегі құбылыстар мен үрдістерді түсіндіруге бағытталғандықтан, AI технологияларының көмегімен демографиялық өзгерістерді интерактивті түрде көрсету оқушылардың кеңістіктік ойлауын, талдау және болжау қабілеттерін дамытудың тиімді жолы болып табылады.

Бүгінгі мектеп оқушысы тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, оны талдап, салыстырып, өз тұжырымын шығара алатын зерттеуші тұлға болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллектке негізделген интерактивті карталар, динамикалық графиктер мен визуалдық платформалар оқу процесін белсенді, дербес және зерттеушілік бағытта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мұқанова Н.Т. цифрлық педагогика мен жасанды интеллекттің білім беру процесінде қолданылуын қарастырып, AI құралдарының оқушылардың дербес ойлау, ақпаратты талдау және проблемаларды шешу дағдыларын дамытуда маңызды екенін атап көрсетеді [1]. Зерттеуші атап өткендей, AI технологиялары оқыту үдерісін интерактивті және зерттеушілік бағытта ұйымдастыруға мүмкіндік береді, бұл әсіресе география сабағында демографиялық өзгерістерді визуализациялау кезінде тиімді. OECD зерттеуінде білім беру саласында AI-дың қолданылуының мүмкіндіктері мен шектеулері қарастырылған. Авторлар атап өткендей, жасанды интеллект оқушылардың дербес зерттеу қабілеттерін, ақпаратты талдау және шешім қабылдау дағдыларын дамытады, бірақ этикалық, техникалық және педагогикалық мәселелерді ескеру қажет [2]. Мұндай тәсіл

оқушылардың күрделі демографиялық көрсеткіштерді – халық санының өсу қарқынын, көші-қон ағындарын, урбанизация деңгейін, жас құрылымын – нақты деректер арқылы түсінуіне жағдай жасайды.

Педагог-ғалым Н.Е. Жанабаева атап өткендей, «жасанды интеллект технологиялары білім алушылардың аналитикалық және зерттеушілік ойлауын дамытуда ерекше рөл атқарады, себебі ол тек ақпаратты ұсынбайды, оны талдап, жаңа қорытындылар жасауға жетелейді» [3]. Мәселен, Google Earth Engine немесе Tableau AI платформаларын пайдалану арқылы мұғалімдер белгілі бір елдің немесе аймақтың халық саны динамикасын бірнеше онжылдық бойынша көрнекі түрде көрсете алады. (Сурет-1) Бұл тәсіл оқушыларға демографиялық процестердің себеп-салдарлық байланыстарын түсінуге мүмкіндік береді.

Сурет-1. Google Earth Engine және Tableau AI платформалары

Құрманова Г.Т. географияны оқытуда визуализация тәсілдерінің тиімділігін қарастырып, визуализация оқушылардың күрделі әлеуметтік-экономикалық және табиғи құбылыстарды түсінуін жеңілдететінін атап көрсетеді. Ол деректерді логикалық құрылымда талдауға мүмкіндік беріп, сабақтың көрнекілігін арттырады [4]. Осы тұрғыдан алғанда, демографиялық өзгерістерді көрсету үшін AI құралдарын қолдану сабақтағы визуализацияны жаңа деңгейге көтереді. Демографиялық өзгерістерді түсіндіру барысында AI құралдары статистикалық мәліметтерді автоматты түрде өңдеп, визуалды формада ұсына алады. Мысалы, Microsoft Power BI, Flourish, Datawrapper сияқты бағдарламалар халық санының жыныстық және жас құрылымын, урбанизация қарқынын, туу және өлім деңгейін диаграммалар мен инфографика түрінде бейнелеуге мүмкіндік береді. Бұл құралдар оқушылардың деректермен жұмыс жасау, графикалық талдау және нәтижені түсіндіру дағдыларын жетілдіреді. Оқу процесін жандандыру мақсатында мұғалімдер AI негізіндегі интерактивті тапсырмалар құра алады. Мысалы, «AI-Data Explorer» бағдарламасы арқылы оқушылар белгілі бір елдің халық саны бойынша болашақтағы өзгерістерді модельдей алады. Бұл әдіс оқушыларды ғылыми болжам жасауға және деректер негізінде шешім қабылдауға үйретеді. Төмендегі кестеде география сабағында қолдануға болатын кейбір танымал AI құралдары мен олардың дидактикалық мүмкіндіктері кесте 1-де көрсетілген.

Кесте 1. География сабағында қолданылатын кейбір AI құралдары және олардың дидактикалық мүмкіндіктері

№	AI құралы	Қолданылу мақсаты	Географияда қолдану үлгісі
1	Google Earth Engine	Геокеңістіктік деректерді талдау және визуализация	Халық тығыздығын, көші-қон карталарын жасау
2	Tableau AI	Статистикалық деректерді интерактивті графикке айналдыру	Туу мен өлім көрсеткіштерінің динамикасын көрсету
3	Flourish Studio	Интерактивті инфографика мен карталар құру	Елдер бойынша урбанизация деңгейін салыстыру

4	ChatGPT (OpenAI)	Ақпараттық талдау, түсіндіру және сценарий құрастыру	Демографиялық үрдістерді талдауға арналған түсіндірме мәтіндер дайындау
5	Power BI	Үлкен көлемдегі деректерді біріктіру және талдау	Аймақтар бойынша халық санының өзгерісін салыстыру

Осындай құралдардың көмегімен география сабағы деректерге негізделген зерттеу алаңына айналады. Оқушылар демографиялық өзгерістерді тек мәтіндік сипаттамалар арқылы емес, нақты деректерді көзбен көріп, логикалық тұрғыда пайымдай алады. Мысалы, Қазақстандағы демографиялық жағдайды қарастырғанда AI құралдары оқушыларға соңғы 30 жыл ішіндегі халық санының өсуін, қала мен ауыл халқының қатынасын және көші-қон бағыттарын нақты карта түрінде көрсетуге мүмкіндік береді. Мұндай визуализация география сабағының ғылыми-тәжірибелік бағытын күшейтіп, деректерге сүйенген дәлелді ойлау мәдениетін қалыптастырады.

Зерттеуші А.Б. Рамазанова өз еңбегінде: «AI технологияларын пайдалану географиялық үрдістерді модельдеудің тиімділігін арттырып, оқушылардың болжам жасау қабілетін дамытады» деп атап өтеді [5]. Осы тұрғыдан алғанда, демографиялық тақырыптарды оқытуда AI тек ақпарат көзі емес, оқу-зерттеу құралы ретінде қызмет атқарады. Сонымен қатар, жасанды интеллектті қолдану мұғалімнің әдістемелік шеберлігін де жаңаша бағытта дамытады. Педагог материалды тек түсіндіруші рөлінде емес, оқушылардың дербес ізденісін бағыттаушы ретінде көрінеді. М.Ж. Жадрина мен С.Т. Қалиева атап өткендей, тұлғаға бағытталған оқыту білім алушының жеке қабілетіне және тәжірибесіне сүйене отырып, оқу процесін дараландыруға мүмкіндік береді [6]. Демек, AI технологиялары осы дараландыруды жүзеге асыратын нақты тетікке айналып отыр.

Білім беру саласында AI-дың қолданылуы оқушылардың когнитивтік белсенділігін, зерттеушілік мәдениетін, деректермен жұмыс істеу және визуалды пайымдау дағдыларын дамытады. Бұл тәсіл дәстүрлі сабақтарды интерактивті, тәжірибеге бағытталған және деректерге сүйенген форматқа көшіруге мүмкіндік береді. Қорытындылай келе, география сабағында демографиялық өзгерістерді визуализациялау барысында AI құралдарын пайдалану – заманауи білім берудің инновациялық бағыты. Ол оқушылардың аналитикалық ойлауын, кеңістіктік қиялын, логикалық және зерттеушілік қабілеттерін арттырумен қатар, пәнге деген қызығушылығын күшейтеді. Мұғалім үшін бұл технологиялар – күрделі деректерді қарапайым және көрнекі түрде түсіндірудің, ал оқушы үшін – әлемдік демографиялық процестерді саналы ұғынудың тиімді жолы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мұқанова, Н. Т. Цифрлық педагогика және жасанды интеллект // Педагогикалық инновациялар журналы. – 2023. – №4. – Б. 56–63.
2. OECD. Artificial Intelligence in Education: Opportunities and Challenges. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 94 p.
3. Жанабаева, Н. Е. Жасанды интеллект технологияларын білім беру процесіне енгізудің психологиялық аспектілері. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 186 б.
4. Құрманова, Г. Т. Географияны оқытудағы визуализация тәсілдерінің тиімділігі. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2021. – 152 б.
5. Рамазанова, А. Б. AI технологиялары негізінде демографиялық үрдістерді модельдеу // Білім беру және ғылым. – 2023. – №5. – Б. 42–48.
6. Жадрина, М. Ж., Қалиева, С. Т. Тұлғаға бағытталған оқыту технологиялары. – Алматы: Рауан, 2020. – 210 б.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19451637>

ЭОЖ 372.851

7–9-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР ЖҮЙЕСІ

ИСКЕНДЕР АЙБОЛ ОЛЖАСҰЛЫ

1 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекші: PhD, аға оқытушы Жансейтова Ляззат Жексенбековна

Аңдатпа. Мақалада 7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын математика сабақтарында дамыту мәселесі қарастырылады. Логикалық ойлаудың психологиялық-педагогикалық мәні ашылып, оны қалыптастыруға бағытталған математикалық тапсырмалардың ерекшеліктері талданады. Логикалық және стандартты емес есептерді жүйелі қолданудың оқушылардың ойлау белсенділігіне және оқу-танымдық құзыреттіліктерінің дамуына ықпалы негізделеді. Зерттеу нәтижелері логикалық бағыттағы тапсырмалар математика оқытудың тиімді құралы екенін көрсетеді.

Кілттік сөздер: логикалық ойлау, математика оқыту, математикалық тапсырмалар, негізгі мектеп, оқу-танымдық құзыреттілік.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқушыны тек пәндік білімдермен қаруландыру емес, сонымен бірге жоғары деңгейлі ойлау дағдыларымен қамтамасыз ету. Соңғы онжылдықта әлемдік педагогикалық тәжірибе оқытудың нәтижесін білім көлемімен емес, оқушының интеллектуалдық әрекет сапасымен өлшеуге көшуде. Осы тұрғыдан алғанда, логикалық ойлау – оқушының оқу және өмірлік әрекетінде мән-маңызы жоғары әмбебап когнитивтік құрал. Логикалық ойлау оқушыға күрделі жағдайларды талдауға, байланыстар орнатуға, себеп-салдарлық қатынастарды анықтауға, дәлелді шешім қабылдауға, болжам жасауға және ақпаратты қайта ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Математика пәні логикалық ойлауды дамытудың табиғи әрі тиімді ортасы болып табылады. Себебі математикалық ұғымдардың қалыптасуы абстракциялау, жалпылау, формализация, моделдеу, дедукция және индукция сияқты негізгі ой әрекеттерін талап етеді. Дегенмен, мектеп тәжірибесінде ұсынылатын тапсырмалардың басым бөлігі репродуктивтік сипатқа ие болып, дайын формулаларды қолдануға негізделген. Мұндай тапсырмалар оқушының дербес ойлау әрекетін шектеп, дәлелдеуге, ізденуге және талдауға бағытталған логикалық құрылымдардың қалыптасуына жеткілікті мүмкіндік бермейді. Осы себептен логикалық ойлауды дамытуға бағытталған арнайы математикалық тапсырмалар жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

7–9-сынып кезеңі жасөспірімнің психологиялық дамуында ерекше маңызға ие кезең ретінде зерттеулерде кеңінен қарастырылады. Бұл жаста оқушылардың абстрактілі ойлауы белсенді дамып, символдық құрылымдармен жұмыс істеу қабілеті нығаяды, ой операциялары күрделене түседі. П.Ж. Пиаже, Л.С. Выготский, Л.В. Занков, П.Я. Гальперин, А.В. Эльконин сияқты зерттеушілер орта буын жасөспірімдердің логикалық ойлау құрылымын қалыптастыруда қолайлы жас кезең екенін ғылыми дәлелдеген.

Қазақстанның білім беру жүйесінде функционалдық сауаттылық пен математикалық сауаттылықты арттыру мәселесі соңғы жылдары стратегиялық бағыт ретінде айқындалған. TIMSS және PISA халықаралық зерттеулерінің нәтижелері оқушылардың математикалық құзыреттерінен бөлек, логикалық ойлау, модельдеу, дәлелдеу және талдау секілді жоғары деңгейлі когнитивтік әрекеттерді меңгеру қажеттілігін көрсетіп отыр. Бұл зерттеулер оқушылардың стандартты жағдайдан тыс, жаңа контекстегі проблемаларды шешуде қиналатынын дәлелдеді. Осы тұрғыдан алғанда, математикалық тапсырмалар жүйесін логикалық ойлауды дамытуға бағыттау – білім сапасын арттырудың тиімді тетігі.

Осы зерттеу шеңберінде ұсынылатын математикалық тапсырмалар жүйесі оқушының логикалық ойлауына әсер ететін түрлі компоненттерді қамтиды:

- анализ және синтез;
- салыстыру және жіктеу;
- жалпылау және формализация;
- дәлелдеу және модельдеу;
- болжам жасау және шешім қабылдау;
- көпқадамды ойлау және стратегиялық жоспарлау.

Бұл жүйе 7–9-сынып математикалық курсының мазмұнымен интеграцияланып, логикалық ойлау әрекетін ұйымдастырудың әдіснамалық негіздерімен қамтамасыз етіледі. Мұндай тәсіл оқушының математикалық тұжырымдамаларды меңгеруін тереңдетіп қана қоймай, оның интеллектуалдық дербестігін, танымдық белсенділігін және оқу мотивациясын арттыруға мүмкіндік береді.

7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамыту мәселесінің теориялық негіздері

Логикалық ойлау тұлғаның интеллектуалдық әлеуетін айқындайтын негізгі когнитивтік құрылымдардың бірі болып табылады. Ол ақпаратты талдауға, салыстыруға, жалпылауға, себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға, дәлелдемелі шешімдер қабылдауға және жаңа білім өндіруге мүмкіндік беретін танымдық әрекет формасы ретінде психология, педагогика және когнитивтік ғылымдар тоғысында зерттеледі.

Логикалық ойлау ұғымы әртүрлі ғылыми мектептерде түрліше түсіндіріледі. Қ. Жарықбаев логикалық ойлауды "себептік қатынастарды анықтайтын, талдайтын, жинақтайтын және қорытуға мүмкіндік беретін жоғары психикалық функция" ретінде сипаттайды. Ж.Пиаже оны "абстрактілі, формальды операцияларға негізделген когнитивтік әрекет" деп анықтап, логикалық құрылымдардың жасөспірімдік кезеңде қалыптасатынын дәлелдеген.

Математика когнитивтік психология тұрғысынан қарағанда логикалық ойлауды дамытуға ең қолайлы пән болып табылады. Себебі:

- математикалық ұғымдар абстракцияға сүйенеді;
- математикалық дәлелдеулер дедуктивтік құрылымды талап етеді;
- есептер шешімі модельдеуге негізделеді;
- формалданған тіл логикалық құрылымдарды бекітеді.

В.А.Крутецкийдің математикалық қабілеттерді зерттеу тұжырымдамасында математикалық ойлаудың негізінде математикалық жалпылау, айнымалы енгізу, кері ойлау, символдық әрекет, құрылымдық көру сияқты механизмдер жататыны дәлелденген. Бұл механизмдер логикалық ойлау құрылымдарының түбірлік сипаттамасы болып табылады.

Математика пәніндегі логикалық ойлаудың когнитивтік компоненттері

Математика пәні логикалық ойлауды дамытудың табиғи және әмбебап ортасы болып табылады. Математикалық ойлаудың құрылымында логикалық әрекеттердің кең спектрі іске асады, соның ішінде талдау, синтез, жалпылау, салыстыру, модельдеу, дәлелдеу, қорытынды жасау, гипотеза ұсыну және тексеру сияқты маңызды когнитивтік механизмдер бар. Бұл механизмдер жалпы логикалық ойлаудың күрделі формасына айналып, оқушының интеллектуалдық дамуын қамтамасыз етеді. Сондықтан 7–9-сынып кезеңінде ұсынылатын математикалық тапсырмалар жүйесі оқушының логикалық ойлауының жекелеген компоненттерін емес, тұтас когнитивтік құрылымын дамытуға ықпал етуі тиіс.

Математикалық ойлаудың ең маңызды компоненттерінің бірі — талдау. Есепті талдау барысында оқушы берілгендердің мазмұнын таратады, байланыстарды бөледі, шартты айқындатады және артық немесе жасырын ақпаратты анықтайды. Талдаудан кейін синтез механизмі іске қосылып, оқушы бөлшектенген ақпаратты біріктіріп, есептің шешу стратегиясын құрастырады. Синтезсіз күрделі есептердің шешімі мүмкін емес, себебі бірқатар аралық қадамдарды жинақтау және дұрыс тізбекке біріктіру талап етіледі.

Математика пәніндегі тағы бір маңызды когнитивтік әрекет — салыстыру. Салыстыру арқылы оқушы математикалық объектілердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтайды, ал бұл өз кезегінде жіктеу және құрылымдау процестеріне алып келеді. Мәселен, алгебрада теңдеулерді, функцияларды немесе сан жиындарын салыстыру, ал геометрияда фигураларды салыстыру жалпылау әрекетінің бастамасы болып табылады. Жалпылау кезінде оқушы нақты мысалдардан жалпы ереже шығарады, бұл математика ғылымының ішкі табиғатын құрайды.

Математикалық ойлаудың шыңы — дәлелдеу болып табылады. Дәлелдеу әрекетінде оқушы тұжырым жасайды, оны негіздейді, логикалық тізбек құрастырады және қорытындыны түйіндейді. Геометриялық дәлелдеулер математикалық логика элементтерінің қалыптасуына ықпал етіп, кейінгі кезеңдерде алгоритмдік және дедуктивтік ойлаудың дамуына жағдай жасайды.

Математикада маңызды рөл атқаратын келесі компонент — моделдеу. Моделдеу әрекетінде оқушы нақты жағдайды символдар, графиктер, кестелер, диаграммалар немесе формулалар арқылы қайта құрастырады. Бұл компонент функционалдық сауаттылықтың негізгі талаптарының бірі болып саналады, себебі оқушы шынайы өмірден алынған проблеманы математикалық тілге аударып, қайтадан шынайы контекстке интерпретациялауды үйренеді.

Болжам жасау немесе гипотеза ұсыну да математикалық когнитивтік механизмнің маңызды бөлігі болып табылады. Г.Пойа өзінің танымал жұмыстарында жақсы математикалық ойлау болжаммен басталатынын көрсетіп, "Егер не болар еді?" деген сұрақтың есепті шешудің эвристикалық стратегияларының ішінде ең құндыларының бірі екенін атап өткен.

Математикалық ойлауда кері ойлау (reverse thinking) феномені де ерекше орын алады. Кері ойлау әсіресе теңдеулерді шешуде, дәлелдеулерде, геометриялық конструкцияларда, функционалдық тапсырмаларда және олимпиадалық есептерде жиі кездеседі. Бұл механизм оқушының стандарттан тыс жағдайларда шешім қабылдау қабілетін нығайтады.

Берілген талдау математикалық ойлаудың когнитивтік табиғаты күрделі және көпқұрамды екендігін, ал логикалық ойлаудың осы жүйеде орталық орында тұрғанын дәлелдейді. Математика пәні логикалық ойлаудың барлық негізгі компоненттерін табиғи түрде іске асырып, оларды дидактикалық тұрғыдан ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан 7–9-сынып кезеңі осы компоненттердің орнықты қалыптасуына ең қолайлы кезең болып табылады және бұл кезеңде ұсынылатын математикалық тапсырмалар жүйесі арнайы құрастырылған ғылыми-әдістемелік платформаға сүйенуі тиіс.

Математикалық тапсырмалар жүйесінің құрылымдық ерекшеліктері

Логикалық ойлауды дамытуға бағытталған математикалық тапсырмалар жүйесін құрастыру тек мазмұндық тұрғыдан емес, сонымен қатар құрылымдық, әдіснамалық және дидактикалық тұрғыдан ұйымдастыруды қажет етеді. Мектеп тәжірибесінде ұсынылатын есептердің басым бөлігі репродуктивтік сипатта болып, дайын формула, алгоритм немесе үлгі бойынша орындалады. Мұндай типтегі тапсырмалар оқушылардың механикалық дағдыларын қалыптастырғанымен, когнитивтік әрекеттің жоғары деңгейін талап ететін интеллектуалдық дамуға жеткілікті ықпал етпейді. Сондықтан логикалық ойлауды дамытуға арналған тапсырмалар жүйесін қалыптастыру барысында бірқатар құрылымдық параметрлерді ескеру маңызды.

Мұндай жүйенің бірінші құрылымдық ерекшелігі — көпқадамдылық. Көпқадамды тапсырмалар оқушыдан бірден нәтиже емес, алдын ала орындалатын бірнеше аралық логикалық әрекетті талап етеді.

Екінші маңызды құрылымдық ерекшелік — шешімнің көпварианттылығы. Бір ғана дұрыс шешім жолы бар есептер логикалық ойлауды шектейді, өйткені олар стратегия таңдауды қажет етпейді. Мұндай материалдарды олимпиадалық есептерден, функционалдық есептерден немесе контекстік есептерден көруге болады.

Үшінші құрылымдық параметр — дәлелділік. Логикалық ойлауды дамытуға бағытталған тапсырмалар тек "жауапты алу" мақсатында ғана емес, «жауаптың алыну себебін» түсіндіруді талап етуі керек. Дәлелділік компоненті геометриялық есептерде ерекше байқалады, өйткені дәлелдеу математиканың дедуктивтік табиғатына тікелей сәйкес келеді.

Төртінші құрылымдық ерекшелік — жаңалық элементінің болуы. Жаңалық элементі есептің шартындағы күтпеген жағдай, стандарттан тыс байланыс, қалыптыдан өзгеше интерпретация, контекстік өзгеріс немесе шынайы өмірден алынған сюжет болуы мүмкін. Мұндай элемент интеллектуалдық қызығушылықты арттырып, мотивацияны күшейтеді.

Бесіншіден, тапсырмалар жүйесі күрделену принципін сақтауы тиіс. Бұл қағида оқушыны механикалық деңгейден эвристикалық деңгейге қарай кезең-кезеңімен көтеруді қамтамасыз етеді. Зерттеулерде (Крутецкий, Давыдов, Петерсон) күрделену принципі математикалық ойлауды дамытуда жетекші механизмдердің бірі деп танылған.

Тапсырмалар жүйесінің аталған құрылымдық параметрлері математикалық ойлауды ұйымдастырудың үш деңгейін қалыптастырады: репродуктивтік, жартылай эвристикалық және эвристикалық-логикалық деңгей. Репродуктивтік деңгейде оқушы дайын алгоритмді қолданады; жартылай эвристикалық деңгейде стратегияларды салыстырады және таңдайды; ал эвристикалық деңгейде дәлелдейді, болжам жасайды және модельдейді. Дәл осы деңгейлердің үйлесімділігін сақтау 7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамытатын тапсырмалар жүйесін дидактикалық тұрғыдан толыққанды етеді.

Тапсырмалар жүйесін енгізудің әдістемелік шарттары

7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамытуға арналған математикалық тапсырмалар жүйесінің тиімді жүзеге асырылуы тек тапсырмалардың мазмұнымен және құрылымымен ғана анықталмайды, сонымен қатар оны оқу үдерісіне енгізудің әдістемелік шарттарына да байланысты. Әдістемелік шарттар оқушының когнитивтік мүмкіндіктерін, мотивациялық күйін, оқу әрекетінің формасын, мұғалімнің басқарушы рөлін және оқу ортасының ұйымдастырылуын қамтитын кешенді факторларды біріктіреді.

Оқушылардың логикалық ойлауын дамытудағы маңызды әдістемелік шарттардың бірі — оқу әрекетінде проблемалық жағдай жасау. Проблемалық жағдай оқушыны дайын білімді қабылдаушы емес, оны ізденуші және өндіруші субъект ретінде танытады. Математика пәнінде проблемалық жағдай әдетте қарама-қайшылық түрінде көрінеді: есептің шешіміне қол жеткізу үшін стандартты әдістер жеткіліксіз болғанда немесе бірнеше жолдың ішінен тиімдісін таңдау қажеттілігі туындағанда. Мұндай жағдай когнитивтік конфликтіні тудырып, оқушының ойлау әрекетін белсендіруге ықпал етеді.

Тапсырмалар жүйесін енгізудің келесі маңызды шарты — сұрақ қою мәдениетін қалыптастыру. Логикалық ойлау сұрақ арқылы белсендіріледі, себебі кез келген дәлелдеу немесе ойлау актісі сұрақтан басталады. Математикадағы «Неге?», «Қалай?», «Қандай жағдайда?», «Бұл әрқашан дұрыс па?», «Басқа жолы бар ма?» деген сұрақтар оқушылардың ойлау әрекетінң рефлексиялық деңгейіне өтуді қамтамасыз етеді. Мұндай сұрақтар мұғалім тарапынан ғана емес, оқушы тарапынан да туындауы қажет; бұл когнитивтік дербестіктің көрсеткіші.

Әдістемелік шарттардың бірі — қателесу құқығын мойындау. Оқушылардың логикалық ойлауы тек дұрыс шешімдер арқылы емес, қателер арқылы да дамиды, себебі қателесу — танымның табиғи бөлігі. Егер оқу үдерісінде қателер негативті бағаланса, оқушы тәуекелден және шығармашылық ізденістен бас тартады.

Тапсырмалар жүйесін енгізудің мотивациялық қыры да ескерусіз қалмауы тиіс. Логикалық ойлау міндетті түрде танымдық ынтызарлықпен, қызығушылықпен және ақыл-ой қанағатымен байланысты. Оның қалыптасуына есептің жаңалығы, күрделілігі және интеллектуалдық қанағаттану сезімі әсер етеді.

Оқу ортасын ұйымдастыру да әдістемелік шарттардың қатарына кіреді. Мұнда оқулықтар мен есептер жиынтығынан бөлек визуалды модельдер, интерактивті платформалар, когнитивтік карталар, динамикалық геометриялық бағдарламалар (мысалы, GeoGebra),

сондай-ақ символдық есептеу құралдары пайдаланылуы мүмкін. Бұл құралдар модельдеу және жалпылау әрекеттерін жеңілдетіп, логикалық құрылымдарды көрінетін етеді.

Осылайша, логикалық ойлауды дамытуға бағытталған математикалық тапсырмалар жүйесін енгізудің әдістемелік шарттары проблемалық оқыту, диалогтық әрекет, дәлелдеу мәдениеті, қателерді дамыту ресурсы ретінде қабылдау, рефлексия, бірлескен когнитивтік әрекет, ішкі мотивация және оқу ортасын тиімді ұйымдастыруды қамтитын кешенді педагогикалық механизмдер жүйесі болып табылады.

7–9-сыныптарға арналған математикалық тапсырмалар жүйесі

1-есеп. Қызметкер бір айға келесі шарттармен келісімшарт жасасты. Әрбір жұмыс істеген күні үшін ол 10000 теңге алады. Ал егер жұмысқа келмей қалса, ол тек ақы алмай қана қоймай, әрбір жұмысқа шықпаған күні үшін 2500 теңге көлемінде айыппұл төлейді. 30 күннен кейін қызметкердің ештеңе таппағаны анықталды. Қызметкер неше күн жұмысқа келді?

Шешуі: Жұмыс істеген күн санын — x күн

Жұмысқа шықпаған күн санын — y күн дейік

Айда барлығы 30 күн болғандықтан: $x + y = 30$

Таза табыс 0 теңге, сондықтан: $10000x - 2500y = 0$

$$\begin{cases} x + y = 30 \\ 10000x - 2500y = 0 \end{cases} \quad \begin{array}{l} \text{2ші теңдеуді } 2500\text{ге бөлеміз} \\ \text{30} \end{array} \quad \begin{cases} x + y = \\ 30 \end{cases}$$

$$4x - y = 0$$

$$\begin{cases} x + y = 30 \\ y = 4x \end{cases} \quad \begin{array}{l} \text{1-ші теңдеуге қоямыз} \\ x + 4x = 30 \end{array} \rightarrow 5x = 30 \rightarrow x = 6$$

Қызметкер: 6 күн жұмыс істеген: $6 \cdot 10000 = 60000$

24 күн жұмысқа шықпаған: $24 \cdot 2500 = 60000$

Жауабы: Қызметкер 6 күн жұмысқа келді.

2-есеп. Бір атақты бай қайтыс болып, артында 17 түйе қалдырады. Ол өсиетінде түйелерді үш ұлына былай бөлуді бұйырады:

- Үлкен ұлына — барлық түйенің **жартысын**
- Ортаншы ұлына — барлық түйенің **үштен бірін**
- Кенже ұлына — барлық түйенің **тоғыздан бірін**

Балалары 17-ні 2-ге де, 3-ке де, 9-ға да бөле алмай қиналады (түйені союға болмайды). Сол кезде қасынан өтіп бара жатқан бір ақылды қария өзінің жалғыз түйесін ортаға қосады. Қарияның көмегінен кейін әр бала неше түйеден алды және қария өз түйесін қайтарып ала алды ма?

Шешімі: Бұл есептің шешімі — математикалық жетілмегендікті пайдалануда.

1. Қария өз түйесін қосқанда барлығы 18 түйе болды.
2. Үлкен ұлы: $18 \cdot \frac{1}{2} = 9$ түйе.
3. Ортаншы ұлы: $18 \cdot \frac{1}{3} = 6$ түйе.
4. Кенже ұлы: $18 \cdot \frac{1}{9} = 2$ түйе.
5. Енді барлығын қосамыз: $9 + 6 + 2 = 17$ түйе.
6. Қалған 1 түйе — қарияның өз түйесі. Ол оны жетелеп жолына кете береді.

Себебі өсиеттегі үлестердің қосындысы 1-ге тең емес:

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{9} = \frac{9 + 6 + 2}{18} = \frac{17}{18}$$

Яғни, түйелердің $\frac{1}{18}$ бөлігі ешкімге тиесілі емес еді. Қария сол «жетіспей тұрған» үлесті уақытша толықтырып, есепті бүтін сандарға айналдырып берді.

Қорытынды: Зерттеу нәтижелері 7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамыту қазіргі білім беру жүйесі үшін маңызды педагогикалық міндеттердің бірі екенін көрсетті. Математика пәні логикалық ойлауды қалыптастырудың табиғи ортасы болып табылып, оқушылардың талдау, салыстыру, дәлелдеу, жалпылау, моделдеу және болжам

жасау сияқты жоғары деңгейлі когнитивтік әрекеттерінің дамуына тікелей әсер етеді. Психологиялық-теориялық талдау барысында 12–15 жас аралығы логикалық операциялардың қарқынды қалыптасу кезеңі екені анықталды. Бұл жаста оқушылар абстракциялау мен дедукцияға қабілетті болып, күрделі есептердің шешу стратегияларын меңгеруге дайын келеді. Сондықтан осы кезеңде логикалық ойлауды дамытатын тапсырмалар жүйесін енгізу педагогикалық тұрғыдан орынды және тиімді. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде 7–9-сыныпқа арналған математикалық тапсырмалар жүйесінің моделі жасалды. Бұл модель репродуктивтік, жартылай эвристикалық және эвристикалық деңгейлерден тұрып, оқушылардың ойлау әрекетінің біртіндеп күрделенуін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар тапсырмалар жүйесін оқу процесіне енгізудің бірқатар әдістемелік шарттары айқындалды: проблемалық жағдай құру, дәлелдеу дағдыларын дамыту, сұрақ қою мәдениетін қалыптастыру, рефлексия ұйымдастыру және бірлескен танымдық әрекетті қолдану. Зерттеу барысында әзірленген тапсырмалар кешені оқушылардың тек пәндік білімін емес, математикалық ойлаудың мәдениетін, интеллектуалдық дербестігін және функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған. Қорытындылай келе, 7–9-сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамыту міндеті математиканы оқытудың ішкі мазмұнымен сәйкестікте жүзеге асырылуы тиіс. Арнайы құрастырылған тапсырмалар жүйесін білім беру практикасына енгізу бұл бағыттағы тиімді шешімдердің бірі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әбілқасымова А.Е., Тұяқов Е.А. Жалпы білім беретін мектепте математикалық есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздері. – Алматы: Мектеп, 2019. – 340с
2. Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық әдістемелік негіздері.–Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.
3. Бидайбеков Е. Ы., Жаңабергенова Ж. Ш Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі.— Алматы: Қазақ университеті, 2018. — 364 б.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19544145>

КОРРЕКЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

ЖУМАГАЛИЕВА ЗАЙНАБ ГАЙРАТКЫЗЫ

Магистрант 2 курса

Казахский женский национальный педагогический университет
г. Алматы, Казахстан

ДЕНИСОВА ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА

ассоциированный профессор, кандидат наук

Казахский женский национальный педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

Аннотация: Избирательное пищевое поведение у детей дошкольного возраста с расстройством аутистического спектра представляет собой не частную бытовую трудность, а клинически и педагогически значимый феномен, затрагивающий нутритивный статус, сенсорную адаптацию, семейную динамику и повседневное функционирование ребенка. Целью исследования стало аналитическое обобщение современных данных о механизмах, диагностических ориентирах и направлениях коррекции пищевой избирательности у дошкольников с РАС. Показано, что пищевая избирательность у детей с РАС формируется на пересечении сенсорной гиперчувствительности, поведенческой ригидности, дефицитов орально-моторной организации, возможных гастроинтестинальных и соматических факторов, а также семейных способов подкрепления. Наиболее продуктивными направлениями коррекции выступают многофакторная диагностика, поэтапная сенсорная экспозиция, структурирование приема пищи, обучение родителей стратегиям поведенческой поддержки, расширение пищевого репертуара через пищевые цепочки и перенос навыка из кабинета в домашнюю среду. Практическая значимость состоит в том, что коррекционная работа должна строиться не вокруг абстрактного требования «накормить ребенка», а вокруг последовательного повышения переносимости текстур, снижения отказного поведения и расширения числа функционально принимаемых продуктов.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, избирательное пищевое поведение, пищевая селективность, дошкольный возраст, сенсорная чувствительность, поведенческая коррекция, родительский тренинг

Введение

Проблемы приема пищи у детей с РАС сегодня рассматриваются существенно шире, чем привычная родительская формула «ребенок мало ест» или «ест только определенные продукты». В международной литературе показано, что нарушения feeding and eating у этой группы встречаются часто, а пищевая селективность остается наиболее обсуждаемым вариантом трудностей, причем исследователи отдельно подчеркивают необходимость различать собственно feeding problems и eating problems, поскольку за внешне сходным поведением могут стоять разные механизмы и, следовательно, разные клинические решения [1].

С клинической точки зрения особенно важно, что пищевая избирательность у ребенка с РАС не сводится к капризу или возрастной «привередливости». Современные рекомендации настаивают на многомерной оценке: необходимо одновременно анализировать сенсорные особенности, поведенческую ригидность, гастроинтестинальные симптомы, возможные дефициты питания, орально-моторные ограничения и семейный стиль организации приема пищи. На этой основе формируется предпосылка для точной, а не формальной коррекции, где

участие родителей рассматривается не как вспомогательный компонент, а как часть самой терапии [2].

Одним из наиболее устойчивых объяснительных направлений остается сенсорная гиперчувствительность. Ребенок может отвергать не еду вообще, а конкретную текстуру, влажность, температуру, хруст, запах, цвет или смешение продуктов в тарелке. Поэтому ситуация, когда дошкольник принимает только сухую, однотонную или строго одинаково поданную пищу, нередко отражает не упрямство, а попытку избежать чрезмерной сенсорной нагрузки. Именно этим объясняется тесная связь пищевой селективности с сенсорной чувствительностью, описанная в профильных работах [3].

Следующий слой проблемы связан уже не просто с сенсорной реактивностью, а с тем, как ребенок перерабатывает новые оральные ощущения. В ряде исследований показано, что особенности оральной сенсорной обработки непосредственно сопряжены с отказом от новых текстур и низкой переносимостью незнакомой пищи. Иначе говоря, ребенок может спокойно рассматривать продукт, но не переносить момент его приближения ко рту, жевания или проглатывания. Это обстоятельство выступает основанием для постепенной, а не форсированной коррекции [4].

Проблема усугубляется тем, что пищевая селективность нередко сохраняется во времени. Лонгитюдные данные показывают: даже когда часть отказных реакций уменьшается, сам пищевой репертуар расширяется далеко не всегда. Следовательно, исчезновение громких протестов еще не означает, что проблема решена. Если ребенок по-прежнему принимает крайне ограниченный набор продуктов, риск нутритивных и социальных последствий сохраняется [5].

Нутритивное измерение в этой теме принципиально. У детей с РАС при выраженной селективности описаны как недостаточность рациона, так и парадоксальное сосуществование ограниченного питания с избыточной массой тела, когда меню бедно по составу, но калорийно и однообразно. В этой связи пищевая избирательность должна рассматриваться через два риска сразу - дефицит поступления необходимых нутриентов и деформацию общего пищевого паттерна [6]. Не менее значима семейная плоскость. Когда ребенок ест только несколько строго определенных продуктов, вся система домашних приемов пищи меняется: растет напряжение взрослых, появляются ритуалы избегания конфликтов, подстраивается меню семьи, а совместная трапеза утрачивает развивающую функцию. В исследованиях это описано не как второстепенный фон, а как самостоятельный фактор поддержания проблемы [7].

Результаты

Первое, что вытекает из анализа, - коррекция пищевой селективности у дошкольника с РАС не может быть монофакторной. Один и тот же внешний симптом, например отказ от овощей, может иметь разное происхождение. У одного ребенка ведущим будет страх неоднородной текстуры, у другого - ритуальная привязанность к марке и цвету упаковки, у третьего - боль при жевании или гастроинтестинальный дискомфорт, у четвертого - выученное избегание, которое годами непреднамеренно закреплялось взрослыми. Поэтому начальный этап должен не «ломать» отказ, а разбирать его механизм.

Таблица 1. Клинические ориентиры при дифференциации избирательного пищевого поведения у дошкольников с РАС

Доминирующий механизм	Как проявляется в повседневной трапезе	Что повышает риск закрепления проблемы	Приоритет коррекции
Сенсорная гиперчувствительность	Ребенок отвергает пищу из-за запаха, влажности,	Насильственное поднесение ложки, резкая смена текстур,	Градуированная экспозиция, работа с переносимостью

	зернистости, смешения текстур, температуры	хаотичная подача новых продуктов	текстуры, снижение сенсорной перегрузки
Поведенческая ригидность	Принимаются только продукты определенной формы, цвета, бренда, посуды или расположения на тарелке	Подкрепление жестких ритуалов ради избегания истерики, отсутствие предсказуемой структуры приема пищи	Визуальное расписание, ритуал предсказуемого приема пищи, постепенное расширение вариативности
Орально-моторная несформированность	Трудности жевания, слишком долгое удержание пищи во рту, предпочтение пюре и мягких продуктов	Предложение слишком сложной консистенции без промежуточных ступеней	Орально-моторная тренировка, переход от мягких к более плотным текстурам по микрошкагам
Соматический дискомфорт	Отказ усиливается при запорах, рефлюксе, боли, вздутии, аллергических реакциях	Игнорирование медицинского фона и попытка трактовать любую селективность как «чисто поведенческую»	Педиатрическая и гастроэнтерологическая оценка, коррекция соматического состояния
Семейное подкрепление отказа	Взрослые заранее готовят отдельное меню, убирают новый продукт после первых секунд протеста	Высокая тревога семьи, отсутствие согласованной стратегии взрослых	Родительский тренинг, единые правила, контроль подкрепляющих реакций

Такая дифференциация меняет саму логику вмешательства. Если взрослый видит только итог - «не ест», то стратегия обычно колеблется между уговорами, отвлечением и силовым давлением. Если же распознано, почему именно ребенок отказывается, коррекционное действие становится точным. Например, ребенок, который принимает картофельное пюре, но отвергает кусочки отварного картофеля, нуждается не в морализирующей мотивации, а в поэтапной текстурной лестнице. Ребенок, который ест только один и тот же йогурт конкретной марки, нуждается в работе с ригидностью и вариативностью признаков продукта, а не просто в расширении списка «полезной еды».

Рисунок 1. Многофакторная модель коррекции избирательного пищевого поведения у дошкольников с РАС

Особый интерес вызывают вмешательства, в которых коррекционная работа выносится из искусственной лабораторной ситуации в естественную среду семьи. В публикациях о caregiver-implemented interventions показано, что наибольшую ценность имеют стратегии, встроенные в реальную трапезу и реализуемые родителями после профессионального обучения. Практически это означает сдвиг от редких «сеансов кормления» к ежедневной управляемой практике в доме ребенка, где поддерживаются перенос навыка, повторяемость и поведенческая согласованность взрослых [11].

В то же время коррекция не должна замыкаться только на домашнем уровне. Систематизированные данные показывают, что наиболее выраженный эффект достигается там, где проблема рассматривается междисциплинарно, а в план включаются поведенческий компонент, нутритивная оценка, медицинское сопровождение и работа с навыками приема пищи. Это особенно важно при тяжелой селективности, когда расширение меню без учета соматического статуса и навыков готовности ребенка оказывается поверхностным [12].

С практической точки зрения весьма показателен Autism MEAL Plan - программа родительского тренинга, ориентированная на управление пищевыми отказами и низким объемом приема пищи у детей с РАС. Ее ценность состоит не в «рецепте волшебного продукта», а в системности: родителям предлагается последовательность подготовки среды, выбора целей, фиксации поведения, использования подкрепления и пошагового расширения репертуара [13].

Рандомизированные исследования усиливают этот вывод. В испытаниях parent training для детей с РАС описан клинически значимый эффект именно у структурированных программ, где родителей обучали поддерживать новые пищевые реакции, сокращать избегающее поведение и переводить вмешательство в повседневный семейный уклад. Это важно потому, что детская селективность почти всегда живет не в кабинете, а на кухне, за семейным столом, в условиях усталости и дефицита времени [14].

Особого внимания заслуживает сравнение модифицированного sequential oral sensory подхода и applied behavior analytic подхода. В литературе прямо показано, что популярные сенсорно-ориентированные схемы без достаточно жесткой поведенческой опоры не всегда

дают сопоставимый эффект, тогда как АВА-подход демонстрирует более сильную эмпирическую базу при работе с выраженной пищевой селективностью. Отсюда следует не отрицание сенсорной компоненты, а требование объединять ее с четкой процедурой формирования нового поведения [15].

Когда же речь идет о собственно расширении ассортимента принимаемой пищи, наиболее убедительные данные остаются за поведенческими программами, где используются последовательное приближение, контроль подкрепления, повторные предъявления и объективная фиксация прогресса. Рандомизированное исследование АВА-вмешательства показало, что управляемое формирование пищевого поведения способно приводить к реальному росту принятия новых продуктов, а не только к временному снижению протеста [16].

В таблице 2 приведены практические приемы, которые вытекают из современного доказательного поля и могут быть адаптированы для дошкольника с РАС без введения новых, непроверенных критериев.

Таблица 2. Практические приемы коррекции и примеры упражнений

Прием	Содержание работы	Пример упражнения	Ожидаемый эффект
Лестница знакомства с продуктом	Новый продукт предъявляется не сразу для еды, а по ступеням сенсорной переносимости	Ребенок сначала смотрит на кусочек груши, затем нюхает, касается ложкой, касается пальцем, подносит к губам, пробует микрокусочек	Снижение тревоги перед новизной, рост переносимости контакта с пищей
Пищевые цепочки	Новый продукт строится на основе уже принятого по сходству вкуса, цвета или текстуры	Если ребенок принимает только клубничный йогурт одной марки, далее предлагается тот же бренд другой жирности, затем близкий по вкусу продукт, затем йогурт с мягкими кусочками	Расширение репертуара без резкого разрыва с безопасным паттерном
Правило «два знакомых - один новый»	На тарелке сохраняется предсказуемость, а новый стимул вводится дозированно	На тарелке лежат два привычных продукта и одна мини-порция нового, которую разрешено не съедать полностью, но необходимо выдержать контакт	Снижение отказного поведения и укрепление чувства контроля
Визуальный сценарий трапезы	Последовательность приема пищи делается видимой и понятной	Картинки: сесть за стол - посмотреть на еду - выбрать ложку - попробовать маленький кусочек - запить - завершить	Уменьшение ригидности и сопротивления за счет предсказуемости
Микрошаг с подкреплением	Подкрепляется не конечный объем еды, а	Сегодня цель - коснуться банана	Формирование успеха без

	конкретный достижимый шаг	губами, завтра - лизнуть, затем - удержать микрокусочек во рту 3-5 секунд	сенсорного и поведенческого срыва
Работа с текстурой	Изменение консистенции идет от максимально переносимой к чуть более сложной	Пюре - пюре с микрогранулами - мягкие мелкие кусочки - обычная текстура	Развитие толерантности к консистенции и снижение текстурного избегания

С практической точки зрения особенно важно, что перечисленные приемы работают не как изолированные техники, а как система. Например, если дошкольник принимает только жидкие молочные продукты, коррекция не должна начинаться с требования съесть котлету. Гораздо рациональнее выстроить цепочку: густой питьевой йогурт - йогурт ложкой - мягкий творожный десерт - творог с однородной консистенцией - творог с микровключениями - мягкая запеканка. Внешне это выглядит медленно, однако именно такой темп соответствует сенсорно-поведенческой природе проблемы.

Обсуждение

Сопоставление современных работ приводит к достаточно ясному выводу: наиболее надежные стратегии коррекции пищевой селективности при РАС располагаются в точке пересечения поведенческого анализа, родительского участия и клинической дифференциации механизмов отказа. Новые публикации по caregiver training подтверждают, что семейно-ориентированные модели не являются второстепенным приложением к терапии, а все чаще становятся ее центральным звеном. Следовательно, формируется предпосылка для пересмотра старой практики, при которой основная ответственность переносилась на кабинетного специалиста, тогда как дом оставался неструктурированным пространством спонтанных уступок и конфликтов [17].

Одновременно нельзя упрощать проблему до чисто поведенческой схемы. Систематизированные данные по пищевой селективности и неофобии показывают, что у детей с РАС выраженность отказов тесно связана с сенсорной атипичностью и особенностями обработки нового пищевого опыта. Это означает, что коррекционная работа должна избегать двух крайностей - как безадресной сенсорной «мягкости» без поведенческой структуры, так и жесткого давления без учета орально-сенсорной переносимости. На этой основе можно сделать вывод о том, что эффективная программа для дошкольника с РАС должна быть пошаговой, межпрофессиональной и семейно встроенной [18].

Практическая значимость такой позиции очевидна. Для педагога, психолога, логопеда, специалиста по feeding therapy и педиатра она задает общую логику работы: сначала исключить соматический компонент, затем определить ведущий механизм селективности, после этого выстроить реалистичную последовательность микрошагов и обучить семью единым реакциям. Именно в этой последовательности коррекция перестает быть борьбой за разовый прием пищи и превращается в управляемое изменение пищевого поведения.

Заключение

Избирательное пищевое поведение у дошкольников с РАС представляет собой многоуровневое нарушение, где пересекаются сенсорные, поведенческие, орально-моторные, нутритивные и семейные детерминанты. Поэтому эффективная коррекция невозможна в логике одномерного объяснения. Наиболее продуктивной оказывается стратегия, в которой сначала уточняется механизм отказа, затем выстраивается поэтапное расширение пищевого опыта, а семья обучается поддерживать этот процесс ежедневно и последовательно.

Клинически оправданной целью следует считать не немедленное «нормализованное питание», а достижение трех взаимосвязанных результатов: снижение частоты и

интенсивности отказного поведения, повышение переносимости новых текстур и постепенное расширение устойчиво принимаемого репертуара продуктов. Такая постановка задачи реалистична, воспроизводима и соответствует современному научному пониманию пищевой селективности при РАС.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Baraskewich J., von Ranson K.M., McCrimmon A., McMorris C.A. Feeding and eating problems in children and adolescents with autism: A scoping review // *Autism*. 2021. Vol. 25, No. 6. P. 1505-1519. <https://doi.org/10.1177/1362361321995631>
2. Esposito M., Mirizzi P., Fadda R., Pirolo C., Ricciardi O., Mazza M., Valenti M. Food Selectivity in Children with Autism: Guidelines for Assessment and Clinical Interventions // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. Vol. 20, No. 6. Art. 5092. <https://doi.org/10.3390/ijerph20065092>
3. Cermak S.A., Curtin C., Bandini L.G. Food Selectivity and Sensory Sensitivity in Children with Autism Spectrum Disorders // *Journal of the American Dietetic Association*. 2010. Vol. 110, No. 2. P. 238-246. <https://doi.org/10.1016/j.jada.2009.10.032>
4. Chistol L.T., Bandini L.G., Must A., Phillips S., Cermak S.A., Curtin C. Sensory Sensitivity and Food Selectivity in Children with Autism Spectrum Disorder // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2018. Vol. 48, No. 2. P. 583-591. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3340-9>
5. Bandini L.G., Curtin C., Phillips S., Anderson S.E., Maslin M., Must A. Changes in Food Selectivity in Children with Autism Spectrum Disorder // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2017. Vol. 47, No. 2. P. 439-446. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2963-6>
6. Molina-López J., Leiva-García B., Planells E., Planells P. Food Selectivity, Nutritional Inadequacies, and Mealtime Behavioral Problems in Children with Autism Spectrum Disorder Compared to Neurotypical Children // *International Journal of Eating Disorders*. 2021. Vol. 54, No. 12. P. 2155-2166. <https://doi.org/10.1002/eat.23631>
7. Curtin C., Hubbard K., Anderson S.E., Mick E., Must A., Bandini L.G. Food Selectivity, Mealtime Behavior Problems, Spousal Stress, and Family Food Choices in Children with and without Autism Spectrum Disorder // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2015. Vol. 45, No. 10. P. 3308-3315. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2490-x>
8. Goday P.S., Huh S.Y., Silverman A., Lukens C.T., Dodrill P., Cohen S.S., Delaney A.L., Feuling M.B., Noel R.J., Gisel E., Kenzer A., Kessler D.B., Kraus de Camargo O., Browne J., Phalen J.A. Pediatric Feeding Disorder: Consensus Definition and Conceptual Framework // *Journal of Pediatric Gastroenterology and Nutrition*. 2019. Vol. 68, No. 1. P. 124-129. <https://doi.org/10.1097/MPG.0000000000002188>
9. Lukens C.T., Linscheid T.R. Development and Validation of an Inventory to Assess Mealtime Behavior Problems in Children with Autism // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2008. Vol. 38, No. 2. P. 342-352. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0401-5>
10. van Dijk M.W.G., Buruma M.E., Blijd-Hoogewys E.M.A. Detecting Feeding Problems in Young Children with Autism Spectrum Disorder // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2021. Vol. 51, No. 11. P. 4115-4127. <https://doi.org/10.1007/s10803-021-04869-1>
11. Diaz J., Cosbey J. A Systematic Review of Caregiver-Implemented Mealtime Interventions for Children With Autism Spectrum Disorder // *OTJR: Occupation, Participation and Health*. 2018. Vol. 38, No. 3. P. 196-207. <https://doi.org/10.1177/1539449218765459>
12. Marshall J., Ware R., Ziviani J., Hill R.J., Dodrill P. Efficacy of Interventions to Improve Feeding Difficulties in Children with Autism Spectrum Disorders: A Systematic Review and Meta-analysis // *Child: Care, Health and Development*. 2015. Vol. 41, No. 2. P. 278-302. <https://doi.org/10.1111/cch.12157>
13. Sharp W.G., Burrell T.L., Jaquess D.L. The Autism MEAL Plan: A Parent-Training Curriculum to Manage Eating Aversions and Low Intake Among Children with Autism // *Autism*. 2014. Vol. 18, No. 6. P. 712-722. <https://doi.org/10.1177/1362361313489190>

14. Johnson C.R., Brown K., Hyman S.L., Brooks M.M., Aponte C., Levato L., Schmidt B., Evans V., Huo Z., Bendixen R., Eng H., Sax T., Smith T. Parent Training for Feeding Problems in Children With Autism Spectrum Disorder: Initial Randomized Trial // *Journal of Pediatric Psychology*. 2019. Vol. 44, No. 2. P. 164-175. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsy063>
15. Peterson K.M., Piazza C.C., Volkert V.M. A Comparison of a Modified Sequential Oral Sensory Approach to an Applied Behavior-Analytic Approach in the Treatment of Food Selectivity in Children with Autism Spectrum Disorder // *Journal of Applied Behavior Analysis*. 2016. Vol. 49, No. 3. P. 485-511. <https://doi.org/10.1002/jaba.332>
16. Peterson K.M., Piazza C.C., Ibañez V.F., Fisher W.W. Randomized Controlled Trial of an Applied Behavior Analytic Intervention for Food Selectivity in Children with Autism Spectrum Disorder // *Journal of Applied Behavior Analysis*. 2019. Vol. 52, No. 4. P. 895-917. <https://doi.org/10.1002/jaba.650>
17. Hodges A.K., Hathaway K.L., McMahon M.X.H., Volkert V.M., Sharp W.G. Treatment of Feeding Concerns in Children With Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review of Behavioral Interventions With Caregiver Training // *Behavior Modification*. 2023. Vol. 47, No. 4. P. 936-958. <https://doi.org/10.1177/01454455221137328>
18. Rodrigues J.V.S., Poli M.C.F., Petrilli P.H., Dornelles R.C.M., Turcio K.H., Theodoro L.H. Food Selectivity and Neophobia in Children with Autism Spectrum Disorder and Neurotypical Development: A Systematic Review // *Nutrition Reviews*. 2023. Vol. 81, No. 8. P. 1034-1050. <https://doi.org/10.1093/nutrit/nuac112>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19544270>

ЗИЯТ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СЕНСОРЛЫҚ-ПЕРЦЕПТИВТІ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ ОЙЫН ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ: АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ

ЕСІМ АРУЖАН ҚҰРМАНҒАЗЫҚЫЗЫ

Магистратура 2 курс студенті

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

ДЕНИСОВА ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА

Арнайы педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

Аңдатпа: Зият бұзылысы бар балалардың сенсорлық-перцептивті дамуы оқу әрекетінің, тұрмыстық дербестіктің, заттық-тәжірибелік іс-әрекеттің және әлеуметтік бейімделудің іргелі алғышарты болып саналады. Осы мәселе ерекше маңызға ие, өйткені мұндай балаларда көру-қимыл үйлесімі, тактильді ажырату, кеңістіктік бағдарлау, дене сұлбасын сезіну, есту арқылы саралау және сенсорлық ақпаратты реттеу жиі әлсірейді. Мақалада арнайы педагогтың кәсіби рөлі сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытуға бағытталған ойын жаттығуларының тиімділігін бағалау логикасымен байланыста қарастырылды. Жарияланған халықаралық және аймақтық ғылыми еңбектер, әдістемелік және дәлелдік сипаттағы материалдар, сондай-ақ инклюзивті және арнайы білім беру кеңістігін сипаттайтын деректер негізінде ойын жаттығуларының ықпал ету механизмдері, оларды таңдаудың шарттары, нәтижені педагогикалық интерпретациялау жолдары және практикаға енгізу қағидалары талданды. Нәтижесінде ойынның тек көңіл көтеру формасы емес, сенсорлық саралауды, қимылдық жоспарлауды, өзін-өзі реттеуді және оқу тапсырмасына қосылуды бір мезгілде қозғайтын коррекциялық-педагогикалық құрал екені айқындалды.

Түйін сөздер: зият бұзылысы, сенсорлық-перцептивті даму, ойын жаттығулары, арнайы педагог, арнайы білім беру, сенсорлық өңдеу, көру-қимыл үйлесімі.

Кіріспе

Зият бұзылысы бар балаларды сипаттауда тек интеллект көрсеткішіне сүйену жеткіліксіз. Диагностикалық тұрғыдан халықаралық клиникалық жіктемелер мен кәсіби қауымдастықтар зияттық қызметтің шектелуімен қатар күнделікті өмірде, коммуникацияда және әлеуметтік ортада байқалатын бейімделу мінез-құлқының кемістігін де негізгі өлшемдердің бірі ретінде қарастырады. Дәл осы тұста сенсорлық-перцептивті сала ерекше мән алады, себебі бала заттың қасиетін ажырата алмаса, кеңістікте орныға алмаса, қимыл мен қабылдауды біріктіре алмаса, онда оқу материалы да, тұрмыстық әрекет те, ойынның өзі де толыққанды ұйымдаспайды [1].

Америкалық зияттық және даму бұзылыстары жөніндегі қауымдастықтың түсіндіруінде зият бұзылысы интеллектуалдық қызмет пен бейімделу мінез-құлқындағы елеулі шектеулермен сипатталады және оның басталуы 22 жасқа дейінгі кезеңге жатады. Мұндай анықтама педагог үшін қағидатты мәнге ие, өйткені ол мәселені тек танымдық әлсіздік ретінде емес, шынайы өмірлік функцияларды шектейтін көпқұрамды құбылыс ретінде қарастыруға итермелейді. Осыдан арнайы педагог жұмысының міндеті білім мазмұнын жеңілдетумен шектелмей, баланың қабылдау, ажырату, бағдарлау, моторлық жоспарлау, өз әрекетін бақылау сияқты іргелі механизмдерін қолдауға ауысады [2].

Қазақстан жағдайында да бұл мәселе теориялық сипатпен ғана шектелмейді. UNICEF Kazakhstan жариялаған деректе 2022 жылға қарай ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар саны 188 мыңнан асқаны, олардың бір бөлігі арнайы мектептерде, арнайы сыныптарда

немесе үйде оқыту форматында білім алып отырғаны көрсетілген. Бұл цифрлар арнайы педагогикадағы сенсорлық-перцептивті қолдаудың тар мәселе емес, білім беру жүйесінің тұрақты сұранысына айналғанын аңғартады. Мұнда ойын жаттығуларының орны ерекше, өйткені олар баланы бақылау нысанына емес, белсенді әрекет иесіне айналдырады және күрделі түзету міндеттерін табиғи мотивациялық ортада шешуге мүмкіндік береді [3].

Сенсорлық-перцептивті белсенділік ерте және мектепке дейінгі жаста ғана емес, зият бұзылысы бар бастауыш мектеп оқушысы үшін де танымдық дамудың базалық қабаты болып қала береді. Л.Ф. Фатихова бұл саланы кейінгі интеллектуалдық даму, заттық әрекет және қоршаған ортаны меңгерудің негізі ретінде сипаттайды. Оның еңбегіндегі маңызды тұс - сенсорлық жұмыстың өздігінен пайда болмайтыны, арнайы ұйымдастырылған диагностика мен түзетуді қажет ететіні. Демек, ойын жаттығуы тиімді болуы үшін ол жай ғана қызықты тапсырма емес, нақты сенсорлық міндетке, кезеңді күрделендіруге және педагогикалық басқаруға сүйенуі керек [4].

В. Куцобина, В. Закопулу, Э. Цяка және В. Кутрас жүргізген зерттеу ұсақ перцептивті-моторлық дағдылардың әлсіреуі зияттық қызмет деңгейімен байланысты екенін, ал жеңіл зият бұзылысы бар 7-9 жастағы балалардың көрсеткіштері өз жасына сай дамып келе жатқан құрдастарынан төмен екенін көрсетті. Бұл нәтиже арнайы педагог үшін екі қорытынды береді. Біріншіден, қабылдау мен қимылды бөлек емес, бірлескен жүйе ретінде дамыту керек. Екіншіден, тиімді бағалау құралдары дайын өнімді ғана емес, орындау жолын да көруі тиіс: бала сызықты қайталай ма, фигураны бүтін қабылдай ма, бөліктерді сәйкестендіре ме, көзімен бақылап отырып қимылды дәл реттей ала ма [5].

Я. Викториннің еңбегінде зият бұзылысы бар балалардағы перцептивті-моторлық кемшіліктер олардың бейімделу функцияларындағы қиындықтарды жұмсартуға бағытталған мектептік араласу нысаны ретінде қарастырылады. Мұнда назар аударарлық жайт - сенсорлық-перцептивті жұмыс көмекші, жанама бағыт емес. Керісінше, ол оқу, өзін-өзі күту, дене қалпын бақылау, затпен жұмыс істеу, кеңістіктік бағдарлану сияқты көптеген қызметтің астарында жатқан іргелі механизм болып шығады. Арнайы педагог осы механизмді ойын арқылы іске қосқанда ғана жаттығу баланың бүкіл күн тәртібіне әсер ете бастайды [6].

Нәтижелер

Сенсорлық тәжірибенің тапшылығы зият бұзылысы бар балаларда таным мен үйренуге тікелей әсер етеді. С. Агостин, К. Эриксон және Ч. Д'Арденн ауыр бұзылыстары бар балаларға қатысты сенсорлық бай тәжірибенің шектелуі олардың үйрену мүмкіндігін тарылтатынын көрсетті. Бұл қорытындыны зият бұзылысы бар балаларға да сақтықпен көшіруге болады: егер бала затты ұстап көрмесе, дыбысты бағытпен байланыстырмаса, денесінің қалпы мен қозғалыс траекториясын сезінбесе, онда қабылдау әлемі үзік фрагменттерден құралады. Ойын жаттығуы дәл осы үзіктікті азайтады, себебі ол сезіну, ажырату, салыстыру, қозғалу және атауды бір тұтас әрекетке біріктіреді [7].

Төмендегі кестеде сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытуға бағытталған ойын жаттығуларының қандай арнаға ықпал ететіні және арнайы педагогтың бұл процестегі нақты әрекеті жинақталды. Мұнда маңыздысы - бір ғана жаттығудың бірнеше функцияға қатар әсер етуі. Мысалы, тактильді саралау тапсырмасы тек фактураны ажыратуды емес, сөзбен атауды, күту дағдысын, қолдың мақсатты қозғалысын және зейінді де іске қосады.

1-кесте. Сенсорлық-перцептивті даму бағыттары, ойын жаттығуларының ықпал ету нысаны және арнайы педагогтың кәсіби әрекеті

Қабілет бағыты	Зият бұзылысы бар балаларда жиі байқалатын қиындық	Ойын жаттығуларының нәтижелі форматы	Арнайы педагогтың негізгі әрекеті	Күтілетін функционалдық өзгеріс
----------------	--	--------------------------------------	-----------------------------------	---------------------------------

Тактильді ажырату	Зат қасиетін қолмен тануда әлсіздік, фактураны шатастыру, сипап көруден қашу немесе шамадан тыс жабысып қалу	Қапшықтан зат табу, фактураны жұптау, «жұмсақ - қатты», «тегіс - бұдыр» ойындары	Затты таңдауды жеңілден күрделіге көшіру, сөздік сүйемелдеу беру, шамадан тыс тітіркенуді азайту	Затты қолмен тану дәлдігі, сөздік белгілеу, әрекет тұрақтылығы артады
Көру-кеңістіктік қабылдау	Пішін, өлшем, бағыт, бөліктердің орналасуын шатастыру	Мозаика, үлгі бойынша құрастыру, бағыттық жолақтар, «оң - сол» қозғалыс ойындары	Үлгіні ірілендіру, артық стимулды азайту, көзбен шолуды бағыттау	Кеңістікте бағдарлану, үлгіге сәйкестік, оқу материалын көру арқылы ұғыну жақсарады
Есту арқылы саралау	Дыбысты ажыратуда, дыбыс бағытын табуда, нұсқауды бөліп тыңдауда қиындық	«Қайдан естілді?», ырғақты қайталау, дыбысты сәйкестендіру ойындары	Дыбыс күшін реттеу, қысқа нұсқау беру, қайталаудың санын мөлшерлеу	Нұсқауды ұстану, дыбысқа назар аудару, ритмдік үйлесім күшейеді
Проприоцептивті және вестибулярлық реттеу	Дене қалпын тұрақсыз ұстау, қозғалыс қарқынын мөлшерлей алмау, орынсыз қозғалғыштық немесе баяулық	Тепе-теңдік жолы, итеру-тарту, ауырлау затты тасу, «тоқта - жүр» қозғалыс ойындары	Қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жүктемені біртіндеп арттыру, демалыс пен белсенділікті алмастыру	Қимыл дәлдігі, дене схемасы, өзін-өзі реттеу артады
Көру-қимыл үйлесімі	Сызықтан шығу, кесу, құрастыру, доппен әрекетте қиналу	Нысананы дәлдеу, сызық бойымен жүргізу, үлгі бойынша қиыстыру, допты бағытпен беру	Қолдың бастапқы қалпын көрсету, әрекетті бөліктерге жіктеу, қателікті жұмсақ кері байланыспен түзету	Ұсақ моторика, жазуға даярлық, мақсатты қозғалыс сапасы жақсарады
Дене сұлбасын сезіну	Өз дене бөліктерін шатастыру, қимылды үлгіге	«Айна», «дене бөлігін тап», қимылды қайталау, үлкен	Қимылды баяулату, үлгіні бетпе-бет көрсету,	Дене схемасының нақтылығы, еліктеу,

	сай көшіруде киналу	контурмен жұмыс	сөздік және қимылдық тірек қосу	қозғалысты жоспарлау дамиды
--	------------------------	--------------------	---------------------------------------	-----------------------------------

1 кесте бір маңызды заңдылықты көрсетеді: тиімділік ойынның сыртқы тартымдылығынан емес, оның құрылымдалуынан туындайды. Егер тапсырма сенсорлық арнаны дәл нысаналамаса, жүктемесі реттелмесе және арнайы педагог баланың реакциясын дер кезінде оқи алмаса, онда ойын тез шаршататын, кездейсоқ қимылдар жиынтығына айналып кетеді. Ал сенсорлық міндет анық қойылып, әрекет реті көрнекілендіріліп, кері байланыс уақтылы берілсе, сол ойын жаттығуы қабылдау мен мінез-құлықты бір мезгілде ұйымдастыратын құралға айналады.

Мектеп жағдайында сенсорлық қиындықтарды қолдауға арналған дәлелдік материалдар да осындай сақтықты талап етеді. Queensland Department of Education дайындаған жинақта 62 зерттеу қарастырылып, оның ішінде зияттық және даму бұзылыстары бар балаларға қатыстылары да бар екені көрсетілген. Ең құнды тұсы - кез келген сенсорлық стратегияны әмбебап шешім ретінде емес, жеке балаға сәйкестендіріп, нәтижесін міндетті түрде бақылап отыру қажет екені атап өтіледі; кейбір тәсілдер белгілі бір жағдайда көмектесуі мүмкін, бірақ барлығына бірдей тарала бермейді, ал кейбірі, мысалы салмақты жилеттер, дәлел деңгейі жағынан сенімді қолдау таппаған [8].

Л. Кайзер, М.-К. Потвин және К. Бич мектептегі сенсорлық араласуларды күнделікті орындауда парapedагогтар жиі негізгі іске асырушы болатынын, олар бұл тәсілдердің сабаққа тартылуды, эмоциялық және мінез-құлықтық реттеуді жақсартатынын байқайтынын, сонымен бірге материал, уақыт және кеңістік тапшылығы сияқты кедергілер бар екенін көрсетеді. Бұл нәтиже арнайы педагогтың рөлін одан әрі нақтылайды: ол өзі бәрін орындаушы ғана емес, мектеп командасын біріктіретін үйлестіруші, құралды дұрыс таңдайтын сарапшы және орындалу сапасын бақылайтын кәсіби жетекші болуы тиіс [9].

Нағыз тиімділік арнайы педагогтың қандай функцияларды бір тізбекке біріктіре алғанынан көрінеді. Ол баланың жетекші сенсорлық қиыншылығын айқындайды, қолайлы ойын формасын таңдайды, ортадағы артық тітіркендіргіштерді азайтады, тапсырма дозасын белгілейді, қажет жерде бірлескен әрекетке кіреді, кейін көмекті біртіндеп азайтады және алынған нәтиженің сабаққа, тұрмыстық қимылға, сыныптағы мінез-құлыққа ауысуын тексереді. Осы логика төмендегі сызбада жинақталды.

1-сурет. Арнайы педагогтың ойын жаттығулары тиімділігін бағалаудағы интеграциялық рөлі

1 суретте арнайы педагогтың рөлі бір ғана сабақ жүргізушіге сыймайтыны көрінеді. Ол диагноз бен әрекетті, ойын мен функцияны, баланың жеке ерекшелігі мен білім беру ортасын, мектеп пен отбасыны жалғайтын орталық буынға айналады. Сондықтан сенсорлық-перцептивті даму саласындағы кез келген бағдарламаны бағалау кезінде «жаттығу ұнады ма?» деген қарапайым сұрақ жеткіліксіз. Негізгі сұрақ - осы ойыннан кейін бала нұсқауды жақсырақ орындай ма, затты дәлірек таниды ма, партадағы орнын тұрақтырақ ұстай ма, қимылды үлгіге жақындата ма, мазасыздығы мен шашыраңқылығы азая ма.

Сенсорлық интеграцияға қатысты жүйелі мета-талдау мәліметтері де құрылым мен доза мәселесінің шешуші екенін дәлелдейді. С. Ох және әріптестері сенсорлық интеграция терапиясының тиімділігін талдай отырып, 1:1 формат және шамамен 40 минуттық сабақтардың нәтижелірек болуы мүмкін екенін, араласулар әлеуметтік мінез-құлыққа, бейімделу әрекетіне, сенсорлық өңдеуге және ұсақ моторикаға ықпал еткенін көрсетеді. Бұл дерек ойын жаттығуларын да бей-берекет көбейту емес, дәл мөлшерленген, мақсатқа бағынған цикл ретінде жоспарлау керектігін айқындайды [10].

2025 жылы жарық көрген жүйелі жинақта А. Пиллер және әріптестері бір арнаға ғана әсер ететін тәсілдерге қарағанда бірнеше сенсорлық жүйені қатар қамтитын араласулардың әлдеқайда нәтижелі болуы мүмкін екенін, ал кейбір кең таралған мектептік шешімдердің, мәселен балама отыру орындарының, назарды жақсартуға әрдайым жеткізе бермейтінін көрсетті. Сонымен бірге терең қысым және ата-анаға немесе күтім көрсетушіге үйрету элементтері бар тәсілдер әлдеқайда сенімді қолдау табады. Бұл арнайы педагог үшін аса маңызды, өйткені тиімділік сабақ бөлмесінде басталып, үйде бекітілгенде ғана тұрақтанады [11].

Ж. Фернандес, М. де Миландер және Э. ван дер Мерве жүргізген зерттеуде орташа және ауыр деңгейдегі зият бұзылысы бар оқушыларға арналған 6 апталық, аптасына 3 рет, 30 минуттық моторлық бағдарлама жалпы моторлық көрсеткіштердің статистикалық мәнді жақсаруымен байланысты болды. Бұл нәтиже сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытуда қимылдық компонентті елемуге болмайтынын көрсетеді. Арнайы педагог ойын жаттығуын сенсорлық тапсырма мен қозғалыс тапсырмасының түйісу нүктесінде құрған кезде ғана бала қабылдаған ақпаратын дене арқылы қайта ұйымдастыра алады [12].

Тәжірибеде қолдануға болатын ойын жаттығулары төмендегідей жүйеленуі мүмкін. Мұнда әдейі тым күрделі құралдар алынбады. Негізгі қағида - арнайы педагог кез келген жаттығуды нақты сенсорлық міндетпен, анық уақытпен және бақыланатын нәтижемен байланыстыра алуы керек.

2-кесте. Сенсорлық-перцептивті дамуға арналған ойын жаттығуларының үлгілері

Жаттығу атауы	Нысаналы қабілет	Қажетті материал	Өткізу тәсілі	Арнайы педагогтың көмегі	Бақыланатын нәтиже
Сиқырлы қап	Тактильді ажырату, сөзбен атау	Қап, әртүрлі фактуралы 6-8 зат	Бала затты көрмей ұстап, қасиетін сезіп, атауын немесе жұбын табады	Алдымен 2-3 заттан бастайды, кейін айырмасы жақын заттарды қосады	Қолмен тану дәлдігі, сөздік белсенділік, қорқыныштың азаюы
Фактураны жұпта	Тактильді және көру сәйкестендіру	Киіз, мақта, ағаш, пластик, бедерлі карточкалар	Бірдей беттерді қолмен тауып, кейін көзбен тексереді	Қажет болса қолын бағыттайды, артық стимулды азайтады	Қасиеттерді салыстыру, тұрақты назар, қателікті түзете алу
Түсті-формалы жол	Көру-кеңістіктік қабылдау, бағдарлау	Еденге қойылатын шеңбер, шаршы, үшбұрыш, түсті белгілер	Бала үлгі бойынша белгілі ретпен жүреді немесе секіреді	«Алдымен - кейін», «оң - сол», «алды - арты» сөздерін енгізеді	Кеңістіктік бағдар, рет сақтау, көру арқылы жоспарлау
Дыбысты тап	Есту арқылы саралау, бағытты табу	Қоңырау, сылдырмақ, барабан, ширма	Педагог әр бағыттан дыбыс шығарады, бала дыбыс қайдан шыққанын көрсетеді	Дыбыс күшін біртіндеп арттырады не азайтады, артық шуды шектейді	Есту назары, дыбыс бағытын ажырату, нұсқауды орындау
Айнадағы қимыл	Дене схемасы, еліктеу, қимылды жоспарлау	Айна немесе бетпе-бет орналасу	Педагог баяу қимыл көрсетеді, бала дәл қайталайды	Қимылды бөлшектеп көрсетеді, темпті баяулатады	Дене бөліктерін тану, қимыл дәлдігі, өз денесін бақылау
Ырғақты тоқта	Есту-моторлық үйлесім, өзін-өзі реттеу	Музыка немесе соққы құралы	Музыка жүргенде қозғалады, дыбыс тоқтағанда	Ережені көрнекі белгімен бекітеді, тым қозғыш	Тежеу, импульсті бақылау, ритмге қосылу

			қозғалысты тоқтатады	балаға қысқа цикл береді	
Допты дәл бер	Көру-қимыл үйлесімі, қашықтықты сезіну	Әртүрлі көлемдегі жұмсақ доп	Допты белгілі нысанаға немесе серіктеске бағыттап береді	Қашықтықты аздан бастап ұлғайтады, дене қалпын түзетеді	Мақсатты қозғалыс, көзбен бақылау, қол координациясы
Дене сұлбасын толықтыр	Дене бөліктерін тану, көру-кеңістіктік жинақтау	Адам бейнесінің бөлшектері, үлкен плакат	Бала дене бөліктерін орнына қояды, атайды, кейін өз денесінен көрсетеді	Тілдік сүйемелдеу қосады, «қайда?» деген сұрақты жиілетеді	Дене сұлбасының нақтылығы, сөздік белгілеу, кеңістіктік жинақтау

Бұл жаттығулардың құндылығы олардың «қарапайымдылығында» емес, функцияға жақындығында. Зият бұзылысы бар балаға жиі дәл осы қарапайым болып көрінетін, бірақ шын мәнінде күрделі интеграцияны талап ететін әрекеттер қиын түседі: дыбысты бағытпен байланыстыру, пішінді кеңістікте сақтау, қимылды үлгіге сәйкес өзгерту, дене қалпын тұрақтандыру, заттың қасиетін сөзбен белгілеу. Сондықтан арнайы педагог жаттығуды таңдағанда ең әуелі «бала нені нашар істейді?» деп емес, «бала қандай сенсорлық ақпаратты дұрыс ұйымдастыра алмай жүр?» деген сұрақты қоюы керек. Сонда ойын сыртқы белсенділік емес, ішкі механизмді түзетудің құралына айналады.

Х. Кавана, Ж. Иссартел, С. Миган және М. Маннинен жүргізген зерттеуде зият бұзылысы бар 5-12 жастағы балалардың іргелі қозғалыс дағдылары компоненттік деңгейде айтарлықтай әлсіз екені, барлық 10 дағдыны толық меңгерген бала мүлде болмағаны көрсетілді. Мұндай дерек арнайы педагог үшін тағы бір маңызды сабақ береді: тұтас әрекетті талап ететін ойын жиі шамадан тыс ауыр болады. Сондықтан қозғалыс немесе қабылдау тапсырмасын мінез-құлықтық бөлшектерге жіктеп, кейін біртіндеп қайта біріктіру қажет [13].

Осыны практикалық циклге көшіру үшін бағалау үдерісі бір реттік бақылаудан гөрі қайталанатын, түзетіле беретін жүйе ретінде ұйымдастырылғаны жөн.

Егер бала тактильді тапсырмада жетістік көрсетіп, бірақ өзін-өзі реттеуде әлі қиналса, келесі кезеңде проприоцептивті немесе ырғақтық ойын үлесі күшейтіледі. Егер көру-қимыл үйлесімі жақсарғанымен, кеңістіктік бағыттау әлсіз қалса, едендік маршруттар мен үлгі бойынша құрастыру жаттығулары көбейтіледі. Осылайша арнайы педагог бағалауды есеп беру үшін емес, бағдарламаны тірі түрде қайта құру үшін қолданады.

Төмен және орта табысты елдердегі мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған ойынға негізделген араласуларды картаға түсірген В. Райхенбергер және әріптестері мұндай бағдарламалардың жиі оң нәтижелер беретінін, бірақ мәдени бейімдеу, құны, ауқымдылығы және іске асыру сапасы мәселелері әлі де өзекті екенін көрсетеді. Бұл қорытынды Қазақстан мен жалпы Орталық Азия үшін де маңызды. Ойын жаттығулары тиімді болуы үшін олар тек аударылған әдістеме болмауы керек; күнделікті өмірге, отбасылық тәжірибеге, сынып мәдениетіне және баланың тілдік ортасына кірігіп тұруы қажет [14].

С.В. Архипова мен М.С. Подшивалова жүргізген жұмыста музыкалық-ырғақтық және коррекциялық еуритмика элементтері бар жаттығулар зият бұзылысы бар мектепке дейінгі балалардың психомоторлық дамуына оң динамика бергені көрсетілген. Бұл дерек сенсорлық-перцептивті даму тек үстел басындағы ажырату тапсырмаларымен шектелмеуі керектігін

дәлелдейді. Ритм, қозғалыс, дене қалпы және эмоционалдық тонус бірге жұмыс істегенде ғана бала қабылдаған ақпаратын әрекетке айналдыра бастайды [15].

Талқылау

Жиналған материалдар ойын жаттығуларының тиімділігі туралы қарапайым, бірақ өте қатаң қорытындыға әкеледі: нәтиже ойынның болуынан емес, оның педагогикалық жобалануынан туады. Егер арнайы педагог сенсорлық міндетті дәл қойса, баланың шамадан тыс жүктелу шегін есепке алса, көмектің мөлшерін біртіндеп азайтса және жетістікті шынайы функциямен байланыстырса, онда ойын сенсорлық-перцептивті қабілеттердің өсуіне тұрақты әсер етеді. Ал егер ойын тек уақыт толтыру немесе баланы «босатудың» амалы ретінде ұйымдастырылса, оның әсері қысқа мерзімді эмоциялық серпінмен ғана шектеледі.

Осы тұста арнайы педагогтың кәсіби рөлі бірнеше деңгейде ашылады. Бірінші деңгей - диагностикалық. Педагог балаға қиын болып тұрған нәрсені сыртқы мінез-құлықтан ғана емес, оның артындағы сенсорлық себептен тануы керек. Мәселен, бала нұсқауды орындамай жатыр деген көріністің астарында есту арқылы саралаудың әлсіздігі, дене қалпының тұрақсыздығы немесе көру өрісіндегі артық стимулдың шамадан тыс әсері жатуы мүмкін. Екінші деңгей - жобалаушы. Жаттығу мазмұны, ұзақтығы, қайталау саны, көрнекілік, ритм, қозғалыс амплитудасы, демалыс кезеңі дәл осы жерде шешіледі. Үшінші деңгей - медиаторлық. Арнайы педагог бала мен материалдың, бала мен кеңістіктің, бала мен ереженің арасындағы делдал ретінде әрекет етеді. Төртінші деңгей - интерпретациялық. Ол кішкентай өзгерісті үлкен мағынамен байланыстыра білуі тиіс: мысалы, қап ішіндегі затты қателеспей табу кейін киім ілгішін, қарындаш түрін, оқу құралының орнын тану дағдыларын да жеңілдетуі мүмкін.

Сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытудағы ойын жаттығуларының шынайы нәтижесі көбіне төрт салада көрінеді. Біріншісі - ажырату нақтылығы. Бала заттың фактурасын, пішінін, дыбысын, бағытын, кеңістіктегі орнын дәлірек таниды. Екіншісі - қимылды ұйымдастыру. Ол қол мен көзді, дене бөліктерін, тепе-теңдікті, қозғалыс қарқынын жақсырақ реттейді. Үшіншісі - өзін-өзі реттеу. Қозғыштық азаяды, тежелу күшейеді, нұсқауға қосылу жеңілдейді. Төртіншісі - оқу мен күнделікті өмірге ауысу. Дәл осы соңғы белгі ең маңыздысы, өйткені арнайы педагогиканың мақсаты оқшау дағдыны емес, өмірлік функцияны жақсарту.

Мұнда бірқатар шектеулерді де ашық айту қажет. Біріншіден, сенсорлық және ойынға негізделген араласулар жөніндегі жарияланымдарда әдістемелік әркелкілік жоғары. Бағдарламалардың ұзақтығы, жиілігі, нысаналы тобы, өлшеу құралдары, контексті әртүрлі. Сондықтан кез келген оң нәтижені абсолюттендіруге болмайды. Екіншіден, зият бұзылысы бар балалар тобының өз ішінде де айырмашылық көп. Бір балаға тиімді болған тактильді ойын екіншісіне шамадан тыс жүктеме беруі мүмкін. Үшіншіден, мектептегі немесе орталықтағы қолдау үй жағдайында жалғаспаса, нәтижелердің тұрақтануы баяулайды. Төртіншіден, сенсорлық-перцептивті даму мен жалпы оқу жетістігі арасындағы байланыс тікелей емес, бірақ өте ықпалды. Сондықтан бағалау кезінде «жазуы жақсарды ма?» деген соңғы көрсеткішке ғана емес, оған дейінгі аралық механизмдерге де қарау қажет.

Практикалық тұрғыдан бірнеше қағида айқын көрінеді. Ойын жаттығулары қысқа, бірақ жиі болғаны дұрыс. Бір сабақта тым көп арнаны қозғау орнына, 1-2 басым міндетті анықтап, оларды қайталанатын циклмен жүргізу әлдеқайда ұтымды. Баланың жетістігі міндетті түрде сөзбен белгіленуі керек: «сен жұмсақ пен қаттыны ажыраттың», «сен дыбыс қай жақтан шыққанын дәл таптың», «сен тоқтау белгісін сақтай алдың». Мұндай вербализация сенсорлық тәжірибені саналы әрекетке айналдырады. Сонымен бірге сынып мұғалімі, дефектолог, логопед, психолог және ата-ана арасындағы қысқа, бірақ тұрақты байланыссыз сенсорлық бағдарлама толық нәтижеге жете алмайды.

Ғылыми жаңалық тұрғысынан бұл тақырыптың өзегі ойынның өзін мадақтауда емес, оның тиімділігін бағалауды арнайы педагогтың кәсіби әрекетімен біріктіруде жатыр. Басқаша айтқанда, негізгі жаңашылдық ойынды таңдау тізімінде емес, бағалау логикасында. Арнайы педагог нені, қашан, қанша, қандай реттілікпен, қандай ортада және қандай функционалдық

нәтижеге бағдарлап қолданатынын дәл негіздегенде ғана ойын жаттығулары сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытудың нәтижелі құралына айналады.

Қорытынды

Зият бұзылысы бар балалардың сенсорлық-перцептивті қабілеттерін дамыту мәселесі арнайы педагогикадағы шеткері бағыт емес, баланың оқу қатысуын, дербестігін және әлеуметтік бейімделуін анықтайтын өзекті өзек болып табылады. Тексерілген халықаралық және аймақтық дереккөздер сенсорлық-перцептивті әлсіздіктің көру-қимыл үйлесімінен бастап өзін-өзі реттеуге дейінгі кең ауқымдағы функцияларға әсер ететінін көрсетті. Осы негізде ойын жаттығуларының маңызы айқындалады: олар баланы пассив қабылдаушыдан белсенді әрекет субъектісіне айналдырады, қабылдау мен қозғалысты біріктіреді, сезімдік тәжірибені сөзбен, ережемен және нақты нәтижемен байланыстырады.

Тиімділікке жеткізетін басты шарттар мынадай: нақты нысаналанған сенсорлық міндет, баланың ерекшелігіне бейімделген орта, дозаланған қайталау, қимыл мен қабылдауды бірлікте ұйымдастыру, көмекті біртіндеп азайту және нәтижені оқу мен күнделікті өмірге көшіру. Арнайы педагог осы тізбектің барлық буынын біріктіретін негізгі маман ретінде көрінеді. Ол баланың қиындық құрылымын таниды, ойын формасын іріктейді, командалық өзара әрекетті үйлестіреді және нәтижені педагогикалық тұрғыдан түсіндіреді. Сондықтан сенсорлық-перцептивті қабілеттерді дамытудағы ойын жаттығуларының шынайы тиімділігі олардың санына емес, арнайы педагогтың кәсіби басқару сапасына тәуелді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. World Health Organization. Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders. Geneva: World Health Organization, 2024. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240077263>
2. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. Defining Criteria for Intellectual Disability. <https://www.aidd.org/intellectual-disability/definition>
3. UNICEF Kazakhstan. Evidence on Inclusive Education in Kazakhstan based on a Formative and a Big Data Evaluation. Astana, 2023. <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/11141/file/%20Evidence%20on%20Inclusive%20Education%20in%20Kazakhstan%20based%20on%20a%20Formative%20and%20a%20Big%20Data%20Evaluation.pdf>
4. Фатихова Л.Ф. Diagnostics and Correction of Sensory-perceptual Activity of Preschool Children with Intellectual Disabilities // Preschool Education Today. 2016. Issue 3. P. 50-59. <https://en.sdo-journal.ru/journal/articles/fatikhova-l-f-diagnostika-i-korreksiya-sensorno-pertseptivnoy-deyatelnosti-doshkolnikov-s-intellekt/>
5. Koutsobina V., Zakopoulou V., Tziaka E., Koutras V. Evaluating fine perceptual-motor skills in children with mild intellectual disability // Advances in Developmental and Educational Psychology. 2021. Vol. 3. No. 1. P. 97-108. <https://doi.org/10.25082/ADEP.2021.01.003>
6. Viktorin J., Loosová L. Perceptual Motor Skills in Children and Pupils with Mild Intellectual Disabilities // Multidisciplinary Journal of School Education. 2020. Vol. 9. No. 18. P. 79-95. <https://doi.org/10.35765/mjse.2020.0918.04>
7. Agostine S., Erickson K., D'Ardenne C. Sensory Experiences and Children With Severe Disabilities: Impacts on Learning // Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. 875085. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.875085>
8. Queensland Department of Education. Evidence summary - Supporting students with sensory processing challenges. Brisbane, 2023. <https://autismhub.education.qld.gov.au/ah-research/Documents/supporting-students-sensory-processing-challenges.pdf>
9. Kaiser L., Potvin M.-C., Beach C. Sensory-Based Interventions in the School Setting: Perspectives of Paraeducators // The Open Journal of Occupational Therapy. 2020. Vol. 8. No. 3. P. 1-11. <https://doi.org/10.15453/2168-6408.1615>

10. Oh S., Jang J.-S., Jeon A.-R., Kim G., Kwon M., Cho B., Lee N. Effectiveness of sensory integration therapy in children, focusing on Korean children: A systematic review and meta-analysis // World Journal of Clinical Cases. 2024. Vol. 12. No. 7. P. 1260-1271. <https://doi.org/10.12998/wjcc.v12.i7.1260>
11. Piller A., McHugh Conlin J.M., Glennon T.J., Andelin L.A., Auld-Wright K.A., Teng K.T., Tarver T. Systematic review of sensory-based interventions for children and youth (2015-2024) // Frontiers in Pediatrics. 2025. Vol. 13. 1720179. <https://doi.org/10.3389/fped.2025.1720179>
12. Fernandes J.M.M., de Milander M., van der Merwe E. The effect of a motor intervention programme for learners identified with moderate to severe intellectual disabilities // Heliyon. 2022. Vol. 8. No. 10. e11165. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11165>
13. Kavanagh H., Issartel J., Meegan S., Manninen M. Exploring the motor skill proficiency barrier among children with intellectual disabilities: Analysis at a behavioural component level // PLoS ONE. 2023. Vol. 18. No. 11. e0288413. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0288413>
14. Reichenberger V., van der Watt A.S.J., Louw Q., Seedat S., Smythe T. Mapping play-based interventions for children with disabilities in LMICs: a scoping review on cultural relevance, implementation, and impact // eClinicalMedicine. 2025. Vol. 88. 103444. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2025.103444>
15. Arkhipova S.V., Podshivalova M.S. Development of Psychomotor Functions in Preschool Children With Intellectual Disabilities Through The Means of Correctional Eurhythmics // Propósitos y Representaciones. 2021. Vol. 9. SPE(2). e984. <https://doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE2.984>

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

ƏLİYEV AĞAXƏLİL ƏLƏSGƏR OĞLU [BAKI, AZƏRBAYCAN] ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ EKOLOJİ TƏDBİRLƏR.....	3
KISMETOVA GALIYA NAGIMOVNA, MAKHANBETALINA GULIM TEMIRBEKKYZY [URALSK, KAZAKHSTAN] FEATURES OF THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF INCLUSIVE ENGLISH LESSONS.....	6
HƏSƏNOV OKTAY MAYIL OĞLU [BAKI, AZƏRBAYCAN] FİZİKANIN TƏDRİSİNDƏ İKT-nin TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ.....	13
İLANA ALİMARDANOVA MÜSLÜM QIZI [BAKI, AZƏRBAYCAN] ORTA MƏKTƏBDƏ FİZİKANIN KOMPYUTER TEXNOLOGİYALARI İSTİFADƏSİ İLƏ TƏDRİS METODİKASI.....	15
ШАКИРОВА ҚАРЛЫҒАШ ЖОРАБЕКҚЫЗЫ [ҚЫЗЫЛОРДА, ҚАЗАҚСТАН] КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ КЕЙІПКЕР БЕЙНЕСІН ТАЛДАУДЫҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ.....	17
YERLAN AISAULYE, TURDALIYEVA ELMIRA DOLDYBAYEVNA [ALMATY, KAZAKHSTAN] THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN EDUCATION.....	21
ERKASYMOVA ZHANNUR, TURDALIYEVA ELMIRA DOLDYBAYEVNA [ALMATY, KAZAKHSTAN] THE ROLE OF PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION.....	23
KALIYEVA GULDEN BAURZHANKYZY, ABAGAN AKERKE BOLATBEKKYZY [ALMATY, KAZAKHSTAN, SEOUL, SOUTH KOREA] SOCIAL CHALLENGES AND MARRIAGE MIGRATION AMONG UNDOCUMENTED KAZAKH LABOR MIGRANTS IN SOUTH KOREA.....	27
ДОСУМБЕК ЕРКЕЖАН ТУГЕЛБАЙҚЫЗЫ, АВДРАСОЛЬ С.С. [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЖИ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ИНФОРМАТИКАДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҒАЛАУ.....	34
АСУ КАМИЛЛА БАУРЖАНҚЫЗЫ [ТАРАЗ, КАЗАХСТАН] ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАБОТЕ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	37
DOSZHANOVA GULSARA NURZHIGITOVNA [KAZAKHSTAN] THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNIQUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	41
ДОСЖАНОВА ГУЛСАРА НУРЖИГИТОВНА, МЕНЛИ МАДИНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ.....	45
JUBANOVA ASSEL BORISKYZY, V. RAZUMOVSKAYA [URALSK, KAZAKHSTAN] LEARNER AUTONOMY IN ONLINE ENGLISH LANGUAGE TEACHING FOR SENIOR SECONDARY STUDENTS.....	50
ДОСМАГУЛОВА ГҮЛНАЗ, Н.С.ЖУМАШЕВА [АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН] СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	55

ADGÖZƏLOVA XATIRƏ AĞAKƏRİM QIZI [BAKI, AZƏRBAYCAN] FİZİKA VƏ ONUN TƏDRİS METODİKASI ÜZRƏ KOMPÜTER MODELƏRİ.....	61
SARIYEVA ASSEMGUL KYDYRBAEVNA [ALMATY, KAZAKHSTAN] ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ.....	63
ZHANBYRBAY ASKAR ISKENDIRULY [ALMATY, KAZAKHSTAN] THE USE OF MULTIMEDIA TOOLS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS.....	68
ЕСЕМБЕКОВА АЙЗАДА САБЫРОВНА, Ж.Х. КЕНДИРБЕКОВА [ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЗАМАНАУИ МЕКТЕПТЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	72
МОРОЗОВ АРТЁМ АЛЕКСАНДРОВИЧ, АНТИХОВИЧ ЖАННА СТАНИСЛАВОВНА, ОКАТЕНКО КСЕНИЯ ВАЛЕРЬЕВНА [ПАВЛОДАР, КАЗАХСТАН] СПОРТИВНЫЙ И КОРПОРАТИВНЫЙ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СТУДЕНЧЕСКОГО СПОРТА.....	78
СЕРИКБАЕВА АСЕМ БАЛТАБЕКОВНА [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КАДРЛАРДЫ ӘРТҮРЛІ ЕЛДЕРДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	82
АЛЕКСЕЕНКО ЕКАТЕРИНА, САЙДИВАҚҚАСОВА АЙЖАН, САДЫКОВ ТИМУР [ҚАРАҒАНДА, КАЗАХСТАН] ИГРОВЫЕ ОНЛАЙН-СЕРВИСЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХИМИИ.....	87
А.БЕЙМБЕТҚЫЗЫ, Д.Қ.АЙДАРБАЕВА , Н.Б.МӘЖИТ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС НЕГІЗІНДЕ ФИЗИКА ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ РЕСУРСТАР АРҚЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ.....	91
ЖУМАДИЛОВА АЛИЯ СМАИЛОВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ОЙЫНЫ: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕСІ, ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗЫ.....	97
СЕЙТЖАПАНОВА СӘНИМАЙ, КЕМЕЛБЕК ЖАНСУЛУ, САДЫКОВ ТИМУР [ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН] ХИМИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚ.....	105
ASSYLBEK ABAI, ABILEVA ASSEL, RENATOVA ASSIYA, SADYKOV TIMUR [KARAGANDA, KAZAKHSTAN] THE APPLICATION OF THE METHOD CASE STUDY WITH AI FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE LITERACY.....	109
ЗЕЙНОЛДА АҚЖАН МУРАТҰЛЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСКЕТБОЛ ПӘНІ БОЙЫНША СПОРТШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ӘДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ.....	112
СЕЙТМАХАНБЕТ ҚЫМБАТ БАУЫРЖАНҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] СПОРТТЫҚ-БҰҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ.....	116
РАУШ АНЖЕЛА ИГОРЕВНА, Б.Ш. ТҰРҒАНБАЕВА [СЕМЕЙ, КАЗАХСТАН] ИННОВАЦИОННЫЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ШКОЛЫ И СЕМЬИ.....	119
СУНДУКОВА Г.К., РАИМБЕКОВА А.Д. [КОКШЕТАУ, КАЗАХСТАН] НАТЮРМОРТ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ.....	125

САМАРХАНОВ ТАЛАНТ НУРЖАКЫПОВИЧ, МҰРАТ ДИЛЬНАЗ БЕКБОЛАТОВНА [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗІРГІ ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ВИЗУАЛИЗАЦИЯЛАУДА АІ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	128
ИСКЕНДЕР АЙБОЛ ОЛЖАСҰЛЫ, ЖАНСЕИТОВА ЛЯЗЗАТ ЖЕКСЕНБЕКОВНА [АЛМАТЫ Қ., ҚАЗАҚСТАН] 7-9-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР ЖҮЙЕСІ.....	131
ЖУМАГАЛИЕВА ЗАЙНАБ ГАЙРАТКЫЗЫ, ДЕНИСОВА ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] КОРРЕКЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА.....	137
ЕСІМ АРУЖАН ҚҰРМАНҒАЗЫҚЫЗЫ, ДЕНИСОВА ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] ЗИЯТ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СЕНСОРЛЫҚ-ПЕРЦЕПТИВТІ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ ОЙЫН ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҚАЛАУ: АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ.....	145

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com